

LEXICONORDICA

LEXICONORDICA

28 · 2021

NORDISKE ORDBØKER OG NORMER

NORDISK FORENING FOR LEKSIKOGRAFI

LexicoNordica 28 · 2021
Nordiske ordbøker og normer

Hovedredaktører
Sturla Berg-Olsen
Anna Helga Hannesdóttir

Redaksjonskomité
Anna Braasch
Kjetil Gundersen
Lennart Larsson
Harry Lönnroth
Ásta Svavarsdóttir

© 2021 LexicoNordica og forfatterne

Omslag og sats: Laurids Kristian Fahl
Trykk: Tarm Bogtryk a-s, Danmark

LexicoNordica trykkes med økonomisk støtte fra
Nordplus Nordens Språk

ISSN 0805-2735
ISSN 1891-2206 (online)

Innhold

Sturla Berg-Olsen & Anna Helga Hannesdóttir
Nordiske ordbøker og normer9

Tematiske bidrag

Sturla Berg-Olsen
«Kálhue skal takast ut av rettskrivinga.» Norm og usus i de
norske standardordbøkene 17

Kristian Blensenius, Louise Holmer & Emma Sköldberg
SAOL 14 som rättesnöre – diskussion kring
den senaste upplagan39

Riina Heikkilä & Tarja Larsson
Sverigefinskt terminologi- och ordlistearbete – från 1970-talet
till idag 59

Helga Hilmissdóttir
Talspråkskorpusar, diskurspartiklar och lexikografi79

Ola Karlsson
Lesserwisser, lårs kav och läppstiftseffekt – presentation och
problematisering av urvalskriterierna för den svenska
nyordslistan101

Ari Páll Kristinsson
Et indblik i islandsk deskriptiv og præskriptiv leksikografi:
Importord i to nye digitale islandske ordbøger 121

Jóhannes B. Sigtryggsson

Nogle tanker om normering og den islandske
retskrivningsordbog..... 139

Ikke-tematisk bidrag

Henrik Køhler Simonsen

Strategiske overvejelser for nordisk leksikografi163

Anmeldelser

Brita Ramsevik Riksem

Bokmål-nynorsk ordbok: Beint fram er kortast, men ikkje
alltid lettast 189

Eva Thelin

Fyra svenska dialektordböcker på nätet..... 207

Meddelelser

Carl-Erik Lundblad

Minnesord om Hans Jonsson..... 223

Hanne Lauvstad

Rapport fra styret for Nordisk forening for leksikografi..... 227

Redaksjonelt..... 233

Nordiske ordbøker og normer

Sturla Berg-Olsen & Anna Helga Hannesdóttir

Vi er glade for å kunne presentere dette 28. nummeret i rekka av *LexicoNordica*, tidsskriftet som utgis av Nordisk forening for leksikografi (NFL). Dette nummeret skiller seg fra de foregående 27 ved at ingen av bidragene bygger på innlegg fra det tradisjonelle *LexicoNordica*-symposiet. På grunn av reise- og møterestriksjoner i forbindelse med koronapandemien lot det seg ikke gjøre å avholde et fysisk symposium i 2021, og redaksjonen bestemte derfor å avlyse symposiet og i stedet gå ut med invitasjoner til å sende inn artikler om temaet «nordiske ordbøker og normer». Nummeret inneholder sju artikler om ulike aspekter av dette temaet, én ikke-tematisk artikkel, to anmeldelser og et minneord over språkforskeren, leksikografen og leksikologen Hans Jonsson.

Spørsmålsstillinger knytta til språklige normer og hvordan de skal eller ikke skal gjenspeiles, er noe enhver leksikograf kan kjenne seg igjen i. Utvikling av stadig bedre korpusressurser og verktøy som gjør det enkelt å trekke ut relevante data om språket slik det ser ut i bruk, har gjort det lettere å lage ordbøker som skildrer språket som det er. Samtidig står redaksjonene ofte i en spagat mellom det deskriptive og det normative. I Norden er det lang tradisjon for at visse ordbøker nyter prestisje som uttrykk for de gjeldende normene, og brukerne av ordbøkene oppfatter ofte ordbøkene som en fasit på hva som er riktig. Det kan være vanskelig for leksikografene å formidle hvor grensa mellom det normative og det deskriptive i en ordbok går, og hvordan informasjonen i ordboka skal tolkes. Her kan vi med fordel samarbeide på tvers av redaksjonene og landegrensene for å finne gode løsninger.

Svenska Akademiens ordlista (SAOL) er et godt eksempel på en ressurs som nyter høy prestisje blant språkbrukerne og oppfattes

som en rettesnor for korrekt språk. Kristian Blensenius, Louise Holmer og Emma Sköldberg gir i sitt bidrag et innblikk i hvordan SAOL-redaksjonen vurderer noen sentrale aspekter av ordlista, blant annet lemmautvalget, opplysninger om bøyning og forholdet til andre autoritative normkilder. De siterer tilbakemeldinger fra brukere og antyder mulige endringer i framtidige utgaver av SAOL. I sin artikkel drøfter Sturla Berg-Olsen forholdet mellom offisiell norm og språket slik det ser ut i tekster, og hvordan spenningen mellom de to skaper utfordringer for de norske standardordbøkene. Med eksempler fra *Bokmålsordboka* viser han hvordan ikke-normerte former og uttrykk har vært ført fram til nå, og kommer med forslag til nye føringsmåter.

To artikler i dette nummeret tar opp forholdet mellom normativitet og deskriptivitet i islandske ordbøker: Jóhannes B. Sigtryggsson presenterer den nyeste utgaven av den offisielle islandske rettskrivningsordboka *Íslensk stafsetningarorðabók* samt planleggingsarbeidet med en ny utgave av denne. Han viser blant annet hvordan ordboka mange steder lenker direkte til rettskrivningsreglene, og diskuterer hvordan ordbokas normative rolle kan bygges ut på ulike måter, f.eks. ved eksplisitte henvisninger fra importord til islandske avløserord og økt bruk av kvalitative markører. Ari Páll Kristinsson har gjort en undersøkelse av utvalget av importord i den samme ordboka og sammenstiller dette med tilsvarende tall for *Íslensk nútítmamálsorðabók*, en ordbok med en uttalt deskriptiv profil. Selv om prosentandelen importord i de to ordbøkene er lik, er det klare systematiske forskjeller i hva slags importord som er tatt med, og resultatene harmonerer godt med ordbøkernes ulike formål og roller.

Helga Hilmisdóttir tar i sin artikkel opp en gruppe ord som i tradisjonelle ordbøker ofte har vært ignorert, nemlig diskurspartikler. På bakgrunn av data fra islandske talespråkskorpus argumenterer hun for at diskurspartiklene må behandles som egne ord, og for at funksjonene de uttrykker, bør gis fullgode beskrivelser i

ordbøkene. En annen gruppe ord som gjerne ikke dekkes i ordbøkene, er nyord, og Ola Karlsson gir i sitt bidrag en grundig presentasjon av hvilke kriterier Språkrådet i Sverige legger til grunn når det hvert år velger ut ord til sin nyordsliste. Mange problemstillinger som er aktuelle i nyordsarbeidet, er felles med leksikografien, f.eks. når det dreier seg om ordenes etableringsgrad og hvorvidt sensitive og nedsettende ord skal være med. I sitt bidrag gir Riina Heikkilä og Tarja Larsson et innblikk i arbeidet med å utvikle sverigefinsk terminologi på ulike fagområder og spre kjennskap om termene i ordlister. Selv om Sverige og Finland i mye ligner hverandre, er det ikke alltid mulig eller ønskelig å bruke finlandsfinske termer om svenske samfunnsforhold. Heikkilä og Larsson diskuterer konkrete eksempler på hvordan ulike løsninger er valgt i ulike tilfeller.

Dette nummeret inneholder som nevnt én ikke-tematisk artikkel, forfatta av Henrik Køhler Simonsen, som tar et fugleperspektiv på nordisk leksikografi og kommer med en utfordring til leksikografene og spesielt til NFL: Hvis nordisk leksikografi ikke skal miste sin relevans i samfunnet, trengs det en koordinert innsats på nøye utvalgte strategiske områder. Det gjenstår å se om NFL tar opp denne hansen.

Brita Ramsevik Riksem anmelder en tospråklig ordbok mellom bokmål og nynorsk som har som mål å gjøre det lettere å skrive nynorsk for folk med bokmål som hovedmål. Riksem diskuterer spesielt de valgene redaksjonen har gjort når det gjelder valgfrie former i nynorsk, og drøfter noen prinsipielle sider ved den valgfriheten som nynorsknormen rommer. Anmeldelsen knytter slik også an til hovedtemaet i nummeret. I den andre anmeldelsen tar Eva Thelin opp fire svenske dialektordbøker som alle tidligere er utgitt på papir, men som nå er gjort tilgjengelige på nettet. Thelin gransker hvordan materialet tar seg ut i netttutgavene, og kommenterer funksjonalitet og design.

Under rubrikken Meddelelser finner vi i dette nummeret et

minneord om Hans Jonsson skrevet av Carl-Erik Lundblad samt en rapport fra styret i NFL ved leder Hanne Lauvstad.

Hovedredaktører for dette nummeret er Sturla Berg-Olsen (Norge) og Anna Helga Hannesdóttir (Sverige). Som tidligere består redaksjonen ellers av én representant for hvert av de fem nordiske landene: Anna Braasch (Danmark), Kjetil Gundersen (Norge), Lennart Larsson (Sverige), Harry Lönnroth (Finland) og Ásta Svavarsdóttir (Island). På NFLs generalforsamling i mai 2021 ble Henrik Hovmark (Danmark) valgt som ny hovedredaktør, og han avløser fra og med nyttår 2022 Sturla Berg-Olsen, som dermed trer ut av redaksjonen.

I skrivende stund håper og tror vi at det vil bli mulig å avvikle et *LexicoNordica*-symposium etter vanlig mønster i 2022. Vi ønsker da å ta opp igjen det temaet som opprinnelig var planlagt for 2021. Temaene for de kommende to symposiene blir som følger:

2022: nordisk leksikografi – nå og i framtida

2023: oversettelse og leksikografi i Norden

Redaksjonen tar gjerne imot forslag til foredragsholdere for 2022-symposiet samt forslag til temaer som kan egne seg for framtidige symposier.

Vi vil gjerne takke de fem landsredaktørene for den utrettelige innsatsen de har lagt ned i året som har gått, på tross av pandemi og til tider vanskelige arbeidsforhold. Takk til Laurids Kristian Fahl, som nok en gang har stått for arbeidet med setting og distribusjon av nummeret. Nordplus Nordens språk har bevilget støtte til utgivelsen av tidsskriftet, noe vi setter stor pris på. Til slutt vil vi takke NFLs styre for godt samarbeid. En særlig takk går til Pär Nilsson, som gikk av som leder i 2021. Vi ser fram til å fortsette samarbeidet med den nye lederen, Hanne Lauvstad.

Sturla Berg-Olsen
seniorrådgiver, dr.art.
Språkrådet
Postboks 1573 Vika
NO-0118 Oslo
sturla.berg-olsen@sprakradet.no

Anna Helga Hannesdóttir
professor em.
Institutionen för svenska språket
Göteborgs universitet
Box 200
SE-405 30 Göteborg
anna.hannesdottir@svenska.gu.se

TEMATISKE BIDRAG

«Kålhue skal takast ut av rettskrivinga.» Norm og usus i de norske standardordbøkene

Sturla Berg-Olsen

The two dictionaries *Bokmålsordboka* and *Nynorskordboka* enjoy a special status as the principal sources of information about officially sanctioned spelling and inflection in the two written norms of Norwegian. At the same time, the dictionaries aim to paint a true picture of contemporary usage in written Bokmål and Nynorsk. This article discusses some examples where the two aims come into conflict with each other and suggests how to deal with this problem in a clear and user-friendly way.

1. Hvordan balansere normativitet, deskriptivitet og brukervennlighet?

Bokmålsordboka (BOB) og *Nynorskordboka* (NOB) – med en felles-term gjerne kalt *standardordbøkene* – har to hovedformål. På den ene siden skal de gi oppdatert informasjon om vanlig språkbruk i moderne norsk (bokmål og nynorsk) basert på hvordan de to skriftspråkene ser ut i korpus av nyere tekster. På den andre siden skal ordbøkene gi korrekt og fullstendig informasjon om de offisielle rettskrivingsnormene for bokmål og nynorsk, det vil si hvordan ord kan staves og bøyes i henhold til normene som forvaltes av Språkrådet, statens forvaltningsorgan i språkspørsmål. De offisielle normene er obligatoriske å følge for offentlige organer, i lærebøker og andre læremidler som brukes i skolen, og som opplærings- og undervisningsspråk i skolen. I andre sammenhenger er normene ikke obligatoriske, men kan betraktes som et tilbud til språkbrukerne.

De to ordbøkene er altså dels normative, dels deskriptive. Dette er i seg selv ikke noe uvanlig; selv om vi for enkelhets skyld ofte snakker om henholdsvis *normative* (eller *preskriptive*) og *deskriptive* ordbøker, er det en kjensgjerning at de aller fleste ordbøker inneholder både normative og deskriptive elementer (Berg-Olsen 2016).

For de to norske standardordbøkene innebærer balansen mellom de to hovedformålene en del komplikasjoner. Kjernen i dilemmaet ligger i at det vanskelig lar seg gjøre å gi et fullgodt bilde av moderne norsk språkbruk uten samtidig å nevne former som ligger utenfor rettskrivingsnormene. Og dersom ordbøkene skal ha med former som er i bruk, men som ikke er normerte, ligger det en pedagogisk utfordring i hvordan statusen til den ene og den andre formen kan formidles til brukerne på en lettfattelig måte.

I denne artikkelen tar jeg utgangspunkt i noen konkrete eksempler på ord og uttrykk der ønsket om å beskrive usus kolliderer med standardordbøkernes normative formål. Jeg skildrer hvordan disse dilemmaene er forsøkt løst fram til nå, og argumenterer for hvordan disse løsningene er prinsipielt problematiske. Videre skisserer jeg andre mulige løsninger og prøver å peke på hvordan man best mulig kan ivareta de to kolliderende hensynene samtidig som man gjør framstillinga i ordbøkene forståelig for den jevne brukeren. Eksemplene jeg drøfter, er alle henta fra bokmål, men både de prinsipielle aspektene ved framstillinga og noen av de konkrete eksemplene er også relevante for nynorsk.

2. Det norske normlandskapet og standardordbøkernes rolle

2.1. Den historiske bakgrunnen

Ønsket om et eget norsk skriftspråk vokste seg sterkt rundt midten

av 1800-tallet, og prosessen for å definere dette skriftspråket fortsatte langt inn på 1900-tallet. Denne prosessen danner bakteppet for dagens språksituasjon i Norge, der vi har to offisielle skriftspråk (bokmål og nynorsk) som begge rommer en betydelig grad av valgfrihet. Valgfriheten i de to normene ble innført som et bevisst grep som ledd i en prosess for å bringe de to skriftspråkene nærmere hverandre med tanke på med tida å etablere én felles norm. Denne *tilnæringspolitikken* styrte mange av de endringene som bokmål og nynorsk gikk gjennom i løpet av 1900-tallet, og særlig rettskrivingsreformene i 1917, 1938 og 1959. Målet om tilnærming mellom bokmål og nynorsk var offisiell politikk fram til 2002, men ble i praksis forlatt allerede i de siste tiårene før århundreskiftet.

De hyppige endringene i rettskrivingsnormene og det store innslaget av valgfrihet har bidratt til at norske språkbrukere i stor grad er vant til å konsultere ordbøker og ordlister for å finne ut hvilke former som normen tillater. I dag har stavekontroller og andre digitale skriveverktøy overtatt en del av den rollen ordbøkene tradisjonelt har hatt, men ordbøker med opplysninger om rettskriving er stadig godt kjent og mye brukt, ikke minst i skolen. Det har også bidratt til en høy grad av normbevissthet i språksamfunnet, det vil si at de fleste nordmenn er klar over at det fins offisielle normer for de to norske skriftspråkene, og at mange ordformer som for så vidt er i bruk, faller utenfor grensene for disse normene.

2.2. Dagens normeringspolitikk

Den gjeldende språkpolitikken i Norge legger til grunn at situasjonen med to offisielle skriftspråk vil vare ved, og rettskrivinga i bokmål og nynorsk skal forvaltes hver for seg ut fra praksis i tekster. Tilnæringslinja er altså forlatt. Valgfriheten i normene er fortsatt betydelig, og det har både fordeler og ulemper. I store trekk skal normene ligge fast slik de er i dag, men det er åpning for å gjøre mindre endringer i normene i lys av språkbruken i tekster.

Se f.eks. Språkrådet (2015) og Kulturdepartementet (2020:22) for mer om praksis og prinsipper i dagens normeringspolitikk.

2.3. Standardordbøkene før og i dag

BOB og NOB kom ut i 1986 som resultat av et samarbeid mellom Universitetet i Oslo og daværende Norsk språkråd.¹ Formålet med ordbøkene var å gi full oversikt over normene i de to skriftspråkene, samtidig som ordbøkene i motsetning til tradisjonelle ordlister også skulle inneholde definisjoner, brukseksempler og etymologi. Ordbøkene ble gjort tilgjengelige på nett i 1994, og i dag er de reint digitale ressurser som er tilgjengelige som nettordbøker og i en egen app. Ordbøkene blir løpende oppdatert, og de går for tida gjennom en grundig innholdsoppdatering i regi av revisjonsprosjektet ved Universitetet i Bergen (Rauset 2019, UiB 2021).

Selv om det også fins andre ordbøker som gir opplysninger om gjeldende rettskriving, står standardordbøkene i en særstilling fordi Språkrådet selv er deleier i ordbøkene og har nær kontakt med redaksjonen. For Språkrådet er disse ordbøkene svært viktige kanaler for å spre informasjon om de gjeldende normene. Ordbøkene er godt kjent og mye brukt; i 2020 var det over 37 millioner søk i nettordbøkene (UiB 2021). Fra kontakt med brukere av ordbøkene via e-post vet vi at de nyter høy prestisje og gjerne blir oppfatta som autoritative kilder for hva som er korrekt språk. Dette gjelder all informasjonen i ordbøkene, selv om det strengt tatt bare er skrivemåte og bøyning som er gjenstand for offisiell normering.

Standardordbøkene er altså strengt normative når det gjelder skrivemåte og bøyning. Samtidig skal de «gje eit så fullstendig og korrekt bilde av norsk språk som mellomstore ordbøker kan gje- re når det gjeld ordutval, ordlaging, rettskriving, tyding og bruk»

1 Organet Norsk språkråd ble nedlagt i 2004, og det nåværende Språkrådet oppretta i 2005. Språkrådet viderefører mange av oppgavene som Norsk språkråd hadde, men har et videre arbeidsfelt enn forgjengeren.

(UiB 2021). Her ligger det en spenning mellom normativitet og deskriptivitet som kommer til uttrykk på forskjellige måter. I det følgende skal jeg ta opp noen eksempler på dette fra BOB.

3. Konflikter mellom norm og usus

3.1. *Gutta (på gølv)*

Formen *gutta* er bestemt form flertall av substantivet *gutt*, og formen svarer til normert bokmål *guttene* (og nynorsk *gutane*). Endelsen *-a* i bestemt form flertall av hankjønnsord fins i tradisjonelt talemål på store deler av Østlandet nord for Oslo (midtøstlandsk og opplandsk), og også i tradisjonelt oslomål. I bokmålsnormen var denne endelsen sideform fra 1938 til 1983, men bare i fem substantiver: *gamp* ‘hest’, *gutt*, *hest*, *kar* ‘mann’ og *tupp* ‘spiss’. Status som sideform betyr at formen kunne brukes overalt unntatt i lærebøker og i statstjenesten (den var f.eks. tillatt brukt av elever i skolearbeider).

Siden 1983 har altså *gutta* og flertallsformer på *-a* av de fire andre substantivene nevnt over, stått utenfor bokmålsnormen.² Ikke desto mindre er denne formen i dag heller utbredt i bokmålstekster. For det første finner vi *gutta* i en del faste uttrykk, f.eks. *gutta på skauen* ‘de norske hjemmestyrkene under andre verdenskrig’, (*være*) *en av gutta* ‘(være) blant de toneangivende, de kule’ og flere. I uttrykket *gutta på gølv* ‘arbeiderne nederst på rangstigen i en bedrift’ brukes vanligvis to unormerte former – normen krever nemlig enten *golv* eller *gulv*, og den tillater ikke *gølv*. For det andre

2 Derimot kom fire andre flertallsformer på *-a* inn i normen i 2005: *feila*, *skia*, *skoa* og *tinga* – alle er valgfrie former i bestemt form flertall ved siden av formene på *-ene*. *Feil*, *sko* og *ting* er hankjønnsord, mens *ski* har hankjønn eller hunkjønn. Formene på *-a* av disse fire ordene skiller seg ut ved at de i likhet med former av intetkjønnsord som *husa* og *egga* har tonem 1, mens *gutta* osv. har tonem 2.

finner vi *gutta* brukt som tiltaleform – en slags vokativ – i omgivelser der vi normalt ville vente ubestemt form, ikke bestemt. Denne bruken er i utgangspunktet avgrensa til muntlig språk, men det er ikke vanskelig å finne den reflektert i skrift:³

sjekk her a gutta - går ikke han i første klasse? (noveller.no)

jada jada gutta! bilder kommer. (pirate4x4.no)

Hei alle gutta bra innsats i helgen. (furuset.no)

For det tredje brukes formen *gutta* ikke så sjelden i stedet for *guttene* i mer eller mindre nøytrale kontekster, f.eks. i avistekster, også i aviser som hører til andre steder enn i det området på Østlandet der formen tradisjonelt er en del av talemålet. Det er nok en tendens til at formen *gutta* dukker opp i tekster uten det aller mest formelle preget, f.eks. i sportsstoff. Her er noen typiske eksempler:

Som eneste jente er det ekstra viktig å ikke gi gutta noe å huske på og flire av. (Avisa Nordland)

hun [...] får en telefon fra mannen som er på vei hjem fra baren med noen av de gamle gutta fra hæren. (Rogalands Avis)

De ferskeste gutta i Kristiansund Ballklubb gleder seg som alle andre etter å komme i gang med sesongen. (Tidens Krav)

Bestemt form av substantiver brukes normalt ikke i forledd når man danner sammensatte ord på norsk, men interessant nok finner vi *gutta-* brukt som forledd i en del sammensetninger, f.eks. *guttastemning* og *guttabursdag*. Her betegner *gutta-* noe som preges av maskulint fellesskap, løssluppenhet og begrensa kritisk dømmekraft. Det er ikke mulig å erstatte *gutta-* med **guttene-*,

3 Eksemplene her er fra korpuset noTenTen17 bokmål, som er tilgjengelig via Sketch Engine. Korpuset består av materiale fra nettsider på bokmål samla inn i 2011, 2015 og 2017 og tagga med Oslo-Bergen-taggeren. Nettdomenet teksten er henta fra, angis i parentes.

og det regelrett dannar forleddet *gutte-* har ikkje same betydningsinnhald som *gutta-* (sagt med andre ord: En *guttebursdag* er noe annett enn en *guttabursdag*).

I BOB står formen *gutta* nevnt éin gong i dag, i det faste uttrykket *de store gutta*, som er utheva som sublemma (underoppslag) i artikkelen **gutt**. Det er ikkje kommentert at formen *gutta* står utenfor normen.

3.2. *Kålhue, suppehue* og andre huer

Bokmål har i utgangspunktet bare éin normert form for ordet som betegner den øverste delen av kroppen der blant annett øynene sitter, nemlig *hode*. I BOB finner vi likevel en egen artikkel med oppslagsformen *hue*:

II **hue** n2 i dialekt: hode
kålhue, rotehue, suppehue

I *Norsk Ordbok*, som dekker norske dialekter i tillegg til det nynorske skriftspråket, er formen *hue* heimfesta i talemål til et stort område på Østlandet, fra Østfold til Telemark og nordover til Østerdalen. I bokmålstekster dominerer formen *hue* framfor *hode* i noen faste uttrykk, som *høl i hue* ‘dumt, meningsløst’ og *tjukk i hue* ‘dum (om person)’. Formen er heller ikkje uvanlig i andre kontekster i talemålsprega bokmål – nedenfor er noen eksempler henta fra korpuset noTenTen17:

se og få litt vett inni hue ditt da jente (blogg.no)
linjedommeren må jo ha fått prolaps og kreft i huet, og syre i øya (calcio.no)

Artikkelen **hue** i BOB er spesiell av flere grunner. Som nevnt har ikkje *hue* status som normert form i bokmål på linje med *hode* – i

så fall skulle den stått som alternativ form sammen med *hode* slik vi finner formene *heim* og *hjem* i samme artikkel, eller *melk* og *mjolk*. Det er uklart om *hue* har noen status i bokmålsnormen i det hele tatt. Bruksmarkeringa «i dialekt» i ordbokartikkelen indikerer at den ikke har det – for vi må gå ut fra at *dialekt* her står i motsetning til den normerte standarden. Men så er spørsmålet hvorfor formen da har fått plass – og til og med egen artikkel – i den ordboka som skal være fasiten på hvordan ord skal skrives på normert bokmål. For øvrig finner vi *hue* også i artikkelen **tjukk/tykk**, der uttrykket *tjukk i hue* står oppført som sublemma – uten opplysning om normstatusen til formen *hue*.

I artikkelen **hue** er det ingen egentlige brukseksempler, men det er nevnt tre sammensetninger med *-hue* som etterledd: *kålhue*, *rotehue* og *suppehue*. Alle de tre er høyst levende former i østnorsk talemål, og de brukes alle nedsettende i betydningen ‘dum person’. *Kålhue* har i talemålet dessuten den stilistisk nøytrale betydningen ‘stor rund knopp på kålplante’. Akkurat formen *kålhue* er interessant fordi det fins et eksplisitt normeringsvedtak om den fra 1984, gjengitt i Norsk språkråds årsmelding for det året: «kålhue skal takast ut av rettskrivinga» (Norsk språkråd 1984:24). Når *kålhue* likevel står nevnt i BOB uten merknad om at denne formen ligger utenfor grensene for normen, er det problematisk fra et prinsipielt synspunkt.

3.3. *Stein* og *sten*

Formene *stein* og *sten* er et eksempel av en litt annen art enn de to som er nevnt fram til nå. Begge formene er i dag normerte i bokmål, men normen spesifiserer at *sten* bare kan brukes i visse betydninger, mens *stein* kan brukes uansett betydning. Også her er det en spenning mellom norm og bruk, for det semantisk baserte skillet som normen trekker opp, følges bare delvis i praksis.

Paret *stein* og *sten* har en omskiftelig historie i bokmål (som

fram til 1929 gikk under betegnelsen *riksmål*). I 1917 ble det for første gang åpna for å skrive *stein* ved siden av *sten*. I 1938 ble *sten* avgrensa til «visse sammensetninger». Publikasjonen *Ny rettskriving 1938* nevner spesifikt bare én sammensetning som kan ha *-sten*, nemlig *edelsten/edelstein* (KUD 1938:14). Rettskrivingsordboka Sverdrup & Sandvei (1940) fører to sammensetninger som kan ha *-sten*: *edelste(i)n* og *gravenste(i)n*. I *Ny læreboknormal* (KUD 1959) er ikke *sten* nevnt som normert form, men ordlistene og ordbøkene førte praksisen med valgfrihet i *edelste(i)n* videre også etter 1959. I førsteutgaven av BOB fra 1986 er tre sammensetninger oppført med *sten* som valgfri form: *edelste(i)n*, *gravenste(i)n* og *øyeste(i)n*. I 2005 ble det så gjort et nytt vedtak om ordet og om fordelinga mellom *stein* og *sten*. *Sten* er her definert som valgfri form i følgende tilfeller:

(i visse faglige sammenhenger, f.eks. i medisin: *blære-*, *galle-*, *nyrestein* el. *-sten*, *stein-* el. *stendannelse*, *-smerter*; i juvelerfaget: (*edle*) *steiner* el. *stener*, *smykkestein* el. *-sten*; *fruktstein* el. *-sten*, *stein-* el. *stenfrukt*; *steintøy* el. *stentøy*) (før: bare *stein*, bortsett fra i *edelste(i)n* og *øyeste(i)n*) (Norsk språkråd 2005:17)

Dette vedtaket er ikke så lett å omsette i praksis for en ordbokredaktør. Grunnordet kan ha formen *sten*, i hvert fall i juvelerbetydningen, som i *edle stener*, og trolig også hvis man bruker grunnordet i medisinsk betydning eller om frø i steinfrukt. Dessuten kan formen *sten* brukes som forledd og etterledd i sammensetninger når det er snakk om medisin, juvelerfag eller botanikk. I tillegg kommer *ste(i)ntøy* 'gjenstand(er) av brent leire' og *øyeste(i)n* 'øye-eple; yndling'. For sammensetninger som ikke er eksplisitt nevnt i vedtaket, må det vurderes om de faller inn under en av de semantiske gruppene som kan ha valgfrihet *sten/stein*, eller ikke. I BOB er det gjort slik at man opererer med to artikler: Artikkelen II *stein*

el. *sten* har (i store trekk) de betydningene som er nevnt i normeringsvedtaket, mens artikkelen I *stein* rommer de betydningene der *sten* ikke skal brukes.

En ting er at en leksikograf kan ha vansker med å tolke vedtaket, men selv om føringa i ordboka følger vedtaksteksten og intensjonen bak til punkt og prikke, er det langt fra sikkert at brukerne av ordboka – f.eks. en skoleelev eller en saksbehandler i det offentlige – klarer å se mønsteret og avgjøre om det er mulig å skrive *sten* som normert form i det enkelte tilfellet. Denne typen vedtak – som kanskje er resultatet av et kompromiss i en forhandlingsituasjon – er med på å undergrave normens prestisje fordi vedtaket er for komplisert å tyde og følge. Om bruken faktisk fulgte de samme linjene som vedtaket trekker opp, kunne saken vært en annen, men det er i beste fall bare delvis tilfellet.

Søk på lemmaene «stein» og «sten» – altså bare grunnordene – i korpuset noTenTen17 gir følgende resultat:

Lemma	Frekvens	Relativ frekvens (per million tegn)	Prosentandel
stein	161 154	55,50	88,53 %
sten	20 873	7,19	11,47 %

Tabell 1: Frekvensanalyse av treff på lemmaene «stein» og «sten» i korpuset noTenTen17.

Med verktøyet «word sketch difference» i Sketch Engine kan man se i hvilken grad to lemmaer brukes i de samme kollokasjonene. De to tabellene nedenfor er resultat av en sammenligning av hvilke ord henholdsvis *stein* og *sten* forekommer sammen med. Figur 1 tar utgangspunkt i fraser med sidestilling (*X og Y* eller *X eller Y*), mens i figur 2 er kriteriet hvilke verb som har *stein* eller *sten* som objekt.

"stein/sten" and/or ...			
blokk	428	0	...
grus	1,252	30	...
jord	641	41	...
rot	890	42	...
sand	730	61	...
stokk	682	53	...
tegl	78	13	...
krystall	206	73	...
diamant	28	38	...
paljett	9	9	...
perle	26	72	...
sten	0	28	...

Figur 1: Frekvenser for kollokasjoner med sidestilling for lemmaene «stein» og «sten» i korpuset noTenTen17.

verbs with "stein/sten" as object			
stable	123	0	...
kaste	3,235	345	...
knuse	207	17	...
fjerne	633	88	...
plukke	228	25	...
snu	571	88	...
rulle	136	19	...
slynge	33	6	...
slipe	90	29	...
velte	65	29	...
levne	6	12	...
innmure	0	27	...

Figur 2: Frekvenser for lemmaene «stein» og «sten» som objekt i korpuset noTenTen17.

I begge figurene viser venstre kolonne frekvensen for kollokasjoner med *stein* og høyre kolonne frekvensen for kollokasjoner med *sten*. Øverst står lemmaene som *stein* er vanligst sammen med, og nederst står de som *sten* er vanligst sammen med. Figur 1 antyder en viss grad av samsvar mellom normeringsvedtaket fra 2005 og bruken av formene i korpuset, for vi ser at noen substantiver som hører til juvelerfaget (*diamant* og *perle*), gjerne brukes sammen med *sten*.⁴ Samtidig viser figuren at bruken av *sten* langt ifra er avgrensa til denne sfæren. Figur 2 gir ytterligere bevis på at *sten* er i bruk i andre sammenhenger enn der normen tilsier det. Man kan merke seg verbene *velte* og *levne* som ofte forekommer med *sten* som objekt; begge disse kan knyttes til bibelsteder – jf. blant annet *levne sten på sten* og *Josef [...] veltet en sten for døren til graven*. Samtidig viser begge figurene klart at *stein* er den dominerende formen i moderne bokmål.

I tilfellet *stein/sten* ligger hovedproblemet snarere i det gjeldende normeringsvedtaket enn i hvordan leksikografene har valgt å disponere materialet. Dagens føring i BOB er stort sett tro mot vedtaket, men den speiler ikke bruken i moderne bokmål fullt ut: Bruken av formen *sten* er ikke begrensa til de semantiske feltene som vedtaket nevner, men sett under ett dominerer formen *stein* ganske klart i tekster i dag, og man kan stille spørsmål ved om det er grunnlag for å beholde *sten* som normert form i det hele tatt.

3.4. Nynorske paralleller?

Det er ikke tilfeldig at de tre eksemplene ovenfor alle er henta fra bokmål. For det første har nynorsknormen få tilfeller av detaljnor-

4 I den grad det er samsvar mellom vedtaket og bruken, kan man enten forklare det med at vedtaket gjenspeiler det faktiske bruksmønsteret, eller – også i lys av at mange av tekstene i korpuset må antas å være skrevet etter 2005 – at skribentene og redaksjonene retter seg etter vedtaket. Begge forklaringene er logisk mulige, og den ene utelukker ikke den andre.

mering på semantisk grunnlag, slik vi så for *stein/sten* i bokmål. For det andre er grunnlaget for de normerte formene i nynorsk annerledes enn i bokmål fordi nynorskformene eksplisitt er ment å fungere som *samleformer*, det vil si fellesformer for det som ofte er et stort antall ulike talemålsformer forskjellige steder i landet. Dette prinsippet gir mindre rom for å løfte former knytta til visse talemål inn i normen (det fins likevel eksempler på at dette har skjedd i seinere tid, f.eks. da formen *smalahove* ‘matrett av hode på sau’ kom inn ved siden av *smalehovud* i 2016).

En form som *gutta* (nynorsk: *gutane*) eller et uttrykk som *høl i hue* (nynorsk: *hol i hovudet*) forekommer også i nynorsktekster, men de lar seg langt på vei definere som lån fra bokmålsnært talemål og blir slik sett ikke noen trussel mot eller alternativ til normerte former slik de kan bli i bokmål. Det har nok sammenheng med at det er snakk om former fra østlandsk talemål; denne varietetten av norsk har aldri vært noen sentral premissleverandør for nynorsknormen.

4. Mulige løsninger

Vi har sett at de to formålene standardordbøkene har – å speile den offisielle normen, men også å gi et riktig bilde av vanlig språkbruk i moderne norsk – kommer i konflikt med hverandre. Det er problematisk når BOB i dag har med unormerte former som *hue* og *gutta* uten informasjon om hvilken status formene har. Heller ikke bruken av formen *sten* er tilfredsstillende beskrevet i ordboka i dag. Nedenfor vil jeg presentere noen mulige løsninger og vurdere fordeler og ulemper ved disse, ikke minst når det gjelder brukervennlighet.

4.1. Norm før usus

Én mulighet er å bestemme at standardordbøkens normative for-

mål – å gi en fasit på hvordan ord kan skrives og bøyes innenfor de offisielle rettskrivingsnormene – er viktigst. Som konsekvens av det skal ordbøkene bare ha med normerte former, og de må selv sagt fortsette å gi full informasjon om all valgfrihet som normene rommer. Dette vil kreve forholdsvis små endringer av dagens praksis. En artikkel som BOBs II **hue**, med bruksmarkering «i dialekt», må tas ut. Formen *hue* er ikke normert, og det gir ikke mening å ha med dialektformer i en ordbok av denne typen. Uttrykk som *gutta på skauen* og *høl i hue* kan føres opp, men da med normert form: *guttene på skogen* (en form som knapt er attestert de siste tiårene annet enn som en spøk) og *hull i hodet* (som er i bruk, men klart sjeldnere enn *høl i hue*). Alternativt kan man selvsagt la være å ta med uttrykk som dette i ordboka, men det vil svekke både forbindelsen til språket slik det brukes i virkeligheten, og det vitenskapelige og korpusbaserte fundamentet som standardordbøkene bygger på i dag, og som de fortsatt bør bygge på.

Ordbøker som konsekvent reflekterer normene, er i én forstand enkle å forholde seg til for brukerne fordi man kan stole på at de gir entydige svar. Finner man en viss form i ordboka, kan man være sikker på at den er korrekt og trygg å bruke i de sammenhengene der det kreves, f.eks. i skolearbeider. Samtidig vil den praktiske nytten av ordbøkene i noen sammenhenger bli mindre. En person som er ustø i norsk og lurer på hva slags form *gutta* er, vil ikke finne hjelp i standardordbøkene. Og brukere som har en forventning om at ordbøkene gir et bilde av hvordan bokmål og nynorsk brukes i dag, vil på noen punkter bli skuffa.

4.2. Endre normen

Selv om stabilitet er formulert som et grunnprinsipp i dagens normeringsregime, er det som nevnt fortsatt mulig å justere rettskrivingsnormene. Språkrådet gjør jevnlig mindre justeringer i bokmåls- og nynorsknormen; f.eks. kan normerte former som er lite

brukt, tas ut, mens unormerte former som oppviser en viss bruk, kan tas inn. Noen av de problemstillingene som er skissert over, kan løses ved å justere normene.

En sak som er aktuell mens denne artikkelen skrives, er å ta inn formen *høl* i bokmål. Dagens norm har valgfrihet mellom *hol* og *hull*, men *høl* er mer frekvent i skrift enn *hol*, som i sin tid kom inn i normen som ledd i tilnærminga til nynorsk. Det er altså aktuelt å erstatte *hol* med *høl*.⁵ Dersom også *hue* ble tatt inn som fullverdig form ved siden av *hode* – noe som kanskje er mindre sannsynlig – ville et uttrykk som *høl i hue* uten videre kunne føres i BOB.

Når det gjelder en bøyingsform som *gutta*, er saken en litt annen. Riktig nok har denne formen altså tidligere vært normert som sideform (i perioden 1938–1983), og man skulle tro at den ville kunne slippes inn i varmen på nytt. Men det er en større sak med flere prinsipielle sider å utvide normen med en ny markør for bestemt form flertall enn å ta inn en skrivemåte av et enkeltord. En løsning som har vært foreslått, er å se på *gutta* som et separat lemma som kan tas inn i normen som en ubøyelig form. Noen faktorer kan tale for det, f.eks. bruken som tiltaleform og som forledd i *guttastemning* og lignende sammensetninger (jf. del 3.1). Men samtidig fungerer formen utvilsomt også som bestemt form flertall av *gutt*, og det kan fort bli oppfatta som en vilkårlig løsning å kutte denne formen løs fra resten av paradigmet.

Når det gjelder *stein/sten* og lignende tilfeller der normen avgrenser én av to valgfrie former til visse betydninger eller uttrykk, er de problematiske fordi de kompliserer normen og gjør det vanskelig for de fleste språkbrukere å orientere seg i reglene. Detaljnormering på dette planet bør etter alt å dømme unngås, og floker som den vi har sett for *stein/sten*, bør løses opp enten ved at man gjør begge formene helt valgfrie uansett betydning, eller ved

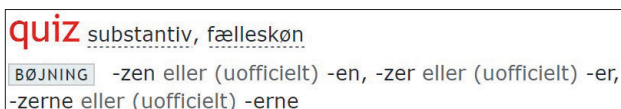
5 17. juni 2021, etter at førsteversjonen av denne artikkelen ble levert, gjorde Språkrådets styre vedtak om å ta *hol* ut av bokmål og å ta *høl* inn (Språkrådet 2021).

at man fjerner den minst brukte formen, i dette tilfellet *sten*, fra normen.

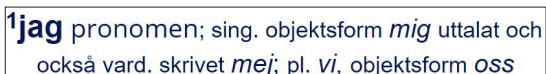
Justeringer av normene – enten i lys av usus eller for å gjøre systemet enklere – er stadig vekkt aktuelt selv om tida for de store rettskrivingsreformene er forbi. Likevel er det urealistisk å løse alle de konfliktene mellom norm og bruk som kan oppstå, ved å endre normen.

4.3. Klar merking av unormerte former

Som vi har sett, er det flere eksempler på at BOB i dag har med former som ikke er normerte – enten i visse uttrykk (som *de store gutta*), som oppslagsord (*hue*) eller som sammensetningseksempler (*kålhue*, *rotehue*). Disse føringsmåtene er utvilsomt motivert av ønsket om å vise faktisk bruk, men de kommer i konflikt med ordbokas mål om å være en fasit for hva som er normrett. En åpenbar løsning på dette er å markere klart for brukerne av ordboka at visse former som er vanlige i bruk, ligger utenfor normen. Det fins flere måter å gjøre dette på; nedenfor ser vi eksempler fra *Den Danske Ordbog* (DDO) og *Svenska Akademiens ordlista* (SAOL):

Figur 3: Artikkelhodet for *quiz* i DDO.

Figur 4: Artikkelhodet for pronomenet *jag* i SAOL.

Begge disse ordbøkene er i utgangspunktet normative i den forstand at de gir informasjon om hva som er riktige skrivemåter. Som vi ser, har de likevel også med unormerte skrivemåter som

quizen – *quizer* – *quizerne* og objektsformen *mej*, men da med klar merking av disse som «uoffisiell» eller «hverdagslig». *Det Norske Akademis ordbok* (NAOB) markerer former som faller utenfor bokmålsnormen, med en liten trekant, som her ved formen *etter*:⁶

etter	preposisjon, adverb
UTTALE	[e`t:ør] [?]
VARIANT	tradisjonelt etter [△]

Figur 5: Artikkelhodet for *etter* i NAOB.

Hvis en lignende praksis skal innføres i standardordbøkene – og mye taler for det – er spørsmålet hvordan det bør gjøres. Hvordan kan man på en enkel og ikke altfor plasskrevende måte signalisere at en viss form står oppført fordi den er vanlig i bruk, men at den like fullt er i strid med rettskrivningsnormen? Symboler som NAOBs trekant er ikke umiddelbart forståelige, de kan gjerne ha forskjellige assosiasjoner for forskjellige brukere, og de må forklares (i NAOB har trekanten lenke til en side der bruken av symbolet er forklart). Ut fra dette kan en tekstlig forklaring eller merkelapp være å foretrekke.

En term som *unormert* er både teknisk og intern, og mange brukere vil nok ikke umiddelbart forstå den. SAOLs *hverdagslig* er ikke dekkende, for skillet mellom unormerte og normerte former henger ikke nødvendigvis sammen med graden av hverdagslighet. Da er nok *uoffisiell* (som i DDO) mer brukelig, og den følger også logisk av at vi gjerne snakker om *de offisielle rettskrivningsnormene*. I tillegg vil jeg foreslå å bruke parenteser, i hvert fall der det er aktuelt å føre unormerte former som oppslagsord. Parentesføring av slike former ble praktisert i papirutgavene av BOB, og en del brukere vil være kjent med denne konvensjonen. Nedenfor er noen forslag til hvordan unormerte former kan føres.

6 Denne trekanten står ved former som ligger utenfor den offisielle bokmålsnormen, men innenfor den uoffisielle riksmålsnormen. En unormert form som *hue* har i NAOB egen artikkel med bruksmarkering «dialektalt».

gutt [...]

*Faste uttrykk: gutta på gølv*et UOFFISIELL FORM arbeiderne nederst på rangstigen i en bedrift; **gutta på skauen** UOFFISIELL FORM de norske hjemmestyrkene under andre verdenskrig [...]

(**gutta**) UOFFISIELL FORM bestemt form flertall av **gutt**

hode [...] UOFFISIELL FORM: hue [...]

etterledd i sammensetninger som UOFFISIELLE FORMER *kål-hue, rotehue, suppehue* [...]

Faste uttrykk: høl i hue UOFFISIELL FORM dumt, meningsløst [...]

(**hue**) UOFFISIELL FORM hode

5. Noen sluttbetraktninger

Det at standardordbøkene skal være normative og fungere som fasiter for rettskrivningsnormene i bokmål og nynorsk, begrenser hvor materialtro eller deskriptive ordbokartiklene kan være. I tilfeller der skriftlig praksis ikke stemmer med den offisielle normen, kan man gjerne argumentere for at det er normen som bør tilpasses bruken. Men det er ikke gitt at det alltid er den beste løsningen, også fordi andre prinsipper nødvendigvis må tillegges vekt, som hensynet til språkssystemet i stort eller ønsket om en norm som er enkel å tilegne seg og praktisere. Spenninga mellom normativitet og deskriptivitet vil derfor bestå selv om noen hyppig brukte former kanskje kommer inn i varmen og får offisiell status som normerte.

En ordbok som utelukkende holder seg til det normerte, risikerer å miste relevans og troverdighet blant brukerne fordi kartet

boka tegner opp, ikke stemmer med terrenget. Blant annet derfor er det all grunn til å ha med hyppig brukte unormerte former. Nøyaktig hvordan det best kan gjøres i praksis, må diskuteres, men en løsning langs de linjene som er skissert ovenfor, vil tilgodese hensynet til brukervennlighet og klarhet i framstilling. Så kan man lure på om en merkelapp som *uoffisiell form* i noen tilfeller er for streng. Et uttrykk som *gutta på skauen* får denne merkelappen fordi *gutta* ikke er en normert bøyingsform av *gutt*, men samtidig fins i praksis ikke uttrykket i noen annen form. Det grenser kanskje til det parodiske å stemple uttrykket som uoffisielt, men gitt BOBs normative oppdrag er det vanskelig å se hvordan man kan komme utenom dette. Et alternativ kunne være å skrive *stivnet uttrykk* i stedet, men i realiteten går man med det langt på vei god for formen selv om den de facto strider mot normen. Å utelate uttrykket helt eller gjengi det uten noen kommentar er i hvert fall lite tilfredsstillende løsninger.

Litteratur

Ordbøker

BOB = *Bokmålsordboka*. Språkrådet & Universitetet i Bergen. <<https://ordbok.uib.no>> (april 2021).

DDO = *Den Danske Ordbog*. Det Danske Sprog- og Litteraturselskab. <<https://ordnet.dk/ddo>> (april 2021).

NAOB = *Det Norske Akademis ordbok*. Oslo: Det Norske Akademi for Språk og Litteratur. <<https://naob.no>> (april 2021).

NOB = *Nynorskordboka*. Språkrådet & Universitetet i Bergen. <<https://ordbok.uib.no>> (april 2021).

Norsk Ordbok. Ordbok over det norske folkemålet og det nynorske skriftmålet. Oslo: Det Norske Samlaget. <<http://no2014.uib.no>> (april 2021).

SAOL = *Svenska Akademiens ordlista*. Svenska Akademien.
<<https://svenska.se/saol>> (april 2021).

Sverdrup, Jakob & Marius Sandvei (1940): *Norsk rettskrivningsordbok*. Bokmål. Godkjent av Kirke- og Undervisningsdepartementet til offentlig bruk og som hjelpebok i skolen. Oslo: Johan Grundt Tanum.

Annen litteratur

Berg-Olsen, Sturla (2016): Descriptive and Prescriptive Lexicography in the Norwegian Context. I: Tinatin Margalitzadze & George Meladze (eds.): *Proceedings of the XVII EURALEX International Congress: Lexicography and Linguistic Diversity*. Tbilisi: Ivane Javakhishvili Tbilisi State University, 92–98.
<https://euralex.org/wp-content/themes/euralex/proceedings/Euralex%202016/euralex_2016_006_p92.pdf> (april 2021).

KUD (1938): *Ny rettskrivning 1938*. Bokmål. Regler og ordliste. Utarbeidd etter tiltak av Kirke- og undervisningsdepartementet. Oslo: Olaf Norlis forlag. <https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2010062906036> (april 2021).

KUD (1959): *Ny læreboknormal 1959*. Utgitt av Kirke- og undervisningsdepartementet. Oslo: Olaf Norlis forlag. <https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2014050624002> (april 2021).

Kulturdepartementet (2020): *Prop. 108 L (2019–2020)*. Proposisjon til Stortinget (forslag til lovvedtak). Lov om språk (språkløva). Kulturdepartementet. <<https://www.regjeringen.no/contentassets/92c0cb2b20ba4d2aac3c397c54046741/nn-no/pdfs/prp201920200108000oddpdfs.pdf>> (april 2021).

Norsk språkråd (1984): *Årsmelding 1984*. <<http://inger.uib.no/perl/sprakrad/aarsmelding.cgi?id=12984>> (april 2021).

- Norsk språkråd (2005): *Rettskrivningsendringer fra 1. juli 2005. Fastsatt ved brev fra Kultur- og kirkedepartementet 16. februar 2005*. Norsk språkråd mai 2005. <<https://www.sprakradet.no/globalassets/spraka-vare/norsk/rettskriving2005.pdf>> (april 2021).
- noTenTen17: noTenTen: Corpus of the Norwegian Web. Sketch Engine. <<https://www.sketchengine.eu/notenten-norwegian-corpus/>> (april 2021).
- Rauset, Margunn (2019): *Bokmålsordboka og Nynorskordboka – einægga, toegga eller siamesiske tvillinger? I: LexicoNordica* 26, 155–175. <<https://tidsskrift.dk/lexn/article/view/117523/170388>> (april 2021).
- Språkrådet (2015): *Retningslinjer for normering av bokmål og nynorsk. Bokmålsversjon*. <<https://www.sprakradet.no/globalassets/spraka-vare/norsk/retningslinjer-for-normering-bokmalsversjon.pdf>> (april 2021).
- Språkrådet (2021): *Rettskrivningsvedtak etter 2012*. <<https://www.sprakradet.no/Spraka-vare/Norsk/normering/Rettskrivningsvedtak/rettskrivningsvedtak-etter-2012/>> (juli 2021).
- UiB (2021): *Revisjonsprosjektet*. <<https://www.uib.no/lle/121561/revisjonsprosjektet-bokm%C3%A5lsordboka-og-nynorskordboka>> (april 2021).

Sturla Berg-Olsen
seniorrådgiver, dr.art.
Språkrådet
Postboks 1573 Vika
NO-0118 Oslo
sturla.berg-olsen@sprakradet.no

SAOL 14 som rättesnöre – diskussion kring den senaste upplagan

Kristian Blensenius, Louise Holmer & Emma Sköldberg

The article discusses recommendations concerning orthography, morphology, semantics, etc. provided in the most recent edition of the Swedish Academy Glossary (2015). These issues are discussed particularly in relation to the glossary users and to the other language resources of the Swedish Academy, which are now easily compared online. Points for improvement are identified.

1. Inledning

SAOL, *Svenska Akademiens ordlista*, har i några olika sammanhang presenterats som ett rättesnöre, en ”rikslikare”, för hur svenska ord ska stavas, böjas och i viss mån uttalas (se t.ex. Sigurd 1986, Allén 2009:173). I denna artikel granskar vi innehållet i den senaste upplagan (nummer 14 från 2015) och diskuterar ordlistans utvecklingsmöjligheter inför framtiden. Många olika frågeställningar kunde behandlas här, men vi har avgränsat oss till nedanstående ämnen, baserat på teman som ofta diskuteras inom redaktionen och som regelbundet uppmärksammas av ordlistans användare:

- lemmaurval
- ordledsindelning
- betydelseangivelser och hänvisningar
- böjningsuppgifter
- rekommendationer i förhållande till innehållet i *Svenska skrivregler* (Karlsson 2017).

För att illustrera hur enskilda användare av ordlistan resonerar införlivas också utdrag ur mejl till SAOL-redaktionen i artikeln.¹

Innan granskningen av ordlistan presenteras, sammanfattas emellertid dess roll i förhållande till Svenska Akademiens andra lexikala verk och (språk)samhället i stort. Inledningsvis ges också en kortfattad historisk bakgrund.

2. Bakgrund

2.1. Kort om SAOL genom tiderna

SAOL har givits ut i snart 150 år. Den första upplagan gavs ut 1874 och den senaste, nummer 14, publicerades som tryckt bok 2015, blev tillgänglig i digital form som app 2016 och på nätet genom Svenska Akademiens ordboksportal Svenska.se år 2017. Litteraturen om SAOL är relativt omfattande. Framför allt har verksamma redaktörer publicerat artiklar om verket. Utförligare beskrivningar av ordlistans historia och utveckling genom åren återfinns i bl.a. Johannisson & Mattsson (1974), Allén, Loman & Sigurd (1986), Gellerstam (2009c) och Holmer (2016).

I Malmgren (2014) redovisas flera principiella nyheter i SAOL 14. Nytt för denna upplaga var bl.a. att alla substantiv, verb och adjektiv (även sammansatta sådana) fick böjningsuppgifter, att sambandet mellan sammansättningsled och grundord tydliggjordes samt att betydelseangivelser utökades och differentierades (med momentsiffror) för att möjliggöra hänvisningar. Vidare etablerades en ny makrostrukturell kategori, sublemman, för bl.a. löst sammansatta partikelverb (*komma ut, tycka om* etc.). Därutöver

1 Artikelförfattarna är verksamma vid Institutionen för svenska språket vid Göteborgs universitet och har ett inifrånperspektiv i och med att alla ingår i redaktionen för SAOL.

togs vissa namn, t.ex. ett större antal beteckningar på länder, upp i lemmalistan. (Se Silén 2016 för en recension av SAOL 14.)

2.2. Ordlistans roll i förhållande till Svenska Akademiens andra verk och till (språk)samhället i stort

SAOL har en normativ ansats, och enligt Josephson (2018:184) utgör SAOL till och med det enskilt starkaste normeringsinstrumentet för svenskans del. Huvuduppgiften för rättskrivningsordböcker av SAOL:s slag är enligt Gellerstam (2009b:13) ”inte att beskriva språket i allmänhet utan att föreskriva hur ord ska stavas”. Dessutom ges andra uppgifter som hör till ordets form såsom information om ordklass, genus och morfologi. Ett uttryck för SAOL:s uppgift att ge vägledning i morfologiska frågor kan vara principen att vissa morfem (t.ex. *-ning*) ansluter sig bättre till det svenska ordbildningssystemet än andra (*-ing*). Av denna anledning förordas t.ex. stavningen *dopning* framför *doping* (SAOL 14:xi).

SAOL, dess innehåll och funktion(er) kan också sättas i förhållande till Akademiens andra lexikala verk, nämligen definitionsordboken *Svensk ordbok utgiven av Svenska Akademien* (hädanefter förkortad SO) och den mer historiskt inriktade *Svenska Akademiens ordbok* (1898–; hädanefter förkortad SAOB). Dessa tre verk visas numera upp bredvid varandra i ordboksportalen Svenska.se. I och med att den andra upplagan av SO (från 2021) är mer deskriptiv än den första från 2009, kommer de tre verken på Svenska.se – den mer normativa ordlistan SAOL, den deskriptiva definitionsordboken över modern svenska, SO, samt den historiska ordboken SAOB – att ytterligare komplettera varandra.

Ordlistan måste sägas ha – eller åtminstone ha haft – en stark ställning i det svenska språksamhället, med försäljningssiffror för de största upplagorna under 1900-talets senare hälft på uppemot 400 000 sålda exemplar per upplaga (Holmer 2016:22–23). Det totala antalet nedladdningar av SAOL-appen uppgår till 1,6 miljoner

för SAOL 13 och SAOL 14 sammanlagt. Genom publiceringen av ordlistan i Svenska.se har verket också nått nya användare (även om andra ordbokssajter som Synonymer.se än så länge konsulteras i betydligt större utsträckning).

I fråga om svensk stavning och böjning ska man inte underskatta den styrning av språket som sker genom de rättstavningsfunktioner m.m. som är implementerade i kommersiella program (t.ex. Microsoft Word). I dagsläget ger SAOL och Words rättstavningsfunktion ibland olika bud: Word ger, till skillnad från SAOL, ingen signal om att en stavningsvariant som *kvalité* bör undvikas till förmån för *kvalitet*. Detsamma gäller för en böjningsvariant som *blinkers* (som alternativ till *blinkrar*). I fall som dessa torde många skribenter ta fasta på rättstavningsfunktionens markeringar i texten istället för att gå vidare och exempelvis konsultera innehållet i SAOL eller någon annan lexikal resurs.

3. Nedslag i SAOL 14:s innehåll

3.1. Lemmaurval

Urvalet av ord som förtecknas i SAOL kan diskuteras, dels med tanke på vilka typer av lexikala enheter som inkluderats (t.ex. vilka ordklasser som är representerade), dels med tanke på vilka enskilda ord som har valts ut. Som framgått av avsnitt 2 innehåller SAOL 14 långt fler egennamn än tidigare. Framför allt rör det sig om landsnamn men även om vissa andra namn. I korthet är den bakomliggande tanken att de egennamn som återfinns i betydelsebeskrivningarna också ska utgöra självständiga uppslagsord i ordlistan (Malmgren 2014:95–96; se även SAOL 14:xv). Ortnamnet *Karlskrona* förekommer t.ex. i definitionen av *karlskronit* ('person från Karlskrona') i SAOL 14.² Genom det nya uppslagsordet

² Fetstil markerar fortsättningsvis uppslagsord.

Karlskrona med förklaringen 'en svensk stad' kan betydelsebeskrivningen av **karlskronit** bli mer begriplig. På liknande sätt blir förklaringen av uppslagsordet **relativitetsteori** ('Einsteins moderna fysikaliska teori') mer lättfattlig genom hänvisningen till uppslagsordet **Einstein** ('en tysk-schweizisk-amerikansk fysiker').

Tillskottet av namn har genererat flera mejl till redaktionen. Bl.a. skriver en användare (februari 2021):

Varför står Paris, Rom, Florens, Wien och Berlin i SAOL men inte London, Madrid, Bryssel och Prag? [...] Slantsinglas i redaktionen om varje ortnamn?

Användarna ifrågasätter också att vissa personnamn är med bland uppslagsorden men inte andra. Exempelvis kritiserar en av dem (i mejl från juli 2019) att namn på historiska personer som Lenin och Stalin är med i lemmalistan, men däremot inte Churchill och Mandela. Några av dessa ordboksanvändare har, liksom flertalet användare, inte läst vad det står om listningen av egennamn i ordlistans inledning, och för dem är urvalet extra märkligt. Andra, som är införstådda med principerna, ifrågasätter hela tanken bakom personnamnsinkluderingen och menar att det går att förklara ismer som *leninism* och *stalinism* ändå.

En återkommande punkt vid presentationer av nya upplagor av SAOL är information om hur många enskilda ord som har lagts till respektive blivit utmönstrade i förhållande till den tidigare upplagan. I inledningen till SAOL (14:x) konstateras att mer än 13 500 ord har införlivats och drygt 9 000 har mönstrats ut (se även Berg & Malmgren 2010). Det enskilda ord som fått allra mest uppmärksamhet i SAOL 14 är pronomenet *hen*. Att detta ord togs med i SAOL orsakade t.o.m. rubriker i internationell press (se t.ex. *The Guardian* 2015 och *La Vanguardia* 2015; se också Bäckerud, Nilsson & Sköldberg 2020). Ord som tas bort ur upplagorna och ord som riskerar att mönstras ut röner ofta stor uppmärksamhet i pressen

(se Svensson 2019, som har listat 1 001 ovanliga ord som han förutspår kommer att försvinna ur SAOL). Det utmönstrade ord som annars har uppmärksammats mest är *negerboll*, en äldre beteckning för 'chokladboll', uppfattad som nedsättande. (Se Gellerstam 2009b:24–30 om hur nyinlagda och utmönstrade SAOL-ord har debatterats i pressen under 1900-talet.)

En relevant diskussionspunkt gäller förstås de enskilda uppslagsordens förekomst i samtida texter. Gellerstam konstaterar att ordlistan i praktiken är en norm i användarnas ögon. Normen gäller enligt Gellerstam dock inte alla delar i ordlistan, och framför allt inte ordförrådet. SAOL tar upp en central del, men ändå ett urval, av ordförrådet (se Gellerstam 2009b:15–17 för en beskrivning av hur urvalskriterierna har sett ut). Josephson (2018:189) konstaterar dock att SAOL, även om ordlistan främst kodifierar stavning och böjning, genom sitt ordurval också ger vissa svenska ord "en säkrare position än andra".

En annan diskussionspunkt är om uppslagsorden i SAOL 14 är de mest representativa för modern svenska. Inför SAOL 14 genomförde Berg, Holmer & Sköldbberg (2010) en undersökning rörande uppslagsordens frekvens i samtida texter. Studien riktade främst in sig på den mycket stora andelen sammansättningar i ordlistan. Frekvensen hos enskilda sammansättningar i moderna texter utgjorde en mycket viktig faktor vid urvalsprocessen. Eftersom lemmalistan i SAOL 14 innehåller flera genomsnittliga sammansättningar, är antalet lemmakandidater stort och behöver avgränsas, t.ex. medelst frekvens. Berg, Holmer & Sköldbberg (2010) konstaterar bl.a. att 10 % av uppslagsorden i SAOL 13 inte förekommer i den korpus på ca 250 miljoner löpande ord (från i första hand tidningstexter) som redaktionen då utnyttjade vid arbetet med ordlistan. För att konkretisera diskuterar de hur sammansättningar med substantivet *kalkyl* som för- eller efterled behandlas i ordlistan. Bl.a. visar de att åtminstone sex av ordlistans totalt tretton uppslagsord som slutar med *kalkyl* har låg eller

mycket låg frekvens i de korpusar som konsulteras. Å andra sidan finns det åtminstone sex sammansättningar med *-kalkyl* i textmaterialen som, baserat på frekvens, är viktigare. Frågan är om inte de aktuella sammansättningarna i SAOL borde ersättas av de senare. Berg, Holmer & Sköldbberg (2010:575) sammanfattar att det är av största vikt att uppdatera lemmalistan genom att ersätta ovanliga sammansättningar med sådana som används i större omfattning, om SAOL även fortsättningsvis ska innehålla ett representativt urval av samtida svenska ord.

Stickprov visar att liknande resultat också gäller för lemmalistan i senaste upplagan av SAOL. Det bör också noteras att tillgången till digitala material har ökat sedan SAOL 14 utarbetades (se t.ex. innehållet i Språkbanken Texts korpusar). En i framtiden mer positiv hållning gentemot fler typer av texter skulle kunna få stort genomslag i SAOL:s lemmalista.

3.2. Ordledsindelning

Sedan SAOL 12 (1998) markeras ordledsgränser i ordlistans lemmalista, dvs. uppslagsorden delas upp i enlighet med hur de är bildade. Stor ordledsgräns markeras i form av ett lodstreck som ofta utgör sammansättningsgräns (t.ex. trä|gaffel). Liten ordledsgräns, t.ex. mellan stam och avledningsändelse, markeras med hjälp av ett halvt lodstreck i den tryckta utgåvan (t.ex. lust|ig) och med en upphöjd punkt i digitala versioner (t.ex. lust·ig). Enligt Gellerstam (2009a:74–75) tjänar orduppdelningen, utöver att informera om hur orden är uppbyggda, som en möjlig modell för avstavning (se vidare om principer för avstavning i Karlsson 2017:88–93). Den i SAOL använda modellen passar dock bättre för vissa ord än för andra. Exempelvis är det mer komplicerat att ange ordled i det internationella ordförrådet, t.ex. i ett substantiv som *mahogany*.

Ordledsindelningen i SAOL 12 mötte en hel del kritik. Exempelvis ifrågasätter Westman (1998:12) att utländska (och ofta

långa) ord har lämnats utan markörer. Reuter (1999:215–216) menar att indelningen kan vara problematisk vid både produktion och reception eftersom den går emot många språkbrukares intuition (se vidare Holmer 2016:25).

Behovet av uppgifter om hur svenska ord kan avstavas har också minskat på senare tid. Nedslag i nyare böcker från förlag som Bonniers och Norstedts visar att romantexter endast är sparsamt avstavade. I tidningar tycks ojämn högermarginal vara gällande – åtminstone i digitala versioner. Att endast markera större ordledsgränser i framtida ordlistor kunde förmodligen räcka ganska långt.

3.3. Betydelseangivelser och hänvisningar

Huvuduppgiften för rättskrivningsordlistor är som sagt att ge upplysningar som hör till ordets yttre form (se avsnitt 2 ovan). I somliga upplagor av SAOL har det emellertid införlivats fler ordförklaringar än det som uttrycktes i den ursprungliga programförklaringen för ordlistan (Gellerstam 2009b:13–14). I exempelvis upplaga 11 (1986) fick i synnerhet lånord någon form av betydelseangivelse (Gellerstam 2009b:15, 20). Ordförklaringarna utvecklades sedan betydligt inför upplaga 14 (se avsnitt 2 ovan). Berg & Malmgren (2010:4, kursiveringar i original) fastslår följande:

SAOL får i första hand sägas vara en *produktionsordbok*. [...] Det är emellertid välkänt att SAOL också används som *receptionsordbok*. Användare som vill veta vad främst främmande ord betyder slår gärna upp i SAOL och får ofta tillräcklig hjälp, trots att det inte är SAOL:s uppgift att ge mer subtila betydelseanalyser.

Vidare konstaterar Malmgren (2014) att SAOL-redaktionen med ytterligare semantisk information kunnat motverka den infor-

mationsförlust som införandet av strikt bokstavsordning i lemmalistan inför upplaga 12 (1998) medförde. I och med denna omfattande strukturförändring gick nämligen kopplingen mellan sammansättningar och avledningar och deras respektive huvudord förlorad (se även Gellerstam 2009a:71–73).

Införlivandet av ytterligare semantisk information i SAOL 14 skedde dels genom att fler konkreta betydelseangivelser lades till (som t.ex. tillägget av betydelsen ’leda på fel väg’ under uppslagsordet **vilseleda**), dels genom tillägg av fler hänvisningar till numererade uppslagsord och betydelsemoment inne i artiklarna. Exempelvis har **vinfat** fått en hänvisning till betydelse 2 av **fat** (’tunna för förvaring av vin, öl m.m.’) (se vidare Malmgren 2014). I digitala versioner av SAOL inkluderades för övrigt långt fler hänvisningar till andra artiklar i ordlistan. Lemmat **vindil** förklaras t.ex. inte i den tryckta ordlistan men har i appen och på Svenska.se (efter kommentaren ”se även”) försetts med länkar till artiklarna **’vind 1** (’luft i rörelse’) respektive **il** (’vindstöt; ilning”).

De nyinlagda betydelseangivelserna kan gynna användarna men de medför också i vissa fall problem. Som några användare påpekat är definitionerna ibland så kortfattade att de är missvisande. En användare ifrågasätter betydelsen hos lemmat **ballongsegel**, som i SAOL 14 anges vara ’bukigt segel’, och föreslår att uppslagsordet istället borde förseas med synonymen ’spinnaker’ – ett fullt legitimt förslag. Det kan för övrigt noteras att betydelsebeskrivningen i systerordboken SO, ’typ av bukigt segel av lätt duk’, också är kortfattad men ändå mer rättvisande.

Ännu ett exempel rör lemmat **bearbeta**, som i den tryckta SAOL 14 ser ut enligt följande:

bearbeta [be`-] v. ~de ~t • b. *en text*

Som synes är uppslagsordet inte försett med någon betydelsebeskrivning, men det finns ett språkexempel som ska illustrera

hur ordet kan användas. En användare har (i mejl från november 2020) kommenterat definitionen på följande sätt: ”Det finns annat än texter som bearbetas”. En av redaktörerna förklarar då i ett svarsmejl att frasen ”bearbeta en text” är en exempelfras som illustrerar hur ordet kan användas. Detta svar föranleder följande kommentar från användaren:

Jag har förståelse för att ni skriver er bok för sådana som ni själva. Problemet är den status den har. Folk använder den ordlistan som något slags facit. [...] Visst, man kan bearbeta en text, men den vanligaste användningen, hävdar jag, är bearbetning av material. Mitt förslag att stryka betydelserna helt och hållet till ni hunnit gå igenom dem.

Ytterligare ett exempel på brister i SAOL 14 i fråga om semantiska uppgifter aktualiseras i samband med uppslagsordet *sameby*. I den tryckta ordlistan har ordet ingen betydelseangivelse alls. I den digitala versionen har artikeln dock försetts med hänvisningar till uppslagsorden *same* och *by*. Till synes genomskinliga sammansättningar som denna kan dock bli missvisande; ordet *sameby* är t.ex. inte riktigt så genomskinligt som det först kan se ut att vara. Det betecknar en ekonomisk och administrativ sammanslutning som regleras i rennäringslagen.

Gellerstam (2009b:20–21) konstaterar att en möjlig anledning till att användarna tar fasta på betydelseangivelserna i SAOL är att de inte känner till så många definitionsordböcker. Sedan 2017 kan dock läget ha förändrats något i och med att SAOL visas upp i Svenska.se sida vid sida med definitionsordboken SO. Det torde vara genom Svenska.se som SAOL når ut till flest användare numera, och den nuvarande situationen talar för att alltför kortfattade och därmed inte rättvisande semantiska uppgifter i SAOL skulle kunna strykas.

Vidare är det ibland olyckligt ur användarsynpunkt när de semantiska angivelserna i SAOL och SO helt eller delvis är struk-

turerade på olika sätt och ibland går emot varandra. Ett exempel på skiljaktig struktur är betydelsebeskrivningen av verbet *rasa* i de båda verken; bl.a. redovisas betydelseerna i olika ordning. Ett annat exempel är förklaringen av adjektivet *habil*, som är betydligt mer positiv i SAOL än i SO.

3.4. Böjningsangivelser

Böjningsinformation redovisas i SAOL 14 ofta i förkortad form i artikelhuvudet, efter ordklassangivelsen. Endast utvalda böjningsformer ges i huvudet; för substantiv kan det t.ex. vara bestämd form singular och obestämd form plural. I likhet med variantstavning bland lemmaformer (se även 3.5 nedan) kan alternativa böjningsformer separeras av ”el.” (’eller’), om böjningsformerna bedöms vara likvärdiga (t.ex. *träkol* ~*en el. ~et*), eller av ”hellre än”, om den ena (första) formen ges företräde framför den andra (t.ex. *sluka* *slukade* hellre än *slök*). Dessutom redovisas ett mer uttömmande paradigmen undertill i de digitala versionerna, där alla brukliga böjningsformer i fullt utskrivna form redovisas tillsammans med grammatisk information. Den utvidgade böjningsinformationen redovisar genomgående sidoförmer inom parentes, oavsett om de står i ett ”el.”- eller ”hellre än”-förhållande till huvudformen, vilket gör informationen lättläst samtidigt som den såklart fördunklar variationstypernas styrkeförhållanden för den som inte också går till artikelhuvudet.

Böjningsrekommendationerna grundas, i likhet med bl.a. lemmaurvalet, på rådande bruk, vilket avläses i korpusar med ”tidningstexter, skönlitterära texter, facktexter, bloggtexter m.m.” (SAOL 14:xii). Det görs inte helt klart i förordet hur korpusunderlaget har använts och hur användandet har balanserats. Det skulle t.ex. kunna förtydligas om ett visst korpusunderlag används för att ta reda på frekvensförhållanden, medan annat snarare har använts för att finna illustrativa belägg för ett visst bruk. I alla händelser

kommer den framtida användningen av nya textmaterial, t.ex. från sociala medier, att få ökat genomslag för vilka böjningsformer som kan komma att inkluderas. Med förfinade frekvensverktyg kan också frekvens i olika texter som underlag för rekommendationerna av böjningsformer preciseras.

Som den inofficiella normen för böjning (SAOL 14:v) tilldrar sig ordlistan i alla händelser uppmärksamhet från användarna när böjningsformer saknas, uppfattas som felaktiga eller där ordlistan är otydlig. Ett exempel på det senare har med parentesnotationen i den utvidgade böjningsinformationen att göra (se ovan). En användare undrade t.ex. hur uppgiften om böjningen av obestämd form plural av **scenario** skulle tolkas: Betydde angivelsen ”**scenarier** (scenarion)” att *scenarier* var den rekommenderade formen? Rådet fick bli att konsultera artikelhuvudets böjningsfält, där ett ”el.” står mellan *scenarier* och *scenarion*, varför båda formerna i princip ska anses likvärdiga (SAOL 14:xvii–xviii). Samtidigt tillkommer då problemet att den linjära strukturen – trots att båda formerna är likvärdiga – nödvändigtvis framhåller den ena formen framför den andra. Ordningen mellan formerna vägleds av deras respektive frekvensförhållande (SAOL 14:xii), vilket innebär att de trots allt kanske inte alltid är likvärdiga.

En annan typ av användarsynpunkt har att göra med saknade böjningsformer, vilket kanske har sin grund i de källor som används för datainsamling. Varför rekommenderas t.ex. substantivet *data* ’uppgifter, fakta’ att inte böjas i bestämd form (*datan*) trots ganska frekvent användning i t.ex. akademisk text? I detta fall ges heller ingen ledning i den nyare SO, där det kort och gott står ”plur.” i böjningsinformationen.

Ibland händer det dock att användare jämför SAOL och SO med varandra i fråga om böjning, och ibland framförs synpunkter på att uppgifterna skiljer sig mellan verken. Ofta kan skillnaderna hänföras till SAOL:s mer normativa och SO:s mer deskriptiva ansats. Så t.ex. vid *deadline*, där SAOL rekommenderar det i bru-

ket inte särskilt frekventa *deadliner* ”hellre än” *deadlines*, medan SO enbart ger s-pluralen *deadlines*. Denna linje är dock inte helt konsekvent: ett substantiv som *marshmallow* böjs t.ex. i SAOL enbart enligt engelskt mönster i plural, *marshmallows*, medan SO har en mer normativ linje och framhåller den i bruket undanskymda *marshmallower* som ”klart mer bruklig” än alternativet *marshmallows* (signaleras med ”äv.” mellan formerna; se inledningen till första upplagan av SO, sidan x).

S-plural, som bl.a. illustreras ovan, är ett av de bästa exemplen på styrning i SAOL (Malmgren 2010:276). Utifrån tanken att lånordens böjning ska passas in i det svenska systemet för att bidra till en störningsfri kommunikation, är ”motarbetandet av engelskt plural-s” ett framhävt exempel i SAOL:s inledning (s. xi). I många fall kan det stämma att den mer svenska böjningsvarianten fungerar relativt väl (t.ex. *postrar* hellre än *posters*), men i andra fall är den engelska pluralformen så etablerad att den svenska varianten sticker ut desto mer (t.ex. *blinkrar* hellre än *blinkers* i SAOL 14; se även Josefsson (2018) för fler exempel).

Sedan SAOL 14 (2015) publicerades har också en ny upplaga av *Svenska skrivregler* kommit ut (Karlsson 2017). Även här avråds det ifrån s-plural (t.ex. s. 104: ”I regel är det [...] bäst att undvika s-plural, åtminstone i formellare texter”), men samtidigt exemplifieras vissa böjningsformer som går på tvärs mot SAOL:s angivelser. Ett exempel (s. 105): ”Former som *storys* och *sulkys* är ofta lätthanterligare än *stories* och *sulkies*” (i de aktuella fallen rekommenderar SAOL endast *storyer* respektive *sulkyer*). Vid sidan av *Svenska skrivregler* finns även ett annat av Akademiens språkliga referensverk, *Svenska Akademiens grammatik* (SAG), som SAOL i vissa avseenden uttryckligen har närmat sig (t.ex. i fråga om viss ordklassterminologi; SAOL 14:xvii). I SAG hanteras s-plural på ett annorlunda sätt än i SAOL, i det att s-pluralen redovisas som en egen (sjunde) deklination (SAG 2:79–81). Det konstateras bl.a. att det för ord som *tornado* ”tar emot för många att till stammen foga

helsvenska pluralsuffix som *-r* [...]” samtidigt som man redovisar de rekommenderade pluralerna i SAOL (11:e upplagan från 1986), där *tornador* är en pluralform. Denna böjningsform är för övrigt ännu den enda som redovisas i SAOL.

Även om de exempel som motsäger SAOL:s böjningsrekommendationer i *Svenska skrivregler* är få, och trots att SAG är avsedd att vara deskriptiv (SAG 1:17) och därmed kan tillåta sig en annan redovisning av plural-s än SAOL, är det svårt att bortse ifrån att nämnda verk är besläktade med SAOL i att de antingen är normerande (*Svenska skrivregler*) eller har samma avsändare som SAOL (SAG, men även SO). Ur ett användarperspektiv torde det ibland vara oklart vilket verk man ska följa. Ett steg mot ökad harmonisering mellan verken kan vara att komplettera kommande upplagor av ordlistan med fler alternativformer i tillämpliga fall. Ur ett användarperspektiv kan dock det antal varianter som ges, diskuteras. Kanske är, trots stor variation i bruket, ett mindre antal varianter att föredra för dem som vill ha stöd vid produktion (jfr Tarp 2013). Kanske får frekvensen härvidlag tillåtas bli än mer utslagsgivande.

3.5. Rekommendationer i form av ”hellre än” och ”Använd hellre”

De normativa inlagen i SAOL och förhållandet mellan innehållet i ordlistan och de rekommendationer som ges av Språkrådet (inte minst via *Svenska skrivregler*) har redan berörts (se bl.a. avsnitt 3.4 ovan). I inledningen till den senaste upplagan av SAOL (14:x) står det att SAOL 14-redaktionen, för att göra rekommendationerna tydligare, vidareför en reform som initierades i SAOL 13. Rekommendationer sker med hjälp av formlerna ”hellre än” och ”Använd hellre”. Det nya i SAOL 14 är, enligt inledningen, att dessa rekommendationer ges vid långt fler ord än i den tidigare

upplagan.³ Formuleringarna återfinns i olika delar av artiklarnas mikrostruktur och i det följande kommenteras kort de handfasta rekommendationer som rör just ordval.

I SAOL 14 har ca 80 artiklar försetts med kommentaren ”Använd hellre”. Med tanke på att ordlistan innehåller omkring 125 000 uppslagsord måste detta, oavsett vad som står i inledningen, betraktas som ett begränsat antal. De artiklar som har försetts med denna kommentar utgörs av uppslagsord av relativt olika slag. Som exempel har lemmat **lobbying** försetts med kommentaren ”Använd hellre *lobbning*”, **plastpappa** med kommentaren ”Använd hellre *bonuspappa*” och **zigenare** med ”Använd hellre *rom*”. Som synes tycks de bakomliggande motiven till rekommendationerna ha varierat kraftigt.

En granskning av samtliga råd av ovannämnda slag väcker vissa frågor. Den första är på vilka grunder de uppslagsord som användarna avråds att använda har valts ut. Kanske finns det andra uppslagsord som lika gärna kunde ha försetts med ett alternativ. Som exempel kan innehållet i en recension av SAOL 14 i *Svensk kyrkotidning* (11/2017) anföras. Recensenten skriver:

I SAOL 13 definieras *farisé* som ”medlem av religiöst judiskt parti på Jesu tid” eller som ”(bildl.) hycklare”. Efter ett påpekande från undertecknad om att definitionen av *farisé* som ”hycklare” både är diskutabel och fördomsfull har denna alternativa definition försvunnit i SAOL 14. Dessvärre finns två alternativa definitioner av två adjektiv kvar: *fariseisk* har den alternativa definitionen ”hycklande” och *jesuitisk* ”skenhelig”. Även om dessa ord ibland används i dessa bemärkelser är det vår uppgift att i ekumenikens och

3 Malmgren (2010:275–276) diskuterar olika motiv bakom SAOL-styrningar genom tiderna och användningen av formuleringen ”Använd hellre” kategoriseras där som en *puristiskt motiverad styrning*. Se även Gellerstam (2009b) om införlivandet av just denna formulering i SAOL 13.

religionsdialogens tid starkt avråda från detta. Detta borde också SAOL 14 ha gjort genom att ange en rekommendation: ”använd hellre...”. (Nordenstorm 2017)

Recensentens förslag på ord som ska föras med ett konkret alternativ bör givetvis diskuteras vid arbetet med nästa upplaga av ordlistan.

Vidare kan de rekommenderade orden efter ”Använd hellre” diskuteras med tanke på urval, bruklighet och rekommendationer från Språkrådet. Bland de föreslagna orden finner man sådana som **handfri** (som alternativ till substantivet och adjektivet **hands-free**) och detta är inte särskilt etablerat i de aktuella betydelseerna i modern svenska. Samtidigt kan det ligga något i det Gellerstam (huvudredaktör för SAOL 13 från 2006) skriver: ”Alla håller inte med om alternativen men accepterar i allmänhet försöken att komma tillrätta med svårbegripliga ord inom skilda fackområden” (2009b:29–30).

4. Slutord

I föreliggande artikel har vi diskuterat SAOL 14 och dess utvecklingsmöjligheter. Fokus har legat på lemmaurval, ordledsindelning, böjningsuppgifter, betydelseangivelser och rekommendationer. Som indikerats i inledningen finns det fler aspekter som också hade kunnat tas upp, t.ex. följande ämnen:

- SAOL:s nuvarande respektive framtida publikationsmedium: Ska den publiceras i tryckt form framöver och därmed fortsätta följa en lång tradition, eller ska dess kommande upplagor bara ges ut elektroniskt, och i så fall i vilka former? Mediet har givetvis inverkan på alla nivåer i det fortsatta arbetet med ordlistan

- likheter och skillnader mellan SAOL och de andra nordiska rättstavningsordböckerna
- SAOL i relation till digitala resurser med många användare: de största sökmotorerna, nätordböcker som Synonymmer.se och Lexin, m.fl.
- arbetet med att gå igenom kontroversiella ord; ett arbete som har gjorts i samband med revideringen av SO (2009) inför en andra upplaga (2021), men som ännu inte har påbörjats för SAOL:s del.

Dessa frågeställningar, liksom flera andra, hoppas vi kunna ha möjlighet att återkomma till i andra sammanhang. I den här artikeln har vi i första hand tagit fasta på ämnen som återkommande har diskuterats inom redaktionen och som dessutom tagits upp av ordlistans användare, ofta i form av mejl till redaktionen.

Genom en ny användarundersökning och olika slags användardata från de digitala resurserna, skulle fler användarförankrade åsikter kunna nå fram till redaktionen (för användningen av SAOL 13 som app, se Holmer, Hult & Sköldberg 2015).

Sist men inte minst måste det framtida behovet av SAOL som rättesnöre för svenskt skriftspråk diskuteras.

Litteratur

Ordböcker

Lexin = *Lexins svenska lexikon*. 4 uppl. <<http://lexin.nada.kth.se/lexin/>> (april 2021).

SAOB = *Svenska Akademiens ordbok* (1898–). Lund.

SAOL 1–14 = *Svenska Akademiens ordlista över svenska språket*. Stockholm.

SO = *Svensk ordbok utgiven av Svenska Akademien* (1 uppl. 2009, 2 uppl. 2021). Stockholm.

Svenska.se = Svenska Akademiens ordboksportal <<https://svenska.se/>> (april 2021).

Synonymer.se = Sinovum <<https://www.synonymer.se/>> (april 2021).

Övrig litteratur

Allén, Sture (2009): Framsyn. I: Gellerstam (2009c), 167–173.

Allén, Sture, Bengt Loman & Bengt Sigurd (red.) (1986): *Svenska Akademien och svenska språket. Tre studier*. Stockholm: Norstedts.

Berg, Sture, Louise Holmer & Emma Sköldberg (2010): Time to say goodbye? On the exclusion of solid compounds from the Swedish Academy Glossary (SAOL). I: Anne Dykstra & Tanneke Schoonheim (red.): *Proceedings of the XIV Euralex International Congress (Leeuwarden, 6–10 July 2010)*. Ljouwert: Fryske Akademy, 567–576.

Berg, Sture & Sven-Göran Malmgren (2010): Varför travintresse ska ut och fotbollsintresse in. Urvalsprinciper för nästa SAOL. I: *Språkbruk* 4/2010, 4–10. <<https://www.sprakbruk.fi/-/var-for-travintresse-ska-ut-och-fotbollsintresse-in>> (april 2021).

Bäckerud, Erik, Pär Nilsson & Emma Sköldberg (2020): Så används Svenska Akademiens ordböcker på nätet. Implicit och explicit feedback från användarna. I: Caroline Sandström m.fl. (red.): *Nordiska studier i lexikografi* 15. Helsingfors: Nordisk förening för lexikografi, 91–101.

Gellerstam, Martin (2009a): SAOL i många upplagor. I: Gellerstam 2009c, 53–83.

Gellerstam, Martin (2009b): Vad är Svenska Akademiens ordlista? I: Gellerstam 2009c, 11–30.

Gellerstam, Martin (red.) (2009c): *SAOL och tidens flykt*. Stockholm: Norstedts.

- Holmer, Louise (2016): Grammatik i SAOL. En undersökning av grammatisk information i Svenska Akademiens ordlista över 130 år. *MISS 65*. Göteborg: Institutionen för svenska språket.
- Holmer, Louise, Ann-Kristin Hult & Emma Sköldberg (2015): Spell-checking on the fly? On the use of a Swedish dictionary app. I: Iztok Kosem et al. (red.): *Electronic lexicography in the 21st century: linking lexical data in the digital age. Proceedings of the eLex 2015 conference, 11–13 August 2015, Herstmonceux Castle, United Kingdom*. Ljubljana/Brighton: Trojina, Institute for Applied Slovene Studies/Lexical Computing Ltd., 356–371.
- Johannisson, Ture & Gösta Mattsson (red.) (1974): *Svenska Akademiens ordlista under 100 år*. (Skrifter utgivna av Svenska språknämnden 55.) Stockholm: Esselte studium.
- Josefsson, Gunlög (2018): *Avokadosar och kepsar – ett epenetiskt s med olika funktioner*. I: *Språk & stil* NF 28, 5–21.
- Josephson, Olle (2018): *Språkpolitik*. Stockholm: Morfem.
- Karlsson, Ola (2017): *Svenska skrivregler*. (Språkrådets skrifter 22.) Stockholm: Liber.
- La Vanguardia* (2015). Suecia oficializa el pronombre neutro. Publicerad: 2015-03-28. <<https://www.lavanguardia.com/vida/20150328/54429302071/suecia-oficializa-pronombre-neutro.html>> (april 2021).
- Malmgren, Sven-Göran (2010): SAOL mellan bruk och system. I: Lars-Gunnar Andersson m.fl. (red.): *Språkvård och språkpolitik. Svenska språknämndens forskningskonferens i Saltsjöbaden 2008*. (Skrifter utgivna av Språkrådet 10.) Stockholm: Norstedts, 271–285.
- Malmgren, Sven-Göran (2014): Svenska Akademiens ordlista genom 140 år: mot fjortonde upplagan. I: *LexicoNordica* 21, 81–98.
- Nordenstorm, Leif (2017): Tro och tradition enligt Svenska Akademiens Ordlista. I: *Svensk kyrkotidning* 11/2017.<<https://svensk-kyrkotidning.se/recension/tro-och-tradition-enligt-svenska-akademiens-ordlista/>> (april 2021).

- Reuter, Mikael (1999): SAOL 12. I: *LexicoNordica* 6, 211–226.
- SAG = Teleman, Ulf, Staffan Hellberg & Erik Andersson (1999): *Svenska Akademiens grammatik*. 1–4. Stockholm: Svenska Akademien.
- Sigurd, Bengt (1986): Ordboken, ordlistan och några andra av Svenska Akademiens språkliga insatser under 1900-talet. I: Allén, Loman & Sigurd 1986, 145–231.
- Silén, Beatrice (2016): Den fjortonde upplagan av SAOL. I: *LexicoNordica* 23, 283–299.
- Språkbanken Text. <<https://spraakbanken.gu.se/>> (mars 2021).
- Svensson, Anders (2019): Här är orden som försvinner. I: *Språktidningen* 2019-8 <<https://spraktidningen.se/artiklar/2019/11/har-ar-orden-som-forsvinner>> (april 2021).
- Tarp, Sven (2013): Retskrivningsordbog på godt og ondt. I: *LexicoNordica* 20, 185–204.
- The Guardian* (2015). Sweden adds gender-neutral pronoun to dictionary. Publicerad: 2015-03-24. <<https://www.theguardian.com/world/2015/mar/24/sweden-adds-gender-neutral-pronoun-to-dictionary>> (april 2021).
- Westman, Margareta (1998): Svenska Akademiens ordlista. I: *Språkvård* 1998:4, 11–14.

Kristian Blensenius
fil. dr
Institutionen för svenska språket
Göteborgs universitet
Box 200
SE-405 30 Göteborg
kristian.blensenius@gu.se

Louise Holmer
fil. lic.
Institutionen för svenska språket
Göteborgs universitet
Box 200
SE-405 30 Göteborg
louise.holmer@svenska.gu.se

Emma Sköldberg
professor
Institutionen för svenska språket
Göteborgs universitet
Box 200
SE-405 30 Göteborg
emma.skoeldberg@svenska.gu.se

Sverigefinskt terminologi- och ordlistearbete – från 1970-talet till idag

Riina Heikkilä & Tarja Larsson

Finnish terminology work has existed in Sweden ever since a large number of Finns moved from Finland to Sweden in the 1960s and 1970s. According to Swedish legislation, people belonging to a national minority are to be given the opportunity to learn, develop and use the minority language. Therefore, there is a need for terminology in the minority languages. The production of glossaries is an important task for the Language Council of Sweden. Sweden-Finnish terminology has been created in a number of fields, for example education, employment, social welfare and healthcare. Glossaries are created based on the Finnish-speaking population's need for Finnish terminology in Sweden. The Sweden-Finnish equivalents are often loan translations, but sometimes they have to be created in a different manner.

1. Inledning

Sverige har fem nationella minoriteter: judar, romer, samer, sverigefinnar och tornedalingar, samt fem nationella minoritetsspråk: finska, jiddisch, meänkieli, romani chib och samiska. Av minoriteterna beräknas sverigefinnar vara flest till antalet, vilket innebär att finskan även är det största nationella minoritetsspråket beräknat på antalet talare. Det exakta antalet talare går dock inte att fastställa eftersom man i Sverige inte för statistik över invånarnas modersmål.

Enligt den språklag som antogs av Sveriges riksdag år 2009 och lagen om nationella minoriteter och minoritetsspråk som trädde i kraft år 2010, nedan kallad minoritetslagen, har talarna av nationella minoritetsspråk rätt att lära sig, utveckla och använda

sitt minoritetsspråk. Att få använda sitt minoritetsspråk är således en demokratisk rättighet för sverigefinnar och Sveriges andra nationella minoriteter. Det förutsätter dock att det finns tillgång till terminologi och ordlistor på minoritetsspråken. När det gäller sverigefinsk terminologi har begrepp som hänför sig till det svenska samhället inte alltid motsvarigheter i Finland och i det finska språket som talas i Finland. Därför behövs det sverigefinska ekvivalenter till de svenska samhällstermerna.

I den här artikeln vill vi som båda arbetar som språkvårdare i finska på Språkrådet i Stockholm ge en inblick i det sverigefinska terminologi- och ordlistearbetet från 1970-talet, då det organiserade språkvårdsarbetet i finska i Sverige fick sin början, fram till idag.

1.1. Språklagen och minoritetslagen

I Sveriges språklag regleras svenskans och andra språks ställning i Sverige. Enligt språklagen (§ 11) ska språket i offentlig verksamhet vara vårdat, enkelt och begripligt. I språklagen slås också fast att det allmänna, det vill säga staten, kommuner, regioner och myndigheter, har ett särskilt ansvar att skydda och främja de nationella minoritetsspråken finska, jiddisch, meänkieli, romani chib och samiska (§ 7–8). I språklagens § 14 står det att var och en som är bosatt i Sverige ska ges möjlighet att lära sig, utveckla och använda svenska. Därutöver ska den som tillhör en nationell minoritet ges möjlighet att lära sig, utveckla och använda minoritetsspråket.

Enligt minoritetslagen som trädde i kraft i början av 2010 och reviderades 2019 har kommuner, regioner och de statliga förvaltningsmyndigheterna skyldighet att informera de nationella minoriteterna om deras rättigheter och det allmännas ansvar (§ 3). Förvaltningsmyndigheter ska ge de nationella minoriteterna möjlighet till inflytande i frågor som berör dem och så långt det är möjligt samråda med minoriteterna i sådana frågor (§ 5).

I Sverige finns särskilda förvaltningsområden för tre av Sveriges nationella minoritetsspråk: finska, meänkieli och samiska, där talare av dessa språk har stärkta rättigheter att använda sitt minoritetsspråk. Till exempel har enskilda rätt att använda finska, meänkieli respektive samiska vid sina muntliga och skriftliga kontakter med en förvaltningsmyndighet som bedriver verksamhet på respektive minoritetsspråks förvaltningsområde (§ 8 i minoritetslagen). Av Sveriges 290 kommuner ingår för närvarande 66 i förvaltningsområdet för finska. Dessa finns i hela landet, från Gällivare i norr till Malmö i söder (minoritet.se).

1.2. Den sverigefinska minoriteten

Invandringen till Sverige från nuvarande Finlands geografiska område har pågått under århundraden, men har varit som störst i modern tid efter andra världskriget och under 1960- och 1970-talen. Sveriges växande industri behövde arbetskraft och många flyttade från Finland till Sverige i hopp om en bättre levnadsstandard (Lundström 1996:185).

Bland invandrarna från Finland fanns en del finlandssvenskar med svenska som modersmål, men många av dem som flyttade till Sverige kunde inte svenska eller hade bristande svenskkunskaper, och det var inte heller alla som lärde sig det svenska språket. De finskspråkiga invandrarna behövde tolkar vid myndighetskontakter, läkarbesök och liknande. Dessutom behövdes översättare så att till exempel myndigheter, kommuner och skolor skulle kunna ge information till den finskspråkiga befolkningen på finska.

Det startades finskspråkiga skolor och klasser. Även finskspråkiga medier fanns: de äldsta sverigefinska tidningarna grundades på 1960-talet. En av de äldsta är *Ruotsin Suomalainen* som startades 1964 och fortfarande ges ut en gång i veckan. Också Sveriges Radio och Sveriges Television har länge haft finskspråkiga program i sitt utbud. Dessutom har universitetsutbildning i finska

pågått vid Stockholms universitet sedan 1920.¹ Numera går det att studera finska även vid Uppsala och Umeå universitet.

Finska, som är ett av Sveriges fem nationella minoritetsspråk, har alltså talats i Sverige under många generationer. Finska var också länge det största minoritetsspråket i Sverige och är fortfarande ett av de största. Eftersom det inte förs någon statistik i Sverige över invånarnas modersmål går det inte att veta det exakta antalet talare av finska i Sverige, men enligt Sveriges Radio Finska fanns det 2019 nästan 727 000 personer med finsk bakgrund i Sverige (Sveriges Radio Finska 2019). I antalet ingår dock även finlandssvenskar som har svenska som modersmål. Alla som har finsk bakgrund behöver inte heller kunna finska. I boken *Sveriges språk i siffror – vilka språk talas och av hur många?* som kom ut 2015 uppskattade lingvisten Mikael Parkvall att det år 2012 kunde finnas cirka 175 000 modersmålstalare av finska i Sverige (Parkvall 2015:26).

2. Behovet av sverigefinsk terminologi

Den finskspråkiga minoritetens behov av att kunna använda sitt modersmål i det svenska samhället ledde till en efterfrågan av enhetlig sverigefinsk terminologi, särskilt så kallad samhällsterminologi. De finska och svenska samhällena är förhållandevis lika, inte minst på grund av sin långa gemensamma historia, men de är inte identiska. Därför finns det inte alltid ord i finskan som används i Finland för alla de begrepp som endast är aktuella i det svenska samhället.

Det sverigefinska språkvårds- och terminologiarbetet föddes alltså som ett svar på ett behov. Men skapandet av sverigefinsk terminologi är också en demokratifråga: finskspråkiga i Sverige ska

1 Stockholm universitet grundades som Stockholms högskola 1878 och fick sin universitetsstatus 1960.

enligt språklagen och minoritetslagen kunna använda finska när de talar om det svenska samhällets olika begrepp. De ska också kunna använda finska i sina kontakter med myndigheter och andra representanter för det svenska samhället.

Det är dessutom önskvärt att samma finska term används som ekvivalent för samma svenska term i hela Sverige, så att det inte används olika finska termer om samma företeelser i till exempel olika kommuner.

2.1. Sverigefinska språknämnden och Språkrådet

Tolkar, översättare, lärare, journalister och andra som arbetade med finska i Sverige konstaterade på 1970-talet att det behövdes en sverigefinsk organisation som skulle arbeta med finskspråkig terminologi och finskspråkiga ordlistor i Sverige. På så sätt skulle de som behövde finska i sitt arbete och den intresserade allmänheten kunna få svar på sina frågor om språk och terminologi. Behovet uppmärksammades även på de tolk- och översättarutbildningar i finska som började anordnas av Statens invandrarverk och Stockholms universitet i början av 1970-talet (Ehrnebo 2008:56).

Under det svensk-finska översättarseminariet som anordnades i Saltsjöbaden i Sverige hösten 1974 diskuterades behovet av ”ett terminologiskt centrum” och det tillsattes en arbetsgrupp som fick i uppdrag att förbereda samordningen av det terminologiska arbetet i Sverige och Finland (Ehrnebo 2008:56). Med stöd från Kulturfonden för Sverige och Finland anordnades ett seminarium på Hanaholmens kulturcentrum i Finland våren 1975. Där bildades en arbetsgrupp som skulle förbereda grundandet av ett språkvårdsorgan som skulle ta sig an den sverigefinska språkvården. Detta ledde till bildandet av Sverigefinska språknämnden i augusti 1975. Den egentliga verksamheten startade året därpå, 1976, då regeringarna i Finland och i Sverige hade avsatt medel för verksamheten (Ehrnebo 2008:57).

Enligt stadgarna för Sverigefinska språknämnden var nämndens uppgift att vårda och utveckla det finska språket i Sverige (Ehrnebo 2007:36). Tanken var då – liksom nu – att finskan i Sverige skulle behållas så nära finskan i Finland som möjligt. Man skulle inte skapa ett eget finskt språk i Sverige utan skillnaderna skulle handla om terminologi, särskilt samhällsterminologi. Den före detta chefen för Svenska språknämnden Bertil Molde skrev i tidskriften *Språkvård* år 1975 att ”det i Sverige har varit nödvändigt att skapa ett betydande antal nya finska ord och termer för sådana förhållanden och företeelser som inte finns i Finland” (Molde 1975).

Sverigefinska språknämnden var en ideell förening som fick statsbidrag både från Sverige och från Finland. Nämnden samarbetade med Svenska språknämnden och de båda språknämnderna delade även lokaler under lång tid. År 2006 bildades en statlig myndighet, Institutet för språk och folkminnen (Isof), vars avdelning Språkrådet skulle överta det uppdrag som Svenska språknämnden tidigare hade haft gällande språkvården i Sverige. I samband med det flyttades även verksamheten vid Sverigefinska språknämnden till myndigheten.

3. Sverigefinskt terminologiarbete

Arbetet med att ta fram sverigefinska terminologi har redan från början varit en viktig del av Sverigefinska språknämndens och sedermera Språkrådets verksamhet. Detta gäller framför allt de svenska samhällsbegrepp som inte har motsvarigheter i Finland. Några sverigefinska terminologer finns inte i Sverige utan det är språkvårdarna i finska på Språkrådet som har till uppgift att ta fram sådan terminologi. I terminologiarbetet har de till sin hjälp en termgrupp bestående av tidigare medarbetare på Sverigefinska språknämnden och Språkrådet samt erfarna auktoriserade översättare mellan svenska och finska.

3.1. Terminologiarbete i praktiken

I framtagandet av nya sverigefinska termer följer Språkrådets språkvårdare i finska ett antal fastställda principer. Om det redan finns en etablerad term i Finland som kan användas i Sverige rekommenderar språkvårdarna den termen. Om det inte finns någon finlandsfinsk term eller om det inte är möjligt att använda den som finns skapar språkvårdarna en ny, sverigefinsk term enligt de fastlagda principerna för det sverigefinska terminologiarbetet. En finlandsfinsk term kanske inte går att använda i Sverige till exempel av den anledningen att den skiljer sig för mycket från den svenska termen, även om den faktiska betydelsen skulle vara ungefär densamma. Som exempel kan nämnas termen *framtidssfullmakt* som presenteras senare i avsnitt 3.2.3. De termer som tas fram är rekommendationer, men det är naturligtvis önskvärt att de rekommenderade termerna används i all kommunikation mellan myndigheter, kommuner och regioner å ena sidan och den sverigefinska befolkningen å den andra sidan för att skapa enhetlighet inom den sverigefinska terminologin. De rekommenderade termerna ska

- 1) följa den finska grammatiken och de finska ordbildningsprinciperna
- 2) gärna vara transparenta
- 3) gärna lätt kunna översättas tillbaka till svenska
- 4) inte kunna blandas ihop med närliggande begrepp
- 5) vara enhetliga
- 6) kunna godkännas av språkbrukarna.

3.2. Några konkreta exempel

I skapandet av sverigefinska termer har språkvårdarna i finska som påpekats ambitionen att följa de principer för terminologiarbetet

som presenterades ovan. Av olika anledningar är vi dock tvungna att ibland frånga några av principerna. Här ger vi några konkreta exempel som på olika sätt belyser det sverigefinska terminologibetets komplexitet.

3.2.1. *Landsting*

Sverige hade fram till år 2019 *landsting* – numera heter de regioner. Landstingen ansvarade bland annat för hälso- och sjukvård, kollektivtrafik och regional utveckling. *Landsting* är ett typiskt exempel på en samhällsterm som den sverigefinska språkvården har behövt skapa en motsvarighet till. Det finns inga *landsting* i Finland och således inte heller någon motsvarighet i det finska språket. Det här är ett typiskt exempel på behovsbaserat termarbete.

En ekvivalent till termen *landsting* togs fram genom att bilda en direktöversättning:

<i>land</i>	'maa'
<i>ting</i>	'käräjät'
<i>landsting</i>	<i>maakäräjät</i>

Fallet med termen *landsting* visar ett av de vanligaste sätten att bilda sverigefinska termer, det vill säga genom direktöversättning. Därmed blir också den sverigefinska termen transparent och kan lätt översättas tillbaka till svenska.

3.2.2. *Barnbidrag*

Ett exempel där den sverigefinska språkvården har frångått en del av sina egna principer är den finskspråkiga motsvarigheten till termen *barnbidrag*. I vanliga fall översätts ordet *bidrag* till *avustus* i sverigefinska. Men ordet *barnbidrag* (*lapsilisä* på finska) har funnits i Finland sedan 1940-talet, termen är alltså mycket gammal. Eftersom betydelsen av termen *lapsilisä* väl motsvarar betydelsen av den svenska termen *barnbidrag*, det bidrag som betalas av staten

till en familj för ett barn, har den sverigefinska språkvården valt att inte ändra på den väletablerade termen utan har tagit in den i sverigefinskan, i stället för att skapa en ny, sverigefinsk term. Om vi i stället hade skapat en ny term hade det blivit *lapsiavustus*.

<i>barn</i>	'lapsi'
<i>bidrag</i>	'avustus'
<i>tillägg</i>	'lisä'
<i>barnbidrag</i>	<i>lapsilisä</i>

Barnbidrag är ett exempel på ett begrepp som finns både i Finland och i Sverige. Exemplet illustrerar hur en etablerad finsk term *lapsilisä* även kan användas i sverigefinskan.

3.2.3. *Framtidsfullmakt*

Ett exempel där den sverigefinska språkvården valde att inte använda en etablerad term från Finland är ekvivalenten till den svenska termen *framtidfullmakt*. Genom att skriva en *framtidfullmakt* kan man utse en person som har rätt att sköta ens angelägenheter om man själv inte kan ta hand om dem i framtiden på grund av till exempel demens eller annan sjukdom. *Framtidfullmakt* infördes i Sverige år 2017.

I Finland finns möjlighet till liknande förfarande men där kallas det för *hoitotestamenti*, 'vårdtestamente'. Det finska ordet ligger långt ifrån det svenska, *framtid* och *vård* är helt olika ord och begrepp, och *fullmakt* är inte samma sak som *testamente*. Därför valde vi språkvårdare att skapa en ny sverigefinsk term, *ennakkovaltakirja*, som bättre motsvarar det svenska originalet. Dock är den valda sverigefinska ekvivalenten inte en direktöversättning. I stället för att som i den svenskspråkiga termen lägga fokus på när fullmakten ska tillämpas, det vill säga i framtiden, har vi valt att fokusera på när fullmakten skrivs, det vill säga i förskott.

<i>framtid</i>	'tulevaisuus'
<i>förskott</i>	'ennakko'
<i>fullmakt</i>	'valtakirja'
<i>framtidfullmakt</i>	<i>ennakkovaltakirja</i>

Termen *framtidfullmakt* visar att även om det fanns en etablerad finsk term *hoitotestamenti* för motsvarande begrepp i Finland var den inte lämplig att använda i sverigefinskan eftersom den etablerade finska termen inte anknyter till samma begrepp som den svenska termen. Därför var det bättre att skapa en ny sverigefinsk term.

3.2.4. *Lärlarlegitimation*

Lärlarlegitimation är ett begrepp som används i den svenska skolan men som inte har en motsvarighet i Finland. *Lärlarlegitimation* behövs för att en lärare ska kunna få tillsvidareanställning samt för att hen ska ha rätt att sätta betyg (Lärarnas riksförbund). Eftersom begreppet inte används i Finland behövdes det en nybildad sverigefinsk term som ekvivalent till den svenska termen. Ekvivalenten blev *opettajan laillistus* som togs fram genom direktöversättning:

<i>lärare</i>	'opettaja'
<i>legitimation</i>	'laillistus'
<i>lärlarlegitimation</i>	<i>opettajan laillistus</i>

Lärlarlegitimation är ytterligare ett exempel på att direktöversättning ofta är en användbar metod för att bilda sverigefinska termer.

3.2.5. *Förskola och förskoleklass*

När det gäller barnomsorgen och förskolan använder man sig av delvis olika benämningar i Sverige och i Finland. I Finland går

barn mellan 1 och 5 år på *daghem* (*päiväkoti* på finska) medan verksamheten för dessa barn i Sverige kallas för *förskola*. I Finland däremot avser *förskola* verksamhet riktad till barn i 6-årsåldern. Den finskspråkiga motsvarigheten till *förskola* är *esikoulu*. I Sverige går barnen i 6-årsåldern i *förskoleklass* som på sverigefinska kallas *esikoululuokka*, det vill säga ytterligare ett exempel på en sverigefinsk term bildad med hjälp av direktöversättning:

<i>förskola</i>	'esikoulu'
<i>klass</i>	'luokka'
<i>förskoleklass</i>	<i>esikoululuokka</i>

Det här exemplet illustrerar hur begreppen i Sverige och i Finland skiljer sig åt när det gäller omsorgen av barn i förskoleåldern. I Sverige används alltså termen *förskola* för det som i Finland kallas för *daghem* medan det som man i Finland kallar för *förskola* heter *förskoleklass* i Sverige. Detta är ett bra exempel på partiell ekvivalens mellan uttryck i svenskan och finskan och den sverigefinska terminologins lösning på ett sådant problem.

3.2.6. *Medboende*

Den svenska termen *boende* är ett homograft ord som kan syfta på en person, en bostad, ett bostadskomplex eller företeelsen 'att bo'. *Boende* är i svenskan också ett multipolysemt ord som kan fungera både som efterled och som förled i ett sammansatt ord. I SAOL får man 36 träffar på **boende* och 13 träffar på *boende**. Därför är det svårt att upprätta fullständig ekvivalens mellan svenska och finska termer i det här fallet. *Boende* kan ha olika ekvivalenter i finskan beroende på vilken av betydelseerna av *boende* den svenska termen syftar på.

I olika svenska kommuner finns olika boendeformer avsedda för till exempel äldre eller andra som är i behov av särskilda boendeformer. *Språkrådets svensk-finska socialordlista* som publicer-

ades 2011 innehåller över trettio olika boendeformer samt ett stort antal termer som syftar på företeelsen 'att bo' eller på en person som bor någonstans.

Efter publiceringen av socialordlistan har det tillkommit ytterligare sammansättningar där *boende* utgör antingen för- eller efterled. Ett exempel är termen *medboende* som syftar på den som bor tillsammans med en person som beviljats en bostad avsedd till exempel för äldre som inte längre klarar av att bo hemma i den ordinarie bostaden. I *Språkrådets svensk-finska socialordlista* (2011) fanns sedan tidigare termen *medsökande* som avser en person som ansöker om plats på till exempel äldreboende tillsammans med den äldre. Den finskspråkiga ekvivalenten för *medsökande* hade bestämts till *hakijakumppani*. I analogi med den tidigare rekommendationen blev den sverigefinska ekvivalenten för *medboende* således *asuinkumppani*.

<i>med</i>	'kanssa'
<i>sökande</i>	'hakija'
<i>partner</i>	'kumppani'
<i>boende</i>	'asukas, asuminen'
<i>medboende</i>	<i>asuinkumppani</i>

I det här exemplet kunde vi använda oss av en sverigefinsk term *hakijakumppani* 'medsökande', som vi tidigare skapat, och bilda den nya termen *asuinkumppani* 'medboende' i analogi med den. I följande exempel tittar vi närmare på andra betydelser av svenskans *boende* och vad dessa innebär för valet av en ekvivalent på finska.

3.2.7. *Mellanboende*

Ett exempel på nya boendeformer som tillkommit under senare år är *mellanboende* som avser en boendeform där den äldre kan bo tillfälligt i väntan på en permanent plats på ett *äldreboende*. Men *boende* kan i det här fallet även avse företeelsen 'att bo'. Där-

för kunde Språkrådets språkvårdare i finska i det här fallet inte tillämpa sin princip om att en svenskspråkig term ska motsvaras av en finskspråkig term utan de finskspråkiga motsvarigheterna till *mellanboende* blev hela fyra stycken: *välíasunto*, *välíasuntola*, *välíasuminen* och *välíasumismuoto*.

<i>mellan</i>	'väli'
<i>boende</i>	'asunto, asuntola, asuminen, asumismuoto'
<i>mellanboende</i>	<i>välíasunto, välíasuntola, välíasuminen, välíasumismuoto</i>

Efterleden *-asunto*, *-asuntola*, *-asuminen* och *-asumismuoto* i de finska ekvivalenterna till svenskans *mellanboende* har följande betydelse i svenskan: 'bostad', 'flerbostadshus', 'att bo' och 'boendeform'. Det här exemplet visar vilka hänsyn man måste ta när man ska översätta ett polysemt ord till ett annat språk.

Som exemplen ovan illustrerar behöver vi inom det sverigefinska termarbetet ta till olika strategier för att skapa så användbara sverigefinska termer som möjligt. Direktöversättning är ofta en väl fungerande strategi som resulterar i transparenta översättnings-ekvivalenter, men ibland behöver vi skapa termerna på ett annat sätt.

4. Det lexikografiska arbetet och ordlistorna

Som redan nämnts har arbetet med svensk-finska ordlistor alltid varit en viktig uppgift för språkvårdarna i finska på Språkrådet (2006–) såsom det redan var under Sverigefinska språknämndens tid (1975–2006). Förutom att ta fram finska ekvivalenter till enskilda efterfrågade svenska termer har det funnits ett behov att sammanställa ordlistor inom viktiga samhällsområden, såsom skola,

arbetsmarknad och det sociala området. Dessa är områden som den sverigefinska befolkningen ofta kommer i kontakt med och där de därmed behöver ha tillgång till samlad sverigefinsk terminologi. Under åren har det därför publicerats ett stort antal tematiska ordlistor. De minsta består av några tiotal uppslagsord, medan de mer omfattande publikationerna kan innehålla närmare 4 000 uppslagsord.

4.1. Svensk-finska ordlistor

Sverigefinska språknämnden publicerade redan från början ett stort antal mindre ordlistor i sin sverigefinska språktidskrift *Kieliviesti* som började ges ut 1980. Den första större ordlistan var *Svensk-finsk skolordlista* från 1985. Därefter publicerades det en arbetsmarknadsordlista 1989 och en socialordlista 1992. Därmed hade man täckt behovet av sverigefinsk terminologi på tre viktiga samhällsområden: skola, arbetsmarknad och det sociala området.

Eftersom samhället ständigt förändras och nya begrepp och termer tillkommer behöver även den sverigefinska terminologin förnyas i takt med förändringarna. Språkrådet publicerade därför en helt ny socialordlista 2011 (figur 1) och en helt ny skolordlista 2014 (figur 1). Under de gångna 30 åren hade det hunnit hända så mycket både på det sociala området och inom skolväsendet i Sverige att helt nya, tematiska ordlistor behövdes. Som exempel på samhälleliga förändringar kan nämnas den nya skollagen som trädde i kraft år 2010 och läroplanen för förskolan som reviderades samma år.

Enligt Institutet för språk och folkminnets digitaliseringsstrategi publiceras alla ordlistor numera elektroniskt på myndighetens webbplats där de är fritt nedladdningsbara och tillgängliga för alla.² Ordlistor trycks fortfarande när det är motiverat på grund

2 Vissa äldre ordlistor såsom ovan nämnda arbetsmarknadsordlistan från 1989 finns tillgängliga enbart i tryckt format.

Figur 1. *Språkrådets svensk-finska socialordlista* (2011) och *Språkrådets svensk-finska skolordlista* (2014).

av användningsområde eller om användarna särskilt önskar det. I framtagandet av större specialordlistor får språkvårdarna i finska på Språkrådet hjälp av experter inom de olika ämnesområdena för att kvalitetssäkra att de rekommenderade sverigefinska termerna är adekvata och korrekta.

Språkrådets senaste tryckta svensk-finska ordlista, *Språkrådets svensk-finska omsorgsordlista* från 2018 (figur 2), är en lite annorlunda ordlista som avviker från de andra svensk-finska ordlistorna på flera sätt. För det första är målgruppen främst de som inte kan någon eller bara kan lite finska – det vanliga är att Språkrådets svensk-finska ordlistor riktar sig till dem som har finska som modersmål eller som har motsvarande kunskaper och som behöver hjälp med att hitta finskspråkiga motsvarigheter till termer inom ett visst ämnesområde. För det andra är omsorgsordlistan ett praktiskt hjälpmedel i det dagliga vårdarbetet, därav det annorlunda formatet A6 som är betydligt mindre än de andra tryckta ordlistorna. Ordlistan ska kunna stoppas i fickan och plockas fram vid behov i det dagliga omsorgsarbetet. Förutom vård- och omsorgsrelaterade ord och termer innehåller omsorgsordlistan även

i vård- och omsorgsarbetet ofta förekommande fraser vilket inte heller förekommer i Språkrådets andra svensk-finska ordlistor.

Figur 2. Språkrådets svensk-finska omsorgsordlista (2018).

Under de senaste åren har Språkrådet även publicerat ett antal mindre ordlistor inom olika ämnesområden. År 2018 uppdaterades den tidigare framtagna svensk-finska valordlistan inför valet i Sverige hösten 2018, och 2019 publicerades en svensk-finsk biblioteksordlista. När coronapandemin slog till våren 2020 tog Språkrådet fram en svensk-finsk coronaordlista som innehåller cirka 100 ord och termer relaterade till coronapandemin och covid-19. Ordlistan var ett önskemål från den sverigefinska minoriteten.

4.2. Om framtiden

Invandringen från Finland till Sverige fortsätter och även i Sverige föds nya generationer som har finsk bakgrund. Enligt den senaste statistiken från Statistiska centralbyrån (SCB) fanns det som sagt 727 000 personer med finsk bakgrund i Sverige år 2019 (Sveriges Radio Finska 2019). Antalet personer hade ökat med 7 500 sedan den föregående statistiska genomgången år 2015. Enligt nuvarande lagstiftning är myndigheter skyldiga att bland annat informera dem som tillhör de nationella minoriteterna om deras rättigheter, och det är naturligtvis lämpligt att göra det på den aktuella mino-

ritetens språk, åtminstone delvis. Dessutom har minoritetsspråktalarna rätt att använda sitt språk i kontakten med representanter för kommuner, regioner och förvaltningsmyndigheter verksamma inom ett förvaltningsområde för det aktuella språket (§ 8 i minoritetslagen).

Enligt en kartläggning av rådgivningsverksamheten i finska på Språkrådet som publicerades 2019 (Larsson & Leskelä 2019) får språkrådgivningen i finska numera in cirka 500 frågor per år via e-post eller telefon. Resultatet av kartläggningen visade att rådgivningen främst kontaktas av tolkar och översättare men att även journalister och tjänstepersoner i kommuner är flitiga användare av tjänsten. Hela 58 procent av frågorna i genomsnitt för alla åren handlade om finskspråkiga motsvarigheter till svenskspråkiga termer. Bland de efterfrågade termerna finns det förstås ett stort antal termer som beskriver det svenska samhället. En del av dem återfinns i tidigare ordlistor utgivna av Sverigefinska språknämnden eller Språkrådet, medan andra behöver språkvårdarna i finska skapa nya ekvivalenter till enligt de fastlagda principerna för terminologiarbetet. I takt med att det svenska samhället förändras och bland annat nya myndigheter och nya samhällsfenomen tillkommer behövs det ständigt nya sverigefinska ekvivalenter till de uppkomna svenska samhällstermerna. Behovet av sverigefinskt terminologiskt och lexikografiskt arbete kommer således att finnas även i framtiden.

Litteratur

Ordlistor

Språkrådets svensk-finska ordlistor, alla är tillgängliga på <<https://www.isof.se/stod-och-sprakrad/spraktjanster/svensk-finska-ordlistor>> (september 2021):

- Språkrådets svensk-finska omsorgsordlista* (2018). Stockholm: Språkrådet.
- Språkrådets svensk-finska skolordlista* (2014). Stockholm: Språkrådet.
- Språkrådets svensk-finska socialordlista* (2011). Stockholm: Språkrådet.
- Svensk-finsk arbetsmarknadsordlista* (1989). Stockholm: Sverigefinska språknämnden.
- Svensk-finsk biblioteksordlista* (2019).
- Svensk-finsk coronaordlista* (2020).
- Svensk-finsk skolordlista* (1985). Stockholm: Sverigefinska språknämnden.
- Svensk-finsk socialordlista* (1992). Stockholm: Sverigefinska språknämnden.
- Svensk-finsk valordlista* (2018).

Annan litteratur

- Ehrnebo, Paula (2007): *Heter Vägverket Tielaitos eller Tievirasto på finska?* Stockholm: Stockholms universitet.
- Ehrnebo, Paula (2008): *Neuvojasta neuvoston. Sverigefinska språknämnden 1975–2006. Historik.* Stockholm: Språkrådet.
- Larsson, Tarja & Henna Leskelä (2019): *Kielineuvoston suomen kielen neuvonnan kartoitus – vuodet 2007, 2010 ja 2017.* Stockholm: Språkrådet.
- Lundström, Stig (1996): Sverigefinländarnas hälsa och sociala villkor. I: *Finnarnas historia i Sverige* 3, 379–424. Jyväskylä: Gummerus.
- Molde, Bertil (1975): En sverigefinsk språknämnd. I: *Språkvård* 3/1975, 12–13.
- Parkvall, Mikael (2015): *Sveriges språk i siffror. Vilka språk talas och av hur många?* Stockholm: Morfem.

Lagar och webbplatser

Lärarnas Riksförbund. <<https://www.lr.se/>> (mars 2021).

minoritet.se. <<https://www.minoritet.se/>> (maj 2021).

Minoritetslagen = Lag om nationella minoriteter och minoritetsspråk (SFS 2009:724). <https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/lag-2009724-om-nationella-minoriteter-och_sfs-2009-724> (mars 2021).

SAOL = *Svenska Akademiens ordlista* (2015). Stockholm: Norstedts i distribution. <<https://www.svenska.se/>> (maj 2021).

Språklagen (2009) = Språklag (SFS 2009:600). <https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/spraklag-2009600_sfs-2009-600> (mars 2021).

Sveriges Radio Finska (2019). *Allt fler med finländsk bakgrund i Sverige*. <<https://sverigesradio.se/artikel/7300146>> (mars 2021).

Riina Heikkilä

Tarja Larsson

språkvårdare i finska

Språkrådet, Institutet för språk och folkminnen

Box 20057

SE-104 60 Stockholm

riina.heikkila@isof.se

tarja.larsson@isof.se

Talspråkskorpusar, diskurspartiklar och lexikografi

Helga Hilmisdóttir

The aim of the paper is twofold. The first aim is to do an inventory of Icelandic discourse particles in five different sets of data and to discuss the importance of using a variety of conversational settings when building a spoken language corpus for lexicographical purposes. The second aim is to highlight the central characteristics of the discourse particles as they are manifested in the corpora, and to use the discussion to suggest new lexicographical norms for the description of these lemmas in monolingual Icelandic dictionaries.

1. Inledning

Syftet med denna artikel är att diskutera framställningen av diskurspartiklar i isländska definitionsordböcker. Tanken är inte minst att lyfta fram diskurspartiklarnas egenskaper ur ett interaktionellt perspektiv och dryfta hur de beskrivningar som redan finns skulle kunna utvidgas och nyanseras. Än så länge har diskurspartiklar fått ganska lite uppmärksamhet i isländska ordböcker. I den mån de behandlas kan man säga att definitionerna är mycket allmänna och kortfattade och att de åtföljs av för få exempel för att de mångskiftande funktioner de uppvisar i samtal ska framgå.

Precis som i andra länder har lexikografiskt arbete på Island först och främst kretsat kring ord som förekommer i skrivet språk. Uppbyggandet av isländska talspråkskorpusar de senaste 20 åren har dock möjliggjort en mycket mer systematisk inkludering av talspråkstypiskt språkbruk (se Svavarsdóttir 2007).

När det lexikografiska arbetet inkluderar korpusar som består av muntlig interaktion uppstår en del frågor kring vad som ska

inkluderas i ordböcker (Opsahl 2015). Hur långt kan man gå för att fånga upp vardagligt och det som eventuellt kan beskrivas som ”ovärdat” språkbruk? Diskurspartiklar är en grupp ord som ofta är inbegripna i en typ av förändringsprocess, dvs. de används på sätt som avviker från tidigare språkbruk (se t.ex. Kotsinas 1994 om *ba* i svenska). Utvecklingen kan inkludera en kraftigt ökad användningsfrekvens samtidigt som det uppstår förändringar av partikelns funktion, position och prosodiska egenskaper. En annan fråga som uppstår rör beskrivningsspråket. Hur ska man beskriva en lexikalisk enhet som inte har en semantisk innebörd? Vilka aspekter är det viktigt att ta fasta på när man beskriver en diskurspartikel?

I denna artikel är forskningsfrågorna som följer: 1) Vilka diskurspartiklar förekommer i isländska talspråkskorpuser och finns dessa representerade i isländska definitionsordböcker? 2) Vilka egenskaper kännetecknar diskurspartiklar och hur kan dessa drag användas för att fördjupa den lexikografiska beskrivningen i enspråkiga isländska ordböcker?

2. Diskurspartiklar

Diskurspartiklar är en heterogen samling av ord och fraser som i lexikografiskt arbete hänförs till flera olika ordklasser. Den största delen klassificeras i ordböcker som adverb (*nú* ’nu’, *bara* ’bara’, *sko* ’lit. ser du’) och interjektioner (*ha* ’va’, *jæja* ’jaha, jäså’), men ibland rör det sig om lexem som har sitt ursprung i verb (*heyrdú* ’hör du’, *skilurðu* ’förstår du’) eller korta fraser som består av t.ex. verb och pronomen (*þú veist* ’du vet’) (jfr Lindström 2008). Till diskurspartiklar hör även vissa ljud som ligger på gränsen till det som vi uppfattar som lexikala enheter, t.ex. uppbackningar som *mhm* och *mm* eller responsiva element som *ah* (se t.ex. Heritage 2016). Diskurspartiklar förekommer först och främst i lediga sam-

tal och fick länge, precis som andra talspråkstypiska fenomen, inte mycket uppmärksamhet i ordböcker.

De senaste decennierna har samtalsforskningen visat att det som diskurspartiklar har gemensamt är att de fyller en funktion som inte kan beskrivas med hänvisning till yttrandets eller samtalets propositionella innehåll (se t.ex. Foolen 1996). I stället indikerar de dels hur samtalsdeltagarna förhåller sig till varandra och varandras kunskap om samtalsämnet, dels vilken relation yttrandet har till de turer som kommer före och efter i samtalet. Partiklarnas funktion kan därför inte beskrivas utan att redovisas i större kontext. Inom den lexikografiska traditionen är det däremot eftersträvansvärt att exempel är korta och entydiga så att ordboksanvändaren får en bra uppfattning om hur uppslagsordet ska användas i kontext. För att lösa problemet illustreras diskurspartiklar ofta med fiktiva dialoger som i t.ex. *Den Danske Ordbog* (DDO, t.ex. *nå*). Ofta visas replikerna också isolerade från sin omgivning vilket möjliggör en öppnare tolkning än när beläggen visas i sin kontext (se *Íslensk nútímamálsorðabók*; ÍNO, t.ex. *hérna*). Med andra ord kan man säga att de talspråksspecifika diskurspartiklarna inkluderas i ordböcker på skriftspråkets villkor och att deras användning illustreras med exempel hämtade ur skrivna texter och inte talade (jfr. Hansen 2015).

Vilka partiklar som tas med som uppslagsord och hur deras funktioner förklaras beror på ordbokens syfte och målgrupp. Fokuserar den först och främst på skriftspråk eller har den också som syfte att återspegla ledigt samtalspråk? Riktas ordboken till avancerade språkbrukare, skolelever eller inlärare? När vi talar vårt modersmål eller ett språk som vi kan mycket väl använder vi partiklar på ett systematiskt sätt utan att nödvändigtvis vara medvetna om de regler vi följer, dvs. i vilka samtalskontexter vi använder en bestämd partikel, var den placeras i yttrandet och hur vi formar den prosodiskt. Det är just denna systematik som samtalsforskare intresserar sig för när de forskar om diskurspartiklar

och det är dessa aspekter som ordböcker borde ta fasta på. En definition för funktionsord kräver nämligen en annan typ av språk än uppslagsord som har ett propositionellt innehåll (som substantiv). Som Svensén (2004:289–290) påpekar, definieras prepositioner t.ex. ofta med prepositionsuttryck (t.ex. *för* 'i läge på framsidan av'). Han inkluderar dock inte i sin översikt några kommentarer om hur lexikografin borde hantera diskursstrukturerande ord och fraser. Istället konstaterar han att det råder "en viss terminologisk förbistring" i de övriga ordklasserna som gäller "dels namnen på de olika ordklasserna, dels hur de skall definieras" (Svensén 2004:184).

3. Material

För att undersöka användningen av diskurspartiklar i isländska samtal används en korpus som består av fem olika delmaterial som spelades in från 1996 till 2020. Varje delmaterial består av omkring en timme av inspelade samtal:

(A) **Valmöte** från 1996 (55 min.): Kandidaterna som ställde upp i presidentvalet 1996 debatterar i direktsändning på TV. En moderator styr diskussionen med fem kandidater och sex journalister. 9 560 löpord.

(B) **Nationens själ** från 1996 (60 min.): Materialet består av två avsnitt av ett inringningsprogram på radio. En programledare tar emot samtal från 14 olika lyssnare i olika åldrar och från olika delar av Island. 11 938 löpord.

(C) **ÍSTAL** från 2002 (62 min.). Två vardagliga samtal med två respektive fyra deltagare. Samtalen spelades in i huvudstadsområdet och på östra Island. 10 035 löpord.

(D) Isländskt ungdomsspråk – skolsamtal från 2019 (73 min.). Gruppdiskussioner inspelade i skolmiljö. Två olika samtal med tre respektive fyra ungdomar som styrs av en vuxen diskussionsledare. 17 829 löpord.

(E) Isländskt ungdomsspråk – dataspel från 2020 (60 min.). Två femtonåriga pojkar som spelar dataspel och kommunicerar med varandra via datorn. 5 786 löpord.

Totalt består korpusen A–E av fem timmar talat språk och 55 148 löpord. Som jämförelsematerial används också talspråkskorpusen *Íslenskt unglíngamál* (= ÍU, se även projektets webbsida). Den korpusen består av 22 timmar och 48 minuter av gruppsamtal som spelades in i isländska grund- och gymnasieskolor 2019–2020, totalt 190 717 löpord. Delmaterial D består av två av dessa samtal. I följande avsnitt presenteras förekomsten av diskurspartiklar i de olika delmaterialen.

4. Distributionen av diskurspartiklar i autentiska samtal

Tabell 1 visar ett urval diskurspartiklar som förekommer i materialet och hur de fördelar sig på delmaterialen. Tabellen innehåller partiklar som har fler än tio belägg och förekommer i flera än ett delmaterial. Av utrymmesskäl exkluderas uppbackningar som *já*, *nei*, *mm* och *mhm* (och varianter av dessa). Partiklar markerade med kursiv saknas både i den tryckta ordboken *Íslensk orðabók* (2002, härefter ÍO) och i den nya digitala ordboken *Íslensk nútí-mamálsorðabók* (härefter ÍNO).¹ Partikeln *heyrðu* återfinns i ÍO men inte ÍNO och markeras med asterisk.

1 De två ordböckerna har valts på grund av att de är de enda enspråkiga definitionsordböckerna som finns för modern isländska.

Diskurspartikel	A	B	C	D	E	Totalt
bara	1	120	154	341	55	671
sko	5	70	145	112	59	391
<i>þú(vei)st</i> ²	-	1	30	265	17	313
nú	25	127	115	11	1	279
ókei	-	2	1	65	63	131
hérna	1	41	56	8	5	111
<i>er það (ekki)</i>	-	12	36	22	8	78
þarna	-	16	25	15	14	70
<i>skilur(ð)u</i>	-	2	-	64	1	67
ha	-	7	8	15	36	66
ja	17	20	23	8	-	68
heyrdú*	-	32	11	4	2	49
ó	-	-	-	12	10	22
æi	-	-	3	8	7	18
<i>ég meina</i>	-	-	7	11	-	18
sem sagt	-	3	8	2	-	13
jæja	-	6	6	-	1	13
<i>fattar(ð)u</i>	-	-	-	5	9	14
Totalt	49	459	628	968	288	2392

Tabell 1: Fördelningen av diskurspartiklar i de olika delmaterialen.

Av de totalt 18 diskurspartiklar som ingår i tabell 1 finns 12 stycken eller 67 % i båda ordböckerna och en finns bara i ÍO. De fem diskurspartiklar som saknas både i ÍO och ÍNO är: *þú(vei)st* 'du vet', *er það (ekki)* 'är det riktigt/eller hur', *skilur(ð)u* 'förstår du', *ég meina* 'jag menar' och *fattar(ð)u* 'fattar du'.

Som tabell 1 också visar finns det stora frekvenskillnader mellan diskurspartiklar i de olika delmaterialen, vilket visar hur viktigt det är att talspråkskorpusar som ligger till grund för det lexikogra-

2 Diskurspartikeln *þú(vei)st* kan uttalas som *þúveist*, *þúst* och *st*.

fiska arbetet innehåller olika typer av samtal. Det mest formella och styrda samtalet, valdebatten på TV, innehåller ett mycket begränsat antal diskurspartiklar. Förekomsterna utgörs huvudsakligen av partiklar som har en ganska lång historia i det isländska språket, *nú*, *ja*, och *sko*, som alla finns som eget uppslagsord redan i *Islandsk-dansk ordbog* från tidigt 1900-tal (Blöndal 1920–1924).

Diskurspartiklarna *nú* och *ja* verkar för övrigt vara markant vanligare i det äldre materialet (A–C) än de är i de nya inspelningarna av ungdomsspråk (D–E). Å andra sidan har ungdomssamtalen mycket fler belägg på nyare diskurspartiklar som *ókei* (128 i de nyare inspelningarna mot 3 i de äldre), *þú(vei)st* (282 mot 31) och *skilur(ð)u* (65 mot 2).

Förutom formalitetsgrad kan vissa skillnader mellan de olika delmaterialen förklaras med faktorer som inspelningsår, talarnas ålder och vad deltagarna gör under inspelningen. I ungdomsinspelningarna används t.ex. en del diskurspartiklar som har lånats in från engelska som inte förekommer i äldre inspelningar, t.ex. *yes*, *yeah*, *what* och *ey*.

5. Diskurspartiklar i korpusen – några iakttagelser

De diskurspartiklar i tabell 1 som saknas i de undersökta ordböckerna har sitt ursprung i fraser som består av verb och pronomen, antingen med deklarativ ordföljd som *þú veist* 'du vet' och *ég meina* 'jag menar', frågeordföljd som i *fattar þú* (eller *fattarðu*) 'fattar du' eller som imperativ i andra person som i *heyr þú* (eller *heyrðu*) 'hör du'.

Diskurspartikeln *þú(vei)st* har sitt ursprung i den syntaktiska formen [Pron_{2p} + V_{fin.2}], dvs. personligt pronomen *þú* i andra person 'du' och det finita verbet *vita* 'veta' i andra person. Skillnaden mellan frasen *þú veist* och *þú(vei)st* som diskurspartikel framgår

tydligt i exempel (1).³ Samtalsdeltagarna är två tonårspojkar, Bogi och Svenni, som sitter på sina rum och spelar dataspel tillsammans. De kommunicerar med varandra via datorn. Svenni har mer erfarenhet av dataspel och är experten i sammanhanget. I utdraget försöker han ta reda på om Bogi vet vad han måste göra för att komma in i dataspellets motorcykelgång (rad 5–7).

(1) *För att komma in i gänget*: ÍU-datasamtal

(S=Svenni, B=Bogi)

01 S ókei ö::: Bogi
okej, öh Bogi

02 (0, 4)

03 B já
ja

04 (0, 6)

05 S **þú veist** hvað **þú st** (1,2) þarf stundum
du vet vad þú st [man] ibland måste

06 að gera til að koma þér inn í
göra för att ta dig in i

07 gengið og svoleiðis *er það ekki*
gänget och sånt, eller hur

08 (1, 0)

3 I transkriptionerna används följande notationer:
(0,3) paus angiven i sekunder; (.) mikropaus; [överlappning inleds;] överlappning slutar; ↑ stigande intonationskurva; ↓ fallande intonationskurva; → fortsättningston; :: förlängd vokal; hh utandning; .hh inandning; ** med skratt i rösten; ## med knarr i rösten.

09 B hvað þarf ég að gera
 vad måste jag göra

Svenni formulerar sin fråga som ett påstående som kan bekräftas eller avfärdas: *þú veist hvað þúst* (1,2) *þarf stundum að gera* [...] 'du vet vad *duvet* [man] ibland måste göra'. Påståendet innehåller såväl frasen *þú veist* som diskurspartikeln *þú(vei)st*. Det förra belägget ingår i yttrandets propositionella innehåll och både pronomen och verb har en tydlig syntaktisk funktion (dvs. subjekt och predikat). Svenni försöker ta reda på om Bogi vet vad han måste göra. *Þú(vei)st* ingår däremot inte i yttrandets propositionella innehåll och är ur ett syntaktiskt perspektiv överflödigt i sammanhanget. Däremot har belägget andra funktioner i samtalet, dvs. att bädda in yttrandet i den kommunikativa kontexten (jfr. Foolen 1996:1, Hilmisdóttir 2001).

Även om vissa fraser i vissa kontexter har en pragmatisk funktion kan man ändå fråga sig om de måste finnas med i ordböcker som ett eget uppslagsord. Räcker det inte att ordboksanvändaren kan slå upp både pronomenet och verbet? Det finns dock flera argument för att diskurspartiklar som *þú(vei)st* borde finnas med i ordböcker. För det första har *þú(vei)st* funnits förhållandevis länge i isländskt samtalspråk. Redan i radioinspelningar från 1996 finns det tydliga belägg på *þú(vei)st* med pragmatisk funktion vilket betyder att diskurspartikeln är etablerad i isländskan (se även Hilmisdóttir 2001). För det andra placeras diskurspartikeln *þú(vei)st* mycket högt på frekvenslistan i jämförelsematerialet *Íslenskt unglingamál*. Totalt förekommer partikeln 2 097 gånger i databasen (190 717 löpord). Det betyder att *þú(vei)st* är det 18:e mest frekventa ordet i databasen. Som jämförelse återfinns enbart 9 belägg på frasen *þú veist* som pronomen och verb i samma material.

Ett tredje argument är partikelns formella beskrivning. Som tidigare nämnt fungerar *þú(vei)st* som en helhet, både fonetiskt och pragmatiskt. För ordboksanvändare som inte vet hur den lexi-

kaliska enheten *þú(vei)st* används och vad den signalerar eller vad den har för funktion räcker det inte att hänvisas till uppslagsorden *þú* 'du' och *vita* 'veta'. Diskurspartikeln fungerar inte på det propositionella planet och uppbär inte betydelse på samma sätt som frasen. Tvärtemot är det ganska vanligt att yttranden som innehåller diskurspartikeln *þú(vei)st* förmedlar information som samtalspartnern inte känner till.

Som Svensén (2004:179) påpekar är den huvudsakliga funktionen hos uppslagsordets ordklassangivelse att ”ge information om lemmats grammatiska egenskaper, varvid den appellerar till användarnas kunskaper om de regelbundna dragen i språkets grammatik”. Till skillnad från verbfrasen *þú veist* är diskurspartikeln *þú(vei)st* oböjlig. Den är stelnad i sin form oavsett hur många personer som tilltalas (jfr Vasilyeva [1972] 2002:10). Detta illustreras i följande utdrag där en grupp studenter diskuterar isländsk rapmusik. Moderatoren ställer en fråga till eleverna om de gör sina egna spellistor med isländsk rapmusik (rad 1–2) och två elever ger ett nekande svar (rad 3–4).

(2) *Isländskt rap: ÍU-skolsamtal*

(M=moderator, V=Vigdís, T=Tumi, 2 tysta elever)

01 M **þið** *búið ekki til þúst* íslenskan rapp
ni gör inte þúst isländsk rap

02 *playlista á Spotify [eða]*
spellista på Spotify eller?

03 V [*ne][i hh*]
nej

04 T [ne]i:: hh
nej

Moderatorn tilltalar studenterna med pronomenets pluralform *þið* 'ni' som visar att han här faktiskt ställer en fråga till fler än en person. Ändå använder han sedan diskurspartikeln *þú(vei)st* 'duvet', som innehåller pronomenets och verbets andra person singularis (dvs. en stelnad form). Och precis som i utdrag (1) ingår *þú(vei)st* varken i yttrandets propositionella innehåll eller i den syntaktiska strukturen.

Detsamma gäller för *heyrðu* 'hördu' som finns som eget uppslagsord i ÍO, men inte i ÍNO, och beskrivs som en interjektion som "används för att nå samtalspartens uppmärksamhet, oftast i början av samtal eller berättelser" (min övers.). Följande utdrag visar hur moderatorn avslutar ett samtalsämne (rad 1) för att övergå till ett annat (rad 2).

(3) Följande låt: ÍU-skolsamtal

(M=moderator, 4 tyska elever)

01 M i:: ókei: hh
eh okej hh

02 M **heyrðu** tókum þá herna næsta (.) næsta
heyrðu, vi tar då öhm nästa... nästa

03 tóndæmi::↑
musikexempel

04 M sjáum hvað **þið** segið um þa::ð↑
vi ska se vad ni säger om det

Moderatorn markerar ett topikbyte genom att använda *heyrðu* 'hördu' som har sitt ursprung i verbet *heyra* 'höra' och andra personens pronomen *þú* 'du' i sin enklitiska form. Precis som i exempel (2) tilltalar moderatorn ändå en grupp elever. Detta framgår

bl.a. av hans val av personpronomenet *þið* 'ni' i pluralis (rad 4). Denna morfologiska fossilisering tyder på att verbformen *heyrðu* 'hördu' har fått en partikelfunktion i isländska samtal och då bör den i isländska ordböcker beskrivas som sådan.

Som tidigare nämnts förekommer *heyrðu* i utdrag (3) vid ett topikbyte. När man tittar närmare på samtliga belägg på *heyrðu* i ÍU framgår det ganska tydligt att partikeln oftast förekommer just i sådana kontexter. Av samtliga 46 belägg på *heyrðu* förekommer 32 vid topikbyten och 12 i början av direkta citat (dvs. en annan typ av övergång). Endast fyra belägg förekommer sedan i svar på frågor eller för att markera respons på ny information. När diskurspartiklar beskrivs i ordböcker är detta också viktig bakgrundsinformation som redaktörer borde ta hänsyn till när de strukturerar den lexikografiska beskrivningen och väljer exempel.

I fallet *heyrðu* är den centrala och mest frekventa funktionen tydlig, dvs. att den förekommer som lystringssignal i yttranden som signalerar topikbyten. För att illustrera funktionen räcker det med ett kort exempel som består av en tur: *heyrðu hérna er eitt dæmi í viðbót* 'hördu här är ett exempel till'. Det är dock viktigt att även beskriva de mindre frekventa fallen som också kan vara svårare att definiera utan en större kontext. En fylligare redogörelse för diskurspartikelns användning i modern isländska kräver att man gör en sekventiell analys av *heyrðu* i talspråkskorpora och sedan funderar på hur man kan redovisa funktionen på ett ändamålsenligt sätt för en ordboksanvändare, och hur exemplet kan formuleras så att det inte är för detaljerat eller komplicerat jämfört med ordbokens övriga uppslagsord.

Det finns även andra diskurspartiklar som ofta förekommer i början av turer, t.ex. *hérna* 'lit. här'. I följande exempel diskuterar moderatorn också musik med eleverna. Efter att gruppen har hört en kort bit av en ny låt frågar moderatorn eleverna om de vet vem som sjunger och efter en lång tystnad, som tyder på att eleverna inte vet, svarar hon själv på frågan (rad 1 och 3).

(4) *Vem sjunger?: ÍU-skolsamtal*

(M=moderator, S=Smári, 3 tysta elever)

01 M vei- vitið þið hver er að syngja
ve- vet ni vem som sjunger?

02 (1, 2)

03 M þetta er Björk
det är Björk

04 (1, 5)

05 S já hh
ja hh

06 (1, 0)

07 M #**hérna**:# (.) hlustiði á (0, 3) svona tónlist
hérna, lyssnar ni på sán musik

Efter kvittering (rad 5) och långa pauser (rad 4 och 6) fortsätter moderatören till nästa fråga (rad 7). Yttrandet inleds med diskurspartikeln *hérna* som signalerar till de övriga samtalsdeltagarna en övergång av något slag. Den här gången innebär det en återgång till den övergripande agendan, dvs. att diskutera de frågor om musik som moderatören har planerat på förhand. Med andra ord använder talaren *hérna* för att strukturera diskursen och väcka samtalsdeltagarnas uppmärksamhet. Ofta förekommer *hérna* efter pauser av något slag och man kan säga att diskurspartikeln markerar en återgång till en topik som har varit problematisk.

Utöver att förekomma i början av yttrandet har *hérna* en ganska fri placering. Precis som flera andra diskurspartiklar som är

rörliga och till och med kan uppträda flera gånger i en och samma tur har *hérna* i ÍO och ÍNO beskrivits som en tveksamhetsmarkör, *hikorð*, som i ÍO definieras på följande sätt:

orð eða stutt orðasamband til að fylla í þagnir í töluðu máli (e.k. upphrópun, meðan framhaldið er mótað, til að koma í veg fyrir að aðrir tali o.s.frv.), t.d. *hérna*, *þarna*, *sem sagt*, *þú veist*, *sko*, þykir lýti á máli

'ett ord eller en kort fras för att fylla i pauser i talat språk (ett slags interjektion, medan fortsättningen formuleras, för att undvika att andra talar o.s.v.), [...] anses vara något som förfular språket' (min övers.).

Som definitionen tyder på har man inom isländsk lexikografi utgått ifrån att en del diskurspartiklar anses vara onödiga och vanprydande. Samtalsforskningen har dock visat att diskurspartiklar fyller en viktig funktion i vardagliga samtal. Inom den interaktionella lingvistikerna undviker man termer som återspeglar en negativ inställning, t.ex. *tveksamhetsmarkör* och *ifyllnadsord*, och som på förhand avfärdar en partikel som något onödigt och meningslöst. Istället beskrivs de som planeringsmarkörer (se t.ex. Lindström & Wide 2015 om *dehär* och *dedär* i finlandssvenska). Argumentet är att diskurspartiklarna behövs för att strukturera diskursen. Som exempel (4) illustrerar bör man åtminstone inte utesluta andra funktioner innan man gör en grundligare undersökning av hur partikeln används i autentiska samtal.

I utdrag (4) uttalas *hérna* med jämn intonationskurva, utdragen slutvokal och med knarr i rösten. Dessa prosodiska drag är kännetecknade för diskurspartikeln *hérna*. Diskurspartikeln och adverbet *hérna* uttalas nämligen inte på samma sätt och uttalet

kan vara avgörande för hur vi tolkar beläggen.⁴ Inom den isländska lexikografiska traditionen, som i princip bygger helt på språket i skrivna texter, har prosodiska drag av detta slag inte uppmärksamrats. Till exempel används i den digitala ÍNO samma ljudfil för *hérna* som platsadverb och diskurspartikel.⁵ I och med allt bättre tillgång till talspråkskorpusar, det ökade intresset för talspråksfenomen och nya digitala lösningar finns det stora möjligheter att också lyfta fram diskurspartiklarnas prosodiska egenskaper som ofta är avgörande för deras funktion.

För att kunna förklara diskurspartiklarnas strukturella funktion i samtal räcker det inte att titta på enskilda yttranden. Diskurspartikelns roll är att bädda in yttranden i en större kontext, vilket betyder att en bra ordboksbeskrivning måste lyfta fram det partikelbärande yttrandets sekventiella position. Används diskurspartikeln t.ex. i topikövergångar eller i turer som fungerar som svar som måste lindas in och förberedas för samtalspartnern?

I en artikel om diskurspartikeln *ska* i isländskt ungdomsspråk påpekar t.ex. Hilmisdóttir & Wide (2000:119) att isländska ordböcker för mycket fokuserar på den ursprungliga semantiska betydelsen och att de inte tar hänsyn till de funktioner partikeln har i autentiskt samtalsmaterial. Bland annat lyfter de fram att de exempel som anges i ÍO-1983⁶ inte är representativa för de belägg som finns i deras material som består av ungdomssamtal i radio. Medan ÍO-1983 framhäver *ska* i yttranden i den ursprungliga, semantiska betydelsen ('titta' eller 'se på') och som modalt adverb ('sannerligen' eller 'egentligen') har beläggen i deras studie mycket vagt betydelseinnehåll, som endast kan förklaras med hänvisning till diskursstrukturen.

4 Som exempel har Hilmisdóttir (2007:269–323) visat tydligt samband mellan intonation och funktion av diskurspartikeln *nú*.

5 I DDO finns det olika ljudinspelningar för varje uttalsvariant för sig, se t.ex. uppslagsordet *ná*.

6 En ny och utvidgad utgåva av ÍO kom ut år 2002, två år efter att artikeln publicerades. I den nya utgåvan lades en ny funktion till, dvs. *ska* som tveksamhetsmarkör (isl. *hikorð*).

I exempel (5) ställer moderatorn frågor till eleverna angående deras nyhetskonsumtion, dvs. hur de gör för att följa med det som sker i världen (rad 1 och 3).

(5) *Nyheter på Facebook: ÍU-skolsamtal*

(M=moderator, H=Hera, E=Elva, 2 tysta elever)

01 M hvernig (0,3) fáíð þið frétt- fréttirnar
 hur får ni ny- nyheterna?

02 E eh

03 M hvar sjáið þið þær eða heyrið
 var ser ni dem eller hör?

04 H **sko** heima hjá mér þá erum við bara með
 sko, hemma hos mig dá har vi bara

05 Netflix við erum ekki með skilurðu
 Netflix, vi har inte förstår du

06 sjónvarp (.) [svona] Rúv eða neitt→
 TV, typ RÚV eller något

07 M [mm]

08 M nei
 nej

09 H og #þarna::# (.) .mt þannig ég fæ oftast
 och öh, så jag får oftast

10 bara á Facebook frá Vísi og eitthvað
 bara på Facebook från Visir och sånt

En fråga kräver ett svar och när en talare ställer en fråga till sin samtalspartner förväntar han eller hon sig svaret genast i följande tur. Om svaret dröjer brukar talaren visa detta på något sätt. Hera inleder sin tur genom att förklara att de inte har någon TV hemma hos henne utan bara streamingtjänsten Netflix (rad 4–6). Det är först efter uppbackning från moderatorn (rad 8) som Hera ger det egentliga svaret (rad 9–10): hon tar oftast del av nyheter på Facebook och nyhetswebben Vísir.

I exempel (5) fungerar *ska* som en strukturerande diskurspartikel som ger signaler till samtalspartnerna om att ett svar inte kommer genast utan måste förberedas med ny information. I detta fall kommer svaret en tur senare, men ibland signalerar ett turinledande *ska* att svaret kan utmynna i en lång berättelse.

Vidare påpekar Hilmisdóttir & Wide (2000) att den största delen av beläggen på *ska* i deras material förekommer i slutet av turer. Detsamma gäller när man tittar på inspelningarna i ÍU: 4,4 % av alla belägg förekommer i början av turer, 42 % medialt och 53 % i slutet. Exempel på *ska* som turavslutare finns dock varken i ÍO eller ÍNO. I det sjätte och sista exemplet förekommer tre belägg på *ska* i slutet av turer. Utdraget är från början av samtalet och här ställer moderatorn en inledande fråga till eleverna om vad de tycker om att vara elever i sin skola (rad 1–2).

(6) *Hur är det i skolan?: ÍU-skolsamtal*

(M=moderator, A=Ari, V=Valgerður, S=Sunna, en tyst elev)

01 M hvernig er að vera (0,4) nemandi í
 hur är det att vara elev í

02 skólanum ykkar↓
 er skola?

03 S bara (.) mjög gaman **ska** *hehehe*
 mycket roligt ska, hehe

04 A [það er bara fí]nt **sko**
det är bara bra sko

05 V [ágætt **sko**]
helt okej sko

06 M já↑
ja

Tre av fyra elever svarar med en värdering, dvs. ett yttrande som förmedlar deras personliga åsikter (rad 3, 4 och 5). Samtliga svar har ett turfinalt *sko*. Att alla svaren slutar på samma diskurspartikel i exempel (6) är ingen slump. En sökning i korpusen visar att värderingar är just en av de mest framträdande kontexterna för *sko* i slutet av turer. Vidare kan man säga att beläggen i exempel (5) och (6) visar att det finns ett direkt samband mellan diskurspartikelns placering i yttrandet och yttrandets funktion: Ett yttrande som innehåller ett turinledande *sko* har andra funktioner än ett yttrande som har ett turavslutande *sko*. I en ordboksbeskrivning är det viktigt att redogöra för de olika placeringarna i yttrandet och vilka funktioner som är förknippade med varje placering för sig.

6. Sammanfattning och diskussion

I denna artikel, som är tudelad, har jag först redogjort för vilka diskurspartiklar som förekommer i ett urval av isländska talspråkskorpusar och undersökt om dessa beskrivs i de två stora definitionsordböckerna ÍO och ÍNO. Resultatet visar att förekomsten av diskurspartiklar varierar mycket mellan de undersökta korpusarna. Detta visar hur viktigt det är att lexikografisk analys bygger på en stor och varierad talspråskorpus.

De flesta diskurspartiklarna finns representerade i de två ordböckerna, med undantag för partiklar som har sitt ursprung i fraser som består av verb och pronomen, t.ex. *þú(vei)st* 'du vet' och *ég meina* 'jag menar'. I de undersökta ordböckerna är beskrivningarna av diskurspartiklar ganska allmänna och består av en kombination av definitioner och synonymförklaringar. Exempelen är dessutom få och visar inte den variation som diskurspartiklar kan ha vad gäller placering i sekvensen och yttrandet. Möjliga orsaker till den styvmoderliga behandlingen av diskurspartiklar i de isländska ordböckerna, förutom att de huvudsakligen bygger på skriftliga källor, är dels att definitionerna överlag är ganska kortfattade, dels att den lexikografiska analysen inte systematiskt har utgått från autentiska exempel. Ordböckerna anger först och främst korta, redaktionella språkprov. Ordböcker som består av mer detaljerad analys och följer strikta principer om autentiska citat, som DDO, målar upp en mer nyanserad bild av diskurspartiklar, bl.a. genom att använda fler, längre och mer komplicerade språkprov, även om det verket först och främst bygger på skriftspråk.

I den andra delen diskuterade jag diskurspartiklarnas egenskaper i autentiska samtal för att kunna föreslå riktlinjer för den lexikografiska beskrivningen. Mina förslag är som följer:

- a) Beskrivningen av talspråkstypiska diskurspartiklar borde först och främst baseras på en ingående analys av belägg i talspråkskorpusar.
- b) Lexikala ord och fraser som kan uppföra sig som diskurspartiklar bör finnas som egna uppslagsord (t.ex. *heyrðu* och *þú(vei)st*).
- c) Beskrivningen av uppslagsenhetens formella egenskaper bör ge användaren information om hur den uppför sig morfologiskt och syntaktiskt.
- d) Den lexikografiska beskrivningen bör utgå ifrån interaktionella funktioner, dvs. vad diskurspartiklen gör i sam-

talet, och inte ifrån semantiskt innehåll (t.ex. ’lyssna!’ > ’lystringssignal vid topikbyte’).

- e) De exempel som väljs för att illustrera olika funktioner bör ta strukturella aspekter i beaktande, som diskurspartikelns placering i yttrandet och – där det är relevant och kan förknippas med funktion – olika prosodiska varianter.

En ordboksdefinition som tar punkt (a)–(e) i beaktande förutsätter en ingående analys som ibland fordrar att man tar hänsyn till en mycket större samtalskontext än i traditionella ordböcker. I och med den digitala tekniken är frågan om utrymme mindre viktig än tidigare (när ordböcker trycktes på papper), åtminstone ur ett ekonomiskt perspektiv. Ur ett användarperspektiv är det dock avgörande att språkproven inte blir för långa eller för invecklade.

Avslutningsvis kan man ställa frågan om allmänna definitionsordböcker är det rätta forumet för en ingående analys av komplicerade, diskursstrukturerande och pragmatiska markörer i talspråk. En annan möjlighet vore att utveckla en egen talspråksordbok där man kunde utnyttja de digitala ordböckernas fördelar och både visa längre samtalsutdrag och använda autentiska ljudinspelningar (se t.ex. *Ordbog over Dansk Talesprog*). En talspråksordbok skulle då kunna kompensera för det som de skriftspråksbaserade ordböckerna inte kan förklara utan att bryta mot den tradition som har byggts upp inom lexikografen.

Litteratur

Ordböcker och korpusar

- Blöndal, Sigfús (1920–1924): *Islandsk-dansk ordbog*. Reykjavík.
 DDO = *Den Danske Ordbog*. København: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab og Gyldendal. <<http://ordnet.dk/ddo>> (juni 2021).

- ÍNO = *Íslensk nútítmamálsorðabók*. Halldóra Jónsdóttir & Þórdís Úlfarsdóttir (red.). Árni Magnússon-institutet för isländska studier. <islenskordabok.is> (mars 2021).
- ÍO = *Íslensk orðabók* (2002): Mörður Árnason (red.). Reykjavík: Edda.
- ÍO-1983 = *Íslensk orðabók handa skólum og almenningi* (1983): Árni Böðvarsson (red.). Reykjavík: Bókaútgáfa menningarsjóðs.
- ÍU = Talsprákskorpuseu *Íslenskt unglíngamál*. (2019–2020) <https://tekstlab.uio.no/glossa2/iyl> (februari 2021).
- Ordbog over Dansk Talesprog*. Københavns universitetet. <odt.hum.ku.dk> (juni 2021).

Annan litteratur

- Foolen, Ad (1996): Pragmatic particles. I: Jef Verschueren, Jan-Ola Östman, Jan Blommaert & Chris Bulcaen (red.) *Handbook of Pragmatics*, 1–24. Amsterdam: John Benjamin's publishing company.
- Hansen, Carsten (2015): Beskrivelsesproget i *Ordbog over Dansk Talesprog*. I: *LexicoNordica* 22, 57–76.
- Heritage, John (2016): On the diversity of 'changes of state' and their indices. I: *Journal of Pragmatics* 104, 207–210.
- Hilmisdóttir, Helga (2001): Partiklarna *þúveist* och *skiluru* – ett isländskt ungdomssamtal under lupp. I: Kerstin Nordenstam & Kerstin Norén (red.): *Språk, kön och kultur*. Rapport från fjärde nordiska konferensen om språk och kön i Göteborg den 6–7/10 2000. Göteborg: Göteborgs universitet, 124–131.
- Hilmisdóttir, Helga (2007): *A sequential analysis of nú and núna in Icelandic conversation*. Nordica Helsingiensia 7. Doktorsavhandling vid Helsingfors universitet.
- Hilmisdóttir, Helga & Camilla Wide (2000): *sko* – en mångfunktionell diskurspartikel i isländskt ungdomsspråk. I: Ulla-Britt Kotsinas, Anna-Brita Stenström & Eli Mari Drange (red.):

- Ungdom, språk och identitet*. Köpenhamn: Nordisk minister-råd, 101–121.
- Kotsinas, Ulla-Britt (1994): *Ungdomsspråk*. Uppsala: Hallgren & Fallgren.
- Lindström, Jan (2008): *I tur och ordning. Introduktion till svensk samtalsgrammatik*. Stockholm: Norstedts Akademiska förlag.
- Lindström, Jan & Camilla Wide (2015): Finlandssvenskt samtals-språk. I: Marika Tandefelt (red.): *Gruppspråk, samspråk, två språk. Svenskan i Finland – i dag och i går I*. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland, 91–126.
- Opsahl, Toril (2015): Kan ord i bruk bli ord i bok? Urbane ungdomsvarieteter i framtidige ordboksressurser. I: *LexicoNordica* 22, 131–149.
- Svavarsdóttir, Ásta (2007): Talmál og málheildir – talmál og orðabækur. I: *Orð og tunga* 9, 25–50.
- Svensén, Bo (2004): *Handbok i lexikografi. Ordböcker och ordboks-arbete i teori och praktik*. Stockholm: Norstedts Akademiska Förlag.
- Vasilyeva, Anna Nikolaeva ([1972] 2002): *Particles in Colloquial Russian. (Manual for English-speaking students of Russian)*. Honolulu: University Press of the Pacific.

Helga Hilmisdóttir
forskningsdocent, fil. dr
Árni Magnússon-institutet för isländska studier
Laugavegur 13
IS-101 Reykjavík
helga.hilmisdottir@arnastofnun.is

Lesserwisser, lärskav och läppstiftseffekt – presentation och problematisering av urvalskriterierna för den svenska nyordslistan

Ola Karlsson

Every year, The Language Council of Sweden and the magazine *Språktidningen* publish a list of new words and expressions that are spread among the general public and in the media. This article presents, and problematizes, the criteria for word selection in the list. Some emphasis is given to criteria which are common with lexicographical judgments in more traditional dictionaries, e.g. the treatment of controversial and politicized words. Other criteria concern dealing with newly-formed compounds, English loan words, and slang and informal expressions. At the end, the article discusses further improvements of the criteria in order to make them as transparent and scientifically grounded as possible.

1. Inledning

Språkrådet och dess föregångare Nämnden för svensk språkvård och Svenska språknämnden har ända sedan starten på 1940-talet excerperat och förtecknat nya ord och uttryck, och det har alltid varit ett viktigt inslag i det språkvårdande arbetet. Syftet är inte minst att kunna svara på frågor om nya ord som ställs till vår språkrådgivning och att följa svenskans utveckling i ordbildningsmönster och ordförråd.

Insamlingen av nyord sker fortlöpande genom tidningar, tv och radio, men även på inhemska och utländska webbsidor om nyord och via Språkrådets nätverksgrupper och tips från allmänheten. Dessutom görs särskilda riktade sökningar i textarkiv som Mediearkivet (Retriever u.å.) och med Språkbankens sökverktyg

Korp (Språkbanken u.å.), även för frekvens och ålder, liksom i vanliga söktjänster på nätet och i sociala medier som Facebook och Twitter. I sökningarna används i huvudsak metalingvistiska sökuttryck som *nyord*, *nytt uttryck*, *så kallad*, *nyspråk* osv.

Nyordsarbetet har bland annat resulterat i tre nyordsböcker och ett nyordsläromedel. Sedan 1986 publiceras årligen även en särskild nyordslista, och från 2013 och framåt har listan getts ut i samarbete med tidskriften *Språktidningen*, i dag med undertecknad och Anders Svensson från *Språktidningen* som redaktörer. Den senaste listan publicerades i december 2020 (Karlsson & Svensson 2020).

Syftet med listan är att visa upp ett litet urval av ord som speglar året som gått och som illustrerar aktuella ordbildningstendenser. Listan pekar samtidigt på vikten av språklig kreativitet och på hur och var nya ord uppkommer. Det blir därmed även en påminnelse om allas ansvar att bilda nyord; det gäller inte minst sådana som fyller en semantisk lucka, där det saknas bra ord sedan tidigare. Men framför allt har nyordslistan visat sig vara en bra ingång till att väcka diskussioner om språk och ordbildning i de breda folklagren. Och därmed, indirekt, skapa uppmärksamhet för Språkrådet och den svenska språkvården allmänt. Med runt 200 medieinslag i tv, tidningar och radio vid publiceringen av den årliga nyordslistan i december är det vår ojämförligt viktigaste reklampelare.

I denna artikel presenteras urvalskriterier och det som kan liknas vid lexikografiska bedömningar i arbetet med den svenska nyordslistan, och de kommer delvis att jämföras med motsvarande principer i traditionellt ordboksarbete. Här görs även en kort jämförelse med motsvarande bedömningar i andra nordiska nyordslistor.

I avsnitt 2 tar jag först upp frågor som är något mer specifika för arbetet med nyordslistorna: Kan ett gammalt ord som plötsligt får kraftigt ökad frekvens benämnas nyord, eller ett äldre fackspråkligt ord som glider in i allmänspråket? Sedan behandlas avvägningar som är något mer överlappande med traditionellt

ordboksarbete: Ska ord som varit relativt frekventa de senaste åren men som uppenbart har låg överlevnadspotential tas med?

Artikelns ämne är i mycket framsprunget ur de senaste årens arbete med att göra urvalskriterierna för nyordslistan mer metodiskt och medvetet utformade (i Språkrådets bredare nyordsexcerpering utanför listan kan urvalskriterierna vara mer generösa). Den diskussionen är viktig eftersom urvalsprinciperna får en sådan medial exponering vid listsläppet varje år, vilket normalt inte sker med vanliga ordböcker. Men listorna skapar även diskussion om varför vissa ord valts och inte andra. Tydliga kriterier gör det lättare att motivera valen gentemot utomstående. Och det förenklar diskussionerna internt när 150–200 listkandidater ska bantas ner till de 35–40 i listan. Men kriterierna behöver bli mer explicit formulerade, både internt och externt, och de behöver bli mer vetenskapligt underbyggda.

Presentationer av urvalskriterier görs även i andra nyordssammanhang. I inledningen till *Deutsches Neologismenwörterbuch* (Quasthoff m.fl. 2007:9–10) nämner författarna t.ex. att orden ska ha en viss minimifrekvens och frekvensökning de senaste fem åren och vara spridda i allmänspråket. Ser vi till de andra skandinaviska ordlistorna finns vissa allmänna urvalskriterier publicerade för den danska listan respektive nyordsboken (Nørby Jensen 2017). För ”årets ord” i Norge ger Våge & Andersen (2014:25ff.) en längre presentation, där kriterierna är språklig kvalitet (orden följer etablerade mönster), kreativitet och estetik samt ordens överlevnadskraft.

2. Urvalskriterier för nyordslistan

2.1. Syfte och omfång påverkar urvalet

Det första som påverkar urvalskriterierna är syftet med listan, och detta skiljer sig åt mellan olika länders nyordslistor. Oxford

Languages nyordslista, den internationellt kanske mest omtalade, är t.ex. en rent frekvensbaserad lista över trendande ord. En sådan lista riskerar då att innehålla en del rätt gamla ord som fått nytt liv, och en hel del av de faktiska nyorden är dagsländor med hög frekvens under en kort period. Både i den listan och i andra listor är det vanligt att fokus i presentationstexter mer ligger på samhällsfenomenen bakom orden. Den svenska listan försöker ha ett större språkvårdsfokus på själva orden och ordbildningen, och ambitionen är att orden ska belysa aktuella ordbildningsmönster och främja språklig kreativitet och nyordsskapande (jämför Våge & Andersen 2014:27ff.). Nyordsarbetet är därför i första hand en del av vårt språkvårdsuppdrag.

Vi vill samtidigt ha variation i ordbildningstyper (teleskopord, förkortningar, eponymer etc.) och lånord, liksom i ordklasser (inte bara substantiv) och konstruktioner (gärna någon fras, som *platta till kurvan* 2020¹). Dessutom ska listan ha en spridning i textgenrer och samhällsrelaterade sakområden (politik, miljö, it, sport, kultur etc.). Och även om de språkliga perspektiven är viktigast, ska den precis som andra nyordslistor avspegla samhällsdebatt, aktuella händelser och året som gått.

En ytterligare ram är längden på listan. De flesta nyordslistor internationellt och i övriga Norden är relativt korta med runt 10 ord, ibland bara ett enda ”årets ord” och några få presenterade kandidatord. Den svenska listan med runt 40 ord är internationellt sett alltså lång, vilket ger oss goda möjligheter både att lyfta olika språkliga perspektiv och att skapa diskussion kring orden.

Slutligen påverkas urvalet rimligen av hur begreppet nyord definieras, men i listarbetet följs den ganska vida definition som Agazzi (2015:7) formulerat om att det är ”dels ord och uttryck som vid en viss tidpunkt inte kunnat beläggas tidigare, dels redan ex-

1 Årtal efter ett uttryck anger publiceringsår för den nyordslista som uttrycket publicerats i. Förklaringar till väletablerade uttryck har utelämnats. De kan annars slås upp för respektive år på <isof.se/nyordslistor>.

isterande 'äldre' ord och uttryck som fått ny användning eller ny betydelse eller ökad användning”.

2.2. Genomskinliga sammansättningar undviks

Produktiva ordled lyfter vi gärna fram, som (*ro*)*bot* (*genusrobot*, *porrbot*, *duschrobot*), *skuld* (*integrationsskuld*, *klimatskuld*, *vårdskuld*) och *tech* (*tecklash*, *techberoende*, *foodtech*) på senare år, men då bara i en ordbildningskommentar i den kompletterande nyordskrönikan. Vi lägger i regel inte till sådana ordbildningsexempel i själva nyordslistan. På de grunderna togs t.ex. *surfskam* inte med i 2020 års lista eftersom vi tidigare haft med *flygskam* och omtalat det produktiva ledet i coronauttryck som *hostskam* och *maskskam*.

Nya sammansättningar av befintliga led är samtidigt ofta för genomskinliga för att vara intressanta: *elsparkcykel*, *flyktingstängsel* och *övergångsbudget* är tidigare listkandidater som fallit bort av det skälet. Var gränsen till det lite mer lexikaliserade, abstrakta eller metaforiska går är dock inte lätt att avgöra. *Källtillit 2019* kan uttolkas rent beskrivande som 'tillit till en källa', men det togs med för att det snarast bedömdes stå för ett vidare begrepp om 'vikten av neutrala nyhetskällor i en tid av fake news'. Mest tacksamt är det att bedöma och införliva tydligt metaforiska ord, som *popcornhjärna* ('hjärna utsatt för flera olika sinnesintryck samtidigt') 2019 och *zombiebrand* ('eldsvåda som övervintrar under snötäcke och blossar upp till våren') 2020.

Även i det traditionella ordboksarbetet förekommer ibland denna avvägning, där vissa sammansättningar blir egna uppslagsord, andra bara exempel under huvudordet. Inför en ny upplaga rensas också många sammansättningar bort, antingen för att de anses vara föråldrade eller för genomskinliga, vilket förklaras i inledningen till *Svenska Akademiens ordlista 14*:

Den senare kategorin kan illustreras med ord som *oljafabrik*, *spånplattfabrik*, *rymdverksamhet* och *spionageverksamhet*. Dessa ord [...] tillför knappast särskilt mycket utöver att illustrera att tusentals substantiv kan kombineras med *fabrik* och *verksamhet*. [...] Det kan nämnas att sådana utmönstringar av helt genomskinliga sammansättningar också gjordes mellan nionde och tionde upplagan. (SAOL XVI)

Andra nyordslistor och nyordstjänster kan vara mer benägna att publicera sådana nya sammansättningsexempel, som då ofta är mycket tillfälliga bildningar. *Isvakspoet*, *näverbesatt*, *omänskligetskultur*, *rekreationsknarka* och *snabbwhiskey* är t.ex. typiska exempel som lyfts fram på Twitterkontot *Dagens nya ord* (Sjöberg u.å.).

2.3. Nyord ska vara nya, men frekvens avgör

Ett givet första kriterium för ett nyord är att det är nytt, eller en ny betydelse av ett äldre ord (se nedan). I listan får ordet gärna ha uppstått under det gångna året, och så är det i regel för ca 20 procent av orden. Men flertalet ord har snarast uppstått eller blivit vanligare de senaste 2–5 åren. Så hur gamla kan orden vara?

Det förekommer att ord tas med som vi hittar mediebelägg på sedan drygt 10 år tillbaka, om de haft låg frekvens under flertalet år för att de senaste två åren ha blivit mycket vanligare; det gäller t.ex. *superspridare* 2020. Ord som däremot har ca 5–7 år på nacken och bara ökat marginellt, sorteras bort; det diskvalificerade t.ex. *kulturkristen* ('som firar kristna högtider utan att själv vara troende') 2018.

Ett specialfall här är äldre fackspråkliga ord som plötsligt exploderar i allmänspråket och därmed blir nyord för den breda allmänheten (jämför även Grønvik 2018). I 2020-listan kvalade flera sådana medicinska ord in, som *klustersmitta* och *R-tal*. När vi tittar

på förstaårsbelägg för sådana ord är det följaktligen medietexter och allmänspråkliga sammanhang vi utgår från, inte fackspråkliga.

I undantagsfall kan även fenomenet bakom ordet vara så gammalt att ordet ifrågasätts som nyord. *Lårskav* från 2018 är naturligtvis ett urgammalt fenomen, men det har faktiskt inte funnits något etablerat ord i allmänspråket för det – förrän *lårskav* myntades runt 2013 och därmed gav upphov till en marknad för *lårskavsdeo* och *lårskavsbyxor*.

Att välja in gamla ord i listan har visat sig svårt att förklara pedagogiskt. Fram till för några år sedan angavs förstaårsbelägg för alla ord i listan, men det väckte så många frågor och kritiska kommentarer om huruvida ord var nya eller inte att vi till slut valde att ta bort den uppgiften.

2.4. Nyord i form av nya betydelser väcker kritik

Ett relativt ovanligt inslag i listorna är att en ny eller mer specifik betydelse av ett redan etablerat ord tas med som nyord. Sådana nya betydelser väcker ofta kritik från allmänheten, och det finns starka folklingvistiska föreställningar om att ord normalt bara har *en* betydelse. Den kritiken har till och med riktats mot homografer som dans- och rörelseverbena *flossa* 2018 och *dabba* 2017, där det redan finns homografer med betydelsen 'vävsätt för vävnad med lugg' respektive 'göra bort sig'. Det är en så stor pedagogisk utmaning att få människor att betrakta det de uppfattar som "nya betydelser av gamla" ord som nyord att vi ibland undviker att ta med dem. Ju mer lexikaliserade sådana nya betydelser av ord är, som med den nya betydelsen av *döstäda* ('ständigt slänga saker som en livsstil') 2017, desto lättare blir det ändå att motivera införlivandet av dem.

2.5. Nyordens etableringsgrad varierar

Som vi såg tidigare kan en plötslig frekvensuppgång spela in i valet

av ord. Men självfallet påverkas urvalet även av den totala frekvensen för ett nyord. Vi ser gärna att ordet ökat tydligt under året eller de senaste åren, vilket i sig tyder på en viss etableringsgrad. Det undersöker vi genom sökningar på alla ord i vanliga sökmotorer och i arkiv över medietexter.

I undantagsfall är ett ord relativt nymyntat så att det inte hunnit få så många belägg. Det kan också vara ett ord som är intressant i innehåll eller ordbildning som vi gärna vill få med. Vi kräver då i princip ändå ett tiotal unika belägg som minimigräns, men helst betydligt fler. Den minimigränsen hade inte nyorden i listorna fram till ungefär 2014.

I en nyordsbok kan det finnas krav på större etableringsgrad, och i t.ex. *Nye ord i dansk* (u.å.) finns en explicit treårsregel: ”Et nyt ord skal som hovedregel have overlevet i mindst tre år inden det kommer med i NOiD” (Nørby Jensen 2017). Vi ser också gärna att orden på listorna är etablerade i bruket, och i praktiken är många av dem det: ca en tredjedel av orden hamnar senare i SAOL enligt en undersökning av Svensson (2017) för perioden 2007 till 2014. Samma hållning intar man i det norska listarbetet (Våge & Andersen 2014:32).

Ibland finns i nyordslistan ändå ord som säger mycket om året eller har en intressant ordbildning trots att de i sig är dagsländor, i regel eftersom fenomenet bakom är övergående. Det gällde t.ex. *fidget spinner* (’fingersnurra’) 2017, som vi ändå uppfattade som särskilt utmärkande för det året. I regel undviks dock uppenbara dagsländor, och i utgallringen 2020 försvann t.ex. *Megxit* (av *Meghan exit*) av det skälet.

Trots etableringsambitionen är en vanlig kritik mot listorna att orden inte är tillräckligt etablerade, och därmed inte heller begripbara för alla; de uppfattas då ofta som exkluderande och journalist-interna. Flera sådana exempel omnämns i Karlsson & Karlsson (u.å.), där attityder till språkvård i allmänhet och Språkrådet i synnerhet redovisas:

Thank God new words entering the ENGLISH language has to be in popular use for five years before they are even considered suitable for inclusion in the Oxford English Dictionary. (*The Local* 29 december 2011.)

Vid en närmare titt undrar man vad det är för människor som sitter i Språkrådets nyordsgrupp. Ord som post-it-krig, lunchdisco och surdegshotell är tydligen nämnvärda. De berör kanske främst trendkänsliga innerstadsmäniskor som 'jobbar med media'. (*Södermanlands Nyheter* 28 maj 2012.)

Rimligen har överlevnadspotentialen i våra nyord ökat de senaste åren i takt med att vi ökat kraven på frekvens och etablering. Samtidigt har det funnits kritik mot att SAOL-redaktionen ibland lite för lättvindigt plockat in nyord från våra listor i de senaste upplagorna, trots tveksam överlevnadspotential. ”Vi har alltid tittat på nyordslistan. Den är en stor händelse i Språksverige och den är en god källa till nya SAOL-ord. [...] Vi försöker undvika dagsländor, men vilka de är kan man aldrig veta med säkerhet”, som Louise Holmer förklarar i en artikel i *Språktidningen* (Svensson 2017). En hel del av de nyord som tas med i SAOL försvinner till nästa upplaga, och i vissa fall har orden nästan fallit ur bruk redan när de tas med, som *betalskugga* ('bristande nätverkstäckning som omöjliggör kortbetalning') från 2013-listan när det kom in i SAOL 2015.

De mer tillfälliga ord som kvalificerar sig för nyordslistorna, eller de nyordsböcker vi gett ut med ca 15 års mellanrum, blir förstås samtidigt ett sätt att uppmärksamma ord som annars inte kommer att ta plats i några ordböcker. Och det kan ses som en av språkvårdspoängerna med nyordsarbetet. Enstaka ord kan möjligen dyka upp i slangordböcker eller i en framtida SAOB. Men det allra mesta kommer bara att finnas i vårt nyordsmaterial. Ambitionen är därför att framöver göra listorna, nyordsböckerna och

Språkrådets gamla kortregister över nyord digitalt tillgängliga och sökbara i en samlad databastjänst.

2.6. Smala ord, namn och fraser faller oftast ifrån

Orden ska inte vara för fackspråkliga eller på annat sätt för smala, t.ex. bara användas av eller om en viss person eller grupp. I utgallringen 2020 försvann därför *solastalgi* ('saknad efter geografisk hemvist sedan den genomgått negativa förändringar') som starkt förknippas med upphovspersonen Glenn Albrecht. I andra fall brukar utgallringen gälla fackuttryck som är för lite del av allmänspråket. Ord som bara används lokalt eller regionalt i landet undviks också, även om det kriteriet inte alltid är så lätt att kontrollera i medietexter. Samma smalhetskriterium redovisas i Quasthoff m.fl. (2007) där t.ex. "Eigennamen und Zusammensetzungen mit Eigennamen" och "Regionalismen" sällas bort, men också på Dansk Sprognævns nyordssidor (Dansk Sprognævn u.å.), där problemet att dra tydliga gränser påtalas:

At trække en grænse mellem henholdsvis fagsprog, slang, gruppesprog, aldersbetinget sprog over for almensprog er dog problematisk. Det kan afhænge af det kildemateriale som er tilgængeligt, og de supplerende undersøgelser man kan foretage, men er i sidste ende redaktørens skøn.

Precis som i de flesta nordiska ordböcker faller namn och namnliknande benämningar bort. Var gränsen för de senare går är dock inte alltid självklart. *GDPR* (General Data Protection Regulation, Dataskyddsförordningen) var på allas läppar 2018 men valdes bort som namn på en förordning, och *Black lives matter* bedömdes 2020 som namn på en rörelse. *Metoo*, eller *#metoo*, togs däremot in 2017 i egenskap av välspredd hashtag och symbol för en global samhällsfråga, trots att det också kunde ses som benämning på en rörelse.

Avledningar och sammansättningar av namn är i regel oproblematiske, som *Tintingate* 2012 ('debatt om borttagande av Tintinalbum som har kolonialt perspektiv'). Men det är inte alltid självklart att lyfta fram sådana bildningar, om de t.ex. kan skada eller främja ett varumärke. Det senare kunde ha spelat in i valet av *Zoombombning* ('intrång av objuden deltagare i videomöte') 2020, men vi bedömde att ordet kunde referera även till videotjänster allmänt (och ev. borde skrivas gement).

Fraser, citat, ordspråk och talesätt hamnar i princip inte i listorna, men ibland kvalificerar sig verbfraser som *parkera bussen* ('spela defensivt och försvara det egna målet') 2014.

2.7. Känsliga och nedsättande ord är problematiske

Ord som på olika sätt uppfattas som känsliga, kontroversiella eller politiserade undviks numera i listan, hur intressanta ordbildningarna än är. Det normativa handlar därmed på sätt och vis ofta mer om urvalet av ord i listan än om ordens form. Sådana avvägningar förekommer även i vanliga ordböcker, vilket bl.a. redaktionen för *Svensk ordbok utgiven av Svenska Akademien* (2009, hädanefter SO) uppmärksammat i flera seminarier och artiklar de senaste åren (se t.ex. Petersson & Sköldberg 2020).

Ett exempel i nyordslistan är avledningar av namn som kan vara känsliga just för att de pekar ut företag, personer eller orter på ett negativt sätt, som *terja* 2010 ('manipulera foton', bildat till fotografen Terje Helleø). Det kan också röra ord som kan uppfattas nedsättande för grupper, som *dampa* 2007 ('vara bråkig och störande'). I urvalet 2019 försvann *åsiktstourettes* ('förmåga att ständigt göra kontroversiella uttalanden') bl.a. för att det kunde uppfattas negativt av personer med Tourettes syndrom.

Andra ord ger uttryck för eller kan associeras med vissa politiska eller värderande uppfattningar. Det tydligaste exemplet är invektiv som används om meningsmotståndare på den politiska

skalan, som *batikhäxa*, *vänsterbliven*, *blåbrun* och *fiskmåshögern* – ord som personer uppvaktat oss om att ta med i listan med argumentet att de är frekventa.

Påtryckningar från språkaktivister som vill att vi genom orden stödjer en viss sakfråga har vi i princip sluppet. Men just för att sådana sakfrågor ofta diskuterats mycket i medierna, finns en del ord som speglar ”aktivistdebatter” med i listorna. Klimatfrågan avspeglades i ord som *klimatnödläge* 2019 och debatten om mansrollen i *mansplaining* 2015 och *kanskeman* (’man som inte vill engagera sig fullt ut i ett förhållande’) 2020. Allmänheten tolkar därför ibland listorna som ”vänsterpropaganda”. Flera sådana exempel redovisas i Karlsson & Karlsson u.å. (här om orden *cisperson*, *icke-binär* och *rasifierad*):

Det är inte en produkt av en överkänslig fantasi att konstatera att dessa ord, och ytterligare ett knippe på nyordslistan, har sin hemortsrätt i radikal akademisk nyvänster. (*Norrköpings Tidningar* 2 januari 2012.)

Men efter en genomläsning av Språkrådets presentation av de nya orden är det inte mer än att man undrar om det är en statlig myndighet eller en vänstertankesmedja som har fått i uppgift att sammanställa listan. (*Barometern* 31 december 2014.)

Att rapportera ordförekomst är dock inte detsamma som att främja en viss sakfråga. Och om sakfrågor om t.ex. klimat och könsroller exponeras i listorna, står vi i likhet med andra myndigheter bakom samhällsmål som ökad jämlikhet och människors lika värde – det som kallas den demokratiska värdegrunden.

I vanliga ordböcker med en mer deskriptiv ambition kan man vara mer tillåtande mot känsliga ord, som Sköldberg (2018) förklarar:

SO syftar på samma gång till att spegla det faktiska språkbruket och redaktionen kan inte låtsas som att vissa belastade ord (t.ex. *bög, hora, invalid, ras* och *zigenare*) inte förekommer i samtida texter [...]. Principen är således att ord som har en viss förekomst i moderna texter ingår. Det betyder dock inte att laddade ord okritiskt återges eller används vid beskrivningen av andra uppslagsord [...].

Ser vi till de andra skandinaviska nyordslistorna liknar ordurvalet på många sätt varandra, även om det i den norska respektive den danska listan inte finns något explicit angivet om hur känsliga ord hanteras. Det är dock tydligt att man i den norska listan har en mer deskriptiv hållning än i den svenska. Ordet *imamsleiking* ('inställsamhet mot muslimer') har t.ex. getts följande kommentar:

Ordet er først og fremst viktig fordi det gir et tydelig signal om at norsk politisk debatt har gått over i et høyere gir, hvor spissformuleringer og negative karakteristikker blir stadig vanligere. (Språkrådet 2017)

Samma deskriptiva hållning intar Oxford Languages (2020:9) när de i sin rapport nämner att *plandemic* (av *planned pandemic*) används av konspirationsteoretiker, men ändå väljer att ta med ordet.

I den danska listan finns ungefär samma "kulturord" som i den svenska listan, som *cancel culture* ('att beröva personer med kontroversiella åsikter sin plattform i offentligheten') och *hyggeracisme* ('smygrasism') (Heidemann Andersen, Rathje & Skaft Jensen 2020). Men där finns även ord som hade setts som olämpliga i den svenska listan, som *klimatosse* ('person som engagerar sig [för mycket] i klimatfrågan') 2019 och *havfruelår* ('kroppstrend där låren rör vid varandra') 2016. En delförklaring kan vara ett något större fokus på ungdoms- och vardagsord i den danska listan.

2.8. Kvoten vardagliga ord hålls nere

Utgångspunkten är att flertalet ord ska vara relativt neutrala också i den meningen att de inte är alltför vardagliga, som rena slang-, dialekt- eller talspråksuttryck, eller så kallade lustifikationer med humoristiskt syfte. Hur det ska bedömas och var gränsen går är dock inte alltid självklart. Vi var t.ex. tveksamma till *lesserwisser* ('mindre vetande person som förklarar något för någon som vet mer') 2020 men tog ändå med ordet eftersom det ökat i användning och säger något om dagens samhälle.

Teleskopord tycks vara en växande ordbildningstrend, och de är tacksamma att lyfta fram som exempel på en specifik ordbildningskategori, men många av de orden kan automatiskt upplevas som vardagliga. Det gäller t.ex. bildningar som *svemester* (*Sverige* + *semester*) 2009 och *plogga* (*plocka skräp* + *jogga*) 2017, vilka vi också var något tveksamma till av det skälet.

Även om utgångspunkten för excerperingen i textarkiv och korpusar i huvudsak är medietext och neutral sakprosa, vill man i både nyordslistor och ordböcker samtidigt ha viss bredd i stilgenrer och språkbruk. Vi har varje år medvetet försökt få med något ord särskilt inom kategorierna ungdoms- och slanguttryck, för att tilltala även yngre. Exempel är *simp* ('inställsam person') 2020, *cringe* ('pinsam') 2017 och *gäri* ('tjej') 2014. För att hitta excerpter för sådana ord behöver vi ofta gå utanför medietexterna och söka i textkorpusar med texter från bloggar och sociala medier.

Att ta med vardagliga ord kan fylla ett tomrum mellan etablerade ordböcker och rena slangordböcker, och det blir indirekt ett sätt att främja ord som främst förekommer i talspråk. Även i ordböcker som SAOL och SO finns emellanåt tankar på breddning av genrer och sökningar (se Sköldberg 2016:125), också i talspråksdatabaser, särskilt i dag när det finns så mycket större korpus- och sökmöjligheter och där helt elektroniska ordböcker kan få betydligt större omfång än tryckta. Dansk Sprognævn har nyligen

upprättat en talspråkskorpus på 530 000 ord från flera säsonger av tv-serien *Ex on the beach* där ett av syftena är att excerpera nyord som är intressanta att föra in i deras nyordslista. Det gäller både vanliga allmänspråkliga ord, ungdomsuttryck och engelska lånord. Korpusen beskrivs i en artikel som just ”et glimrende supplement til vores øvrige datakilder som fx vores aviskorpus” (Rathje & Heidemann Andersen 2021).

2.9. Försvenskningar av engelska lånord lyfts fram

Det är många engelska ord som ger avtryck i nyordslistorna, vilket väcker kritik från allmänheten. ”De engelska lånen beskrivs ofta som onödiga och trendängsliga”, som Svensson (2020) konstaterar efter att ha gått igenom alla listor från 1986 och framåt, och reaktioner på dem. Det är dock rimligt att spegla det faktiska bruket med alla engelska lån, liksom det är naturligt att vi i svenskan tar in främmande ord för nya fenomen först; senare försvinner de ofta eller får en mer svensk benämning. Den stora andelen lånord har också att göra med en ökad globalisering av ordflödet. Det syns tydligt i olika nyordslistor världen över när man går igenom dem och jämför, där samma ord ofta dyker upp på många listor i olika länder.

Trots detta försöker vi hålla nere antalet och sovra bort några av de engelska listkandidaterna. Exempel på det 2020 var *läppstiftseffekten* (’försäljningsökning av kosmetika i kristider’), där den engelska formen (*the lipstick effect*) visade sig vanligare i svenska texter och fenomenet var något smalt.

Dessutom premieras översättningslån, som *krympflation* (’minskning av innehållet i förpackning utan motsvarande prisminskning’) 2020 av engelska *shrinkflation*, och vi försöker medvetet få med ord från andra språk, som sydkoreanska *mukbang* (’ätvideo’) 2016 och japanska *ikigai* (’upplevelse av att tillvaron är meningsfull’) 2019.

För de engelska direktlånen lyfts också försvenskade former fram i den mån de finns. Det görs ibland även när de är mindre vanliga än de engelska formerna, men de får inte vara alltför få. Det är alltså en frekvensavvägning där vi normerar stavning, böjning och ordbildning, men inom rimliga gränser. 2017 valdes t.ex. för engelskans *dab* (en dansrörelse) det i svenskan mindre vanliga verbet och stavningen *dabba* just för att premiera en svenskare form. Och 2020 lyftes stavningen *mjuta* ('stänga av mikrofon') fram, trots att den hade få belägg i bruket. Men dels var andra stavningar också lågfrekventa (*mute*, *muta*, *mutea*), dels löser stavningen *mjuta* problemet med ordslut på stumt *e* (jämför *tejpa* hellre än *tapa/tapea*). I Våge & Andersen (2014:27) konstateras som jämförelse att anglicismer inte gärna tas med i den norska nyordslistan men att förnorskade former är mer välkomna.

Vi påtalar i regel formvalet i en särskild efterföljande kommentar till ordet i listan. I detta ligger en sammanvägning mellan språkvårdens normering i historiska mönster och regler, språkbruket och språkbrukarnas förväntade mottagande. Huruvida de försvenskade formerna i en nyordslista kommer att slå igenom eller inte är svårt att veta, men facit är att många inte är särskilt framgångsrika, som Svensson (2020) slår fast:

Listan över försvenskade stavningar som språkbrukarna har ratat kan också göras lång. *Bagel* vann över *beigel* och i svensk press går det – trots språkvårdens rekommendationer – tio *influencer* på varje *influerare*.

3. Arbetet med att förbättra urvalskriterierna fortsätter

Ovan har de viktigaste urvalskriterierna för den svenska nyordslistan presenterats, liksom de avvägningar och diskussioner de

väcker när den långa ”rålista” av ord vi utgår från bantas ner till den slutliga listan. Vi försöker så långt möjligt följa kriterierna i sovringen, som görs först via vår bedömning som redaktörer och sedan via en omröstning med ett antal utvalda språkvetare. Det finns dock en rad saker som bör göras framåt för att främja urvalskriterierna som ett verktyg i arbetet med nyordslistan ytterligare.

Kriterierna och lexikografiska principer ska fortsatt finslipas och diskuteras i samråd med andra nyords- och ordboksredaktioner och i det nordiska nätverket för språknämnderna. Urvalskriterier i annat nyordsarbete internationellt ska inventeras, delvis inom ramen för en forskningsinventering om nyordsarbete. Vissa kriterier behöver då belysas och preciseras mer, som tids- och mängdgränser för frekvens och frekvensutveckling, kvoter för engelska lån och så kallade vardagliga ord samt tydligare ramar för publicering av känsliga och politiserade ord.

Textkorpusar med bredare innehåll bör byggas upp, där mer korpusbaserade metoder och sökningar justerade efter bättre definierade urvalskriterier används. På sikt bör sökmetoderna tillämpas även i automatisk nyordsexcerpering, i samarbete med det nordiska nätverket och med språkteknologisk expertis på Språkbanken vid Göteborgs universitet. Samtidigt bör det tas fram formaliserade rutiner för urvalskriterierna också i den löpande, dagliga excerperingen (utanför korpussökningarnas ram).

Till syvende och sist bygger valet av ord ändå på en subjektiv bedömning. Det är inte fel, men urvalsprinciperna bör ändå göras så genomskinliga och vetenskapligt underbyggda som möjligt. Svensson har gjort två undersökningar av orden i listorna, dels en 2017 för listorna 2007–2014 över ordens överlevnadspotential, dels en mer allmän 2020 för alla listor till och med 2019. I den senare konstateras att tre av fyra nyord är substantiv, att två tredjedelar av dem är sammansättningar och att ungefär hälften av orden har sitt ursprung i engelskan. Eftersom urvalskriterierna skärpts och beskrivits mer i detalj först de senaste åren, behöver det snart även

göras en utvärdering av urvalskriterierna i listorna från 2015 och framåt – för att se hur väl de fungerar för det faktiska slutresultatet.

Den mediala uppmärksamheten för den svenska nyordslistan är i dag mycket stor. Med den höjda kvalitet som skärpta kriterier och metoder kan ge tror vi att nyordslistans betydelse för att skapa diskussioner om språk i samhället kan bli ännu större.

Litteratur

Ordböcker och nyordslistor

- Agazzi, Birgitta (2015): *Nyord i svenskan: blogg, fulbryt, pudla, rondellhund och andra nytillskott från A till Ö*. Stockholm: Morfem.
- Heidemann Andersen, Margrethe, Marianne Rathje & Eva Skafte Jensen (2020): *Dansk Sprognævns nyordsliste 2020*. Dansk Sprognævn. <dsn.dk/ordboeger/nye-ord-i-dansk/nyordslister/dansk-sproгнаevns-nyordsliste-2020/> (mars 2021).
- Karlsson, Ola & Anders Svensson (red.) (2020): *Nyordslistan 2020*. Språkrådet, Institutet för språk och folkminnen. <isof.se/sprak/nyord/nyordslistan-2020.html> (mars 2021).
- Nye ord i dansk 1955 til i dag* (u.å.). Dansk Sprognævn. <dsn.dk/ordboeger/nye-ord-i-dansk/om-nye-ord-i-dansk/> (februari 2021).
- Oxford Languages (2020): *Words of an Unprecedented Year*. <languages.oup.com/word-of-the-year/2020/> (december 2020).
- Quasthoff, Uwe, Sandra Liebold, Nancy Taubert & Tanja Wolf (2007): *Deutsches Neologismenwörterbuch*. Berlin: De Gruyter.
- SAOL = *Svenska Akademiens ordlista* (2015). 14 uppl. Stockholm: Svenska Akademien. <svenska.se> (februari 2021).
- SO = *Svensk ordbok utgiven av Svenska Akademien* (2009). Stockholm: Svenska Akademien. <svenska.se> (februari 2021).

Språkrådet (2017): *Årets ord 2017: falske nyheter*. Faktaark. <sprakradet.no/Vi-og-vart/hva-skjer/Aktuelt/2017/arets-ord-2017-falske-nyheter/> (mars 2021).

Andra källor

Dansk Sprognævn (u.å.): *Hvad er nye ord?* <dsn.dk/ordboeger/nye-ord-i-dansk/om-nye-ord-i-dansk/hvad-er-nye-ord/> (februari 2021).

Grønvik, Oddrun (2018): Naturvitskapleg ordtilfang – på veg frå særspåk til allmennspråk. I: *LexicoNordica* 25, 55–75.

Karlsson, Ola & Susanna Karlsson (u.å.): *Normuppfattning och attityder till Språkrådets roll*. Rapport från Språkrådet.

Nørby Jensen, Jørgen (2017): *Nye ord i dansk – 10 år på nettet*. <dsn.dk/nyt-fra-sproгнаevnet/september-2017/nye-ord-i-dansk-10-aar-paa-nettet/> (mars 2021).

Petersson, Stellan & Emma Sköldberg (2020): Beskriva utan att diskriminera. Representation av könsidentitet och sexuell läggning i *Svensk ordbok*. I: *LexicoNordica* 27, 97–115.

Rathje, Marianne & Margrethe Heidemann Andersen (2021): *Kan babes og fuckbois bruges i sprogforskning? Om Dansk Sprognævn's talesprogs-korpus fra reality-tv-serien Ex on the beach*. <lingoblog.dk/kan-babes-og-fuckbois-bruges-i-sprogforskning-om-dansk-sproгнаevns-talesprogs-korpus-fra-reality-tv-serien-ex-on-the-beach/> (mars 2021).

Retriever (u.å.): *Mediearkivet*. <retriever.se/product/mediearkivet/> (december 2020).

Sjöberg, Göran (u.å.): *Dagens nya ord*. <twitter.com/dagensnyaord/> (mars 2021).

Sköldberg, Emma (2016): Innehållet i *Svensk ordbok utgiven av Svenska Akademien* – eller kampen mellan norm och bruk. I: *Språk och norm – Rapport från ASLA:s symposium, Uppsala universitet 21–22 april 2016*. <uu.diva-portal.org/smash/get/diva2:1156919/FULLTEXT02.pdf/> (februari 2021).

- Sköldberg, Emma (2018): Samhällsförändringar ska speglas i Svensk ordbok. I: *Språkbruk* 4/2018. <sprakbruk.fi/-/samhallsforandringar-ska-speglas-i-svensk-ordbok> (februari 2021).
- Språkbanken (u.å.): *Korp*. <spraakbanken.gu.se/korp/> (december 2020).
- Svensson, Anders (2017): Nyordens flippar och floppar. I: *Språktidningen* 3/2017. <spraktidningen.se/artiklar/2017/03/nyordens-flippar-och-floppar> (februari 2021).
- Svensson, Anders (2020): Svenskan växer ord för ord. I: *Språktidningen* 4/2020. <spraktidningen.se/artiklar/2020/04/svenskan-vaxer-ord-ord> (februari 2021).
- Våge, Ole Kristian & Gisle Andersen (2014): Nyord, kriterier og språknormering i en årlig kåring. I: Margrethe Heidemann Andersen, Pia Jarvad & Jørgen Nørby Jensen (red.): *Neologismer. Dansk Sprognævns 2. seminar om nye ord. København 5.–6. november 2013*. Sprognævnets konferenceserie 3. Dansk Sprognævn.

Ola Karlsson
språkvårdare, nyordsredaktör, språkkonsult, fil.mag.
Språkrådet, Institutet för språk och folkminnen
Box 20057
SE-104 60 Stockholm
ola.karlsson@isof.se

Et indblik i islandsk deskriptiv og præskriptiv leksikografi: Importord i to nye digitale islandske ordbøger

Ari Páll Kristinsson

An investigation into lemmas starting with the letter 'd' in two recent Icelandic digital dictionaries reveals that words of foreign origin in both cases amount to 20.4% of lemmas. However, the two dictionaries display differences as to which lemmas are included, due to their different lexicographic nature. The prescriptive Icelandic Spelling Dictionary contains many borrowings from a variety of professional domains, such as technology and science. The descriptive Dictionary of Contemporary Icelandic tends to include borrowings and foreignisms that occur in everyday spoken and written Icelandic, in the less planned, less formal, and more personal styles of language use.

1. Indledning

Artiklen handler om en undersøgelse af importord som begynder på *d*- i to nye digitale islandske ordbøger der har forskellige hovedfunktioner:

- *Íslensk nútímamálsorðabók* [Ordbog over islandsk nutidssprog] = ÍN
- *Íslensk stafsetningarorðabók* [Islandsk retskrivningsordbog] = ÍS

Den ene er primært deskriptiv – en almen monolingval ordbog over nutidssproget – mens den anden – en retskrivningsordbog – primært har en præskriptiv rolle.

Med holdningerne til og brugen af importord i islandsk som

baggrund, jf. kapitel 2 nedenfor, og med hensyn til de forskellige roller som henholdsvis ÍN og ÍS er tiltænkt, stilles der følgende forskningsspørgsmål:

- Kvantitativt: Hvor stort er omfanget af importord i lemmalisterne (a) i den primært deskriptive ÍN, og (b) i den primært præskriptive ÍS?
- Kvalitativt: Genspejler lemmavalget ordbøgernes forskellige rolle?

Mens andelen af importord faktisk er præcis den samme i begge tilfælde, 20,4 %, viser det sig at der er betydelige forskelle i lemmalisterne.

Den deskriptive ordbog indeholder gerne importord der bruges i dagligt talesprog og uformelle sprogstile. Til gengæld lægger den præskriptive retskrivningsordbog større vægt på forskellige fagord og mange andre ord der sjældent bruges, og en stor del af dette ordforråd er netop importord.

I kapitel 2 gøres der lidt rede for det islandske sprogklima og ordbogstraditionen som danner den historiske baggrund for de to ordbøger, og i kapitel 3 beskrives deres hovedformål og tilblivelse. Kapitel 4 handler om selve undersøgelsen af importord i ÍN og ÍS (metodologi, begrebsdefinitioner, resultater, m.m.). I kapitel 5 findes nærmere diskussion af resultaterne bl.a. med hensyn til det islandske sprogklima og de to ordbøgers forskellige hovedformål.

2. Baggrund

Kvantitative og kvalitative undersøgelser viser at der hersker forholdsvis negative holdninger til importord blandt islandske sprogbrugere (jf. Kristiansen & Vikør 2006, Óladóttir 2009, Vikør 2010, Jökulsdóttir et al. 2019).

Holdningerne realiseres gerne i sproglig praksis i form af tendens til forskellig ordvalg, “islandsk” vs. “fremmed”, i formelt vs. mindre formelt sprogbrug (jf. Svavarsdóttir 1994, 2004, 2007a, 2007b, Svavarsdóttir & Óskarsson 2009, Graedler & Kvaran 2010, Kristinsson & Hilmarsson-Dunn 2015). I avistekster er der således betydelig forskel på brugen af importord i de forskellige genrer, f.eks. henholdsvis i redaktionelle tekster og i annoncer, og mange importord som normalt forekommer i uforberedt daglig tale (f.eks. *mixa* ‘mikse’, *sirka* ‘cirka’), bruges sjældent i forberedte formelle skrevne tekster.

Den stærke puristiske holdning har bl.a. kommet til udtryk i islandske ordbøger gennem lemmaselektion og gennem oplysninger om stil og brugsområde (jf. Jónsson 1985, Svavarsdóttir 1994, 2008, Óskarsson 1997, Kristinsson 2004, Leifsdóttir 2008, Jónsdóttir & Úlfarsdóttir 2019, Svavarsdóttir & Jónsdóttir 2020). Ordbogsredaktørerne har gerne tilføjet stilmarkører netop ved fremmedordene, som vejledning om sprogbrugen. Hos Blöndal (1920–1924) og i *Íslensk orðabók* (herefter ÍO 1 (1963), ÍO 2 (1983), ÍO 3 (2002) eller ÍO 4 (2007)) bruges spørgsmålstegn.

Hos Blöndal (1920–1924:XXXI) forklaredes brugen af spørgsmålstegnet således i ordbogens fortegnelse over forkortelser: “? Udenlandsk Laaneord, alm. i daglig Tale, is. i Byerne; ikke anerkendt i Skriftsprog”, og i ordbogens forord gøres der lidt nærmere rede for dette:

Af udenlandske Udtryk har jeg optaget saadanne, som er almindelige i daglig Tale (*pólitik, kókó* osv.). Ord, som maa anses for uanvendelige i Skriftsproget, eller hvis Brug i hvert Tilfælde maa betragtes som ikke almindeligt anerkendt, mærkes med ? (Blöndal 1920–1924:XII)

Som Óskarsson (1997) har peget på drejer det sig her oftest om importord fra dansk.

I ÍO 1 og ÍO 2, som oprindeligt byggede på Blöndal (1920–1924), brugtes et spørgsmålstegn for at signalere “dårligt sprog, ord eller betydning som bør undgås i islandsk”¹. Det er indlysende at også her har importord gerne status som andreklassens ord (jf. Jónsson 1985; Kristinsson 1998).

I ÍO 3 og ÍO 4 bruges dobbelt spørgsmålstegn for at markere et importord hvis redaktøren mener at der råder tvivl om at ordet overhovedet bør regnes som en del af islandsk ordforråd (Leifsdóttir 2008), f.eks. er udråbsordet *sjitt* (jf. eng. *shit!*) og verbet *djóka* (jf. eng. *joke*) begge markeret med ?? . Ordene *sjitt* og *djóka* er meget vanlige i islandsk talesprog.

Den sprogpolitik som realiseres gennem redaktionelle markeringer ved enkelte ord og betydninger i islandske ordbøger, er ikke noget som de enkelte redaktører finder på i et tomrum udenfor og ovenfor sprogsamfundet. Kommentarer og stilmarkører om importord i ordbøgerne afspejler dominerende holdninger, i hvert fald indenfor den del af samfundet som redaktørerne tilhører.

På samme måde kan det forventes at selve lemmaudvalget i ordbøgerne, hvad enten det drejer sig om retskrivningsordbøger eller ensprogede ordbøger om nutidssproget, også vidner om det aktuelle sprogpoltiske klima, og eventuelt om ændringer i det.

3. *Íslensk nútímamálsorðabók* (ÍN) og *Íslensk stafsetningarorðabók* (ÍS): Formål og baggrund

Både den nye almene ordbog, ÍN, og retskrivningsordbogen, ÍS, udgives kun digitalt, og de er begge to stadig under udarbejdelse. Som der blev nævnt i indledningen ovenfor, bør ÍN klassificeres som et deskriptivt ordbogsprojekt, mens ÍS tydeligt spiller en normativ rolle.

1 “vont mál, orð eða merking sem forðast ber í íslensku” (ÍO 2:XIV).

ÍN indeholdt ca. 53.000 oplagsord pr. december 2020. Under ordbogsarbejdet bliver der taget hensyn til det faktum at sproget ændrer sig (Jónsdóttir & Úlfarsdóttir 2019:21). “Hovedvægten i det leksikografiske arbejde lægges på at beskrive islandsk som det tales og skrives omkring og efter året 2000”, og på samme tid afspejler lemmalisten “sammenhængen i det islandske sprog. Der er således en del norrøne ord, ord fra ældre sprog og poetisk sprog inkluderet” (Jónsdóttir & Úlfarsdóttir 2020:175, 178).

Den monolingvale ÍN bygger på den samme ordbogsbasis som den flersprogede ISLEX-ordbog. Den islandske lemmaliste, som oprindeligt blev udarbejdet inden årtusindeskiftet, er blevet udvidet ved hjælp af store islandske tekstkorpusser, hovedsagelig fra *Risamálheildin* (2019), jf. Jónsdóttir & Úlfarsdóttir (2020:183), og en “væsentlig del af tilføjelserne består af fremmedord fra almensproget” (Svavarsdóttir & Jónsdóttir 2020:124).

ÍS vejleder om skrivemåde og bøjning i overensstemmelse med gældende retskrivningsregler og traditionelle holdninger om godt skriftsprog.² Den bygger på *Stafsetningarorðabókin* (2006, herefter SO), en retskrivningsordbog som blev udarbejdet på vegne af Islandsk Sprognævn og nævnets daværende sekretariat, med Islandsk Sprognævnets styrelse som rådgivende redaktionskomité. SO indeholdt ca. 73.000 lemmaer. Under arbejdet med ÍS har man tilføjet en hel del nyt materiale³ (jf. også Sigtryggsson 2021).

Ved forberedelsen af den første udgave af retskrivningsordbogen havde man grundigt overvejet importordenes form, status og omfang, både med hensyn til principperne ved lemmavalg og ved fastlæggelse af principper for standardiseret skrivemåde af importord i islandsk (SO:8), jf. Kristinsson (2008). Hos Kristinsson & Sigtryggsson (2011) findes der en redegørelse for nogle af de vigtigste ortografiske principper som man gik ud fra. Det var vig-

2 “[leiðbeinir] um rithátt og beygingar í samræmi við hefðbundin viðhorf um vandað ritmál” (ÍS, se under Um ÍS).

3 “allmikið efni” (ÍS, se under Um ÍS).

tigt at tage stilling til dette på netop det tidspunkt, ikke mindst fordi man i tidligere islandske retskrivningsordbøger ikke havde lagt særlig vægt på importord og deres skrivemåde. ÍS' redaktør har bl.a. understreget retskrivningsordbogens rolle i at sprede "viden om overvejede retskrivning af fx låneord" (Sigtryggsson 2018:235).

Der fandtes langt flere importord i den første udgave af retskrivningsordbogen, og dermed også i nuværende ÍS, end i tidligere islandske retskrivningsordbøger. Som et illustrativt eksempel på omfanget af importord i retskrivningsordbogen kan det nævnes at når Kvaran (2010:266–267) gjorde rede for hendes indsamling af materiale til en islandsk fremmedordbog (under bearbejdelse), nævnte hun netop retskrivningsordbogens første udgave 2006 blandt de vigtigste kilder. Det absolutte tal importord er naturligvis større på grund af ordbogens store omfang i forhold til ældre retskrivningsordbøger. Men der er også stor procentvis forøgelse i forhold til det øvrige ordforråd.

En undersøgelse af andel importord i kapitlet D i *Réttitunarorðabók handa grunnskólum* [Retkskrivningsordbog for folkeskolen] (1989, herefter RO) viser at importord udgør 9,7 % af lemmaerne (32/331). RO blev udgivet af Islandsk Sprognævn, og den har en meget tydelig præskriptiv rolle. Som der allerede er blevet nævnt i indledningen ovenfor, viser det sig at importordene i kapitlet D i ÍS udgør 20,4 % af lemmaerne (386/1.890). Der er altså procentvis omtrent dobbelt så mange importord på *d-* i ÍS end der fandtes i RO. Denne forskel kan dog ikke nødvendigvis (kun) forklares med en sprogpolitisk ændring i redaktionen, men også af værkernes forskellige størrelse og målgrupper. En betydelig del af importordene i ÍS er f.eks. forskellige fagord, jf. diskussionen i kapitel 4 nedenfor, mens målet med RO (en bog på kun 15.000 lemmaer) var at vejlede om retskrivning (og bøjning) primært af et mere centralt ordforråd. Hovedmålgruppen for RO var naturligvis børn og unge i folkeskolen, jf. ordbogens titel. ÍS, til gengæld, er ment for brug i alle samfundsgrupper der skriver på islandsk,

f.eks. for professionelle og akademikere. Forskellig andel importord i henholdsvis RO og ÍS kan med andre ord i hvert fald delvis forklares med flere nuancer i ordforrådets sammensætning.

4. Importord i ÍN og i ÍS

Alle lemmaer i kapitlerne D i ÍN og i ÍS blev gransket, med særligt hensyn til om det drejede sig om importord eller ej. Kapitlet D blev valgt på grund af dets moderate omfang, samtidig som dets ordforråd virker forholdsvis “balanceret” med hensyn til første led i sammensætninger (der er f.eks. ingen produktive præfikser på *d-* i islandsk).

Fordi både ÍN og ÍS er netordbøger under stadig bearbejdelse, er det vigtigt at opgive datoer: Kapitlerne D i ÍN og i ÍS blev gransket fredagen 11. december og videre på mandagen 14. december 2020. I begge tilfælde var den nemmeste metode simpelthen at indtaste søgestrengen *d** for at finde frem til alle lemmaer på *d-*.

Indenfor begrebet *importord* regnedes der “alle ord af udenlandsk oprindelse” (jf. Svavarsdóttir 2003:75). Begrebet omfatter her altså både *lâneord*, dvs. ord som “med hensyn til retskrivning, udtale og bøjning bliver anset som en integreret leksikalsk enhed” (NLO), og *fremmedord*, dvs. “ord som er kommet ind i et sprog fra et andet, og som stadig føles fremmed med hensyn til stavning, bøjning, udtale eller de elementer der indgår i ordet” (DDO).

Hvis jeg ikke var sikker på at der var tale om et importord, brugte jeg en etymologisk ordbog (Magnússon 1989) som “domstol”. Dér markeres importord med forkortelsen “To.” (dvs. *tökuorð* ‘lâneord’). I denne undersøgelse regnes derfor ældre importord, f.eks. *djöfull* ‘djævel’ og *diskur* ‘tallerken, harddisk, cd, parabol’, sammen med de yngre importord, f.eks. *dollari* ‘dollar’ og *dísill* ‘diesel’. Dette bygger på den holdning at det er mest naturligt at anse islandsk sprog og ordforråd i sin helhed, fra 1100-tallet, dvs.

fra de første skriftlige kilder vi kender til, og fremover, til nutiden. Til trods for at ÍN's titel henviser til nutidssproget, så består bogens ordforråd bl.a. af ord som har tilhørt islandsk fra begyndelsen – islandske forfattere og sprogbrugere bruger jo stadig ord og ordforbindelser fra hele sproghistorien. ÍS' redaktører har selv understreget at mens man tager hensyn til det faktum at sprog ændrer sig, så afspejler lemmalisten på samme tid sammenhængen i det islandske sprog (Jónsdóttir & Úlfarsdóttir 2020:178). Metodisk er det også en praktisk fordel i denne forskning ikke at sætte nogen tidsgrænse indenfor den leksikalske historie, dvs. at man undgår at måtte stole på mere eller mindre fragmentariske kilder om et såkaldt "første" el. "ældste" eksempel på brugen af et bestemt importord for at kunne bestemme om det skulle regnes til den ene eller den anden tidsperiode.

Når det gælder sammensætninger, blev vedkommende ord klassificeret ud fra dets første led. Hvis ordets første del er et importord, regnes således det sammensatte ord som importord (uanset om det drejer sig om en hybrid af importord + arveord, eller om et helt igennem "ægte" importord). Til gengæld regnes som arveord de hybrider hvor man har et arveord som første led, og et importord som det sidste led. Som et eksempel på hvordan denne klassificering blev udført, kan nævnes at i materialet findes der lemmaet *dampur* 'damp'; et importord. Der findes også lemmaet *dampskip* 'dampskib'; en hybrid af importord + arveord. Lemmaet *dampskip* regnes her som et importord. Et andet eksempel fra materialet er lemmaet *dekur* 'forkælelse'. Dette er et arveord ifølge Magnússon (1989). Her findes der også lemmaet *dekurbill* 'velholdt bil'. Selv om *bill* 'bil' er et importord, regnes ikke lemmaet *dekurbill* med importordene i denne undersøgelse. Denne metode er naturligvis mangelfuld, og tilfældige udsving kunne evt. skævrive resultaterne. Forholdet mellem usammensatte importord og hybrider som indeholder importord, er jo af interesse i og for sig.

For at kompensere lidt for denne mangel blev andel sammensatte og usammensatte importord også regnet, jf. tabel 2 nedenfor.

I overensstemmelse med forskningsspørgsmålene der blev stillet, jf. indledningen i kapitel 1 ovenfor, gik undersøgelsen ud på

- at regne andel importord blandt alle lemmaerne under D i $\hat{I}N$ og i $\hat{I}S$, henholdsvis,
- at afgrænse (a) mængden af importord som findes i $\hat{I}N$ og ikke i $\hat{I}S$, (b) mængden af importord som findes i $\hat{I}S$ og ikke i $\hat{I}N$,
- at analysere forskelle i lemmaudvalget og se efter om der findes karakteristiske træk mht. importordenes betydning, brugsområde og stilværdi, især med hensyn til de ord der kun forekommer i den ene af ordbøgerne.

Resultatet viser at andel importord er præcis den samme i kapitlerne D i den præskriptive $\hat{I}S$ som i den deskriptive $\hat{I}N$. Det drejer sig om en femtedel af lemmaerne i begge ordbøger, jf. tabel 1. Dette er en interessant tilfældighed, men ordforrådet er dog slet ikke identisk.

	$\hat{I}N$	$\hat{I}S$
Lemmer i D, n	1397	1890
Importordslemmer i D, n	285	386
Importordslemmer i D, %	20,4 %	20,4 %

Tabel 1. Omfang importordslemmer i kapitlet D i $\hat{I}N$ og $\hat{I}S$.

Usammensatte importord udgør ca. tre femtedele af importordseksemplerne i begge tilfælde, jf. tabel 2. Forskellen mellem $\hat{I}N$ og $\hat{I}S$ i den henseende er ikke nævneværdig.

Importordslemmaer i D	ÍN	ÍS
Importord som første led i sammensætninger	123 (43 %)	153 (40 %)
Usammensatte importord	162 (57 %)	233 (60 %)

Tabel 2. Omfang usammensatte importord i kapitlerne D i ÍN og ÍS i forhold til de sammensætninger som har et importord som første led.

Når man gennemgår importordene i kapitel D i ÍN og sammenligner dem med ordforrådet i ÍS, viser det sig at en betydelig del af lemmerne (28 %) ikke findes i ÍS.

ÍN = <i>Íslensk nútímamálsorðabók</i>	
Importordslemmaer i D, n	285
Importordslemmaer i D i ÍN der ikke forekommer i ÍS, n	80
Importordslemmaer i D i ÍN der ikke forekommer i ÍS, %	28 %

Tabel 3. Andel importordslemmaer i kapitlet D i ÍN der ikke findes i ÍS.

Blandt eksemplerne på importord i ÍN der ikke findes i ÍS, er følgende: *danstími* 'dansetime', *debetkort*, *deita* 'date, have stævne-møde (med)', *dekkadur* 'dækket', *dekkjaskipti* 'dæskift', *demó*, *desilítramál* 'decilitermål', *diplómat*, *diskamotta* 'dækkeserviet', *diskútera* 'diskutere', *díla* 'deale (med)', *díva*, *djassklúbbur* 'jazzklub', *djobb* 'job', *djúsa* 'drikke, kæve', *djúsi* 'juicy', *djöfulli* 'fandeme', *doðrant* 'tyk bog, mursten', *dollar*, *dóku mentera* 'dokumentere', *dómínerandi* 'dominerende', *dópa* 'dope (sig)', *dópsala* 'narkohandel', *dótakassi* 'legetøjskasse', *dragg* 'drag', *drastískur* 'drastisk', *dressing*, *droppa* 'droppe (ind/ud)', *dróni* 'drone', *dúkkuleikur* 'leg med dukker', *dyslexía* 'dysleksi'.

En betydelig del af de importord der findes i ÍN og ikke i ÍS, er hentet fra almindelig dagligt sprogbrug i nutidsislandsk, særlig indenfor talesprog (jf. *deita*, *demó*, *díla*, *djúsi*, *djobb*, *dómínerandi*

ovenfor). Der er også en klar tendens i lemmavalget mod de mere private sfærer, hjemmet og børn (jf. *desilítramál*, *diskamotta*, *dótakassi*, *dúkkuleikur* ovenfor).

Derudover bør nævnes at en del importord i islandsk har fået forskellige former i tilpasningsprocessen, navnlig således at der findes varianter af mange substantiver, med og uden bøjningsmorfem i nominativ ental. I traditionel islandsk sprogrøgt anbefaler man gerne de former der har bøjningsendelser. Mens ÍS således kun har f.eks. ordformerne *diplómati*, *doðrantur*, *dollari* osv. giver ÍN også sideformerne *diplómat*, *doðrant*, *dollar* osv. Brugeren finder altså gerne begge dele i ÍN, men kun de "anbefalede" former i ÍS (og dermed højnes antallet af importord i ÍN da også lidt). I denne undersøgelse valgte man at regne alle sideformerne med i statistikken (f.eks. både *dollari* og *dollar*), fordi de forskellige former genspejler forskellig tilpasningsgrad til det islandske sprogsystem, og eventuelt forskellige holdninger til importordene; man kunne f.eks. tænke sig at en redaktør har syntes at en islandsk bøjningsendelse i nominativ ental (som *-i*, *-ur*, *-a*) kan "berettige" at vedkommende importord blev taget op i lemmalisten.

Mens ÍS naturligvis lægger hovedvægt på ortografisk standardisering og bevidst foretrækker kun én skrivemåde af hvert ord, så vidt som mulig, så findes der flere eksempler på dobbeltformer i ÍN. ÍS giver f.eks. *dimittera* 'dimittere' som enkelt skriveform, mens ÍN til gengæld giver dobbeltformerne *dimittera* og *dimmittera*.

Når man på samme vis systematisk gennemgår importordene under D i ÍS og sammenligner med lemmaerne i ÍN, ser man at næsten halvdelen af importordene i ÍS ($183/386 = 47,4\%$) ikke er med i ÍN. Det drejer sig om et større antal ord end ovenfor, som jo hænger sammen med det faktum at der er flere opslagsord, og dermed flere importord, i kapitlet D i ÍS end man har i ÍN, jf. tabel 1 ovenfor.

ÍS = Íslensk stafsetningarorðabók	
Importordslemmaer i D, n	386
Importordslemmaer i D i ÍS der ikke forekommer i ÍN, n	183
Importordslemmaer i D i ÍS der ikke forekommer i ÍN, %	47,4 %

Tabel 4. Andel importordslemmaer i kapitlet D i ÍS der ikke findes i ÍN.

Blandt eksemplerne på importord i ÍS som ikke findes i ÍN, er følgende: *dadaismi* ‘dadaisme’, *Daguerre-týpa* ‘daguerreotypi’, *dalmatíuhundur* ‘dalmatiner’, *Daltons-lögmál* ‘Daltons lov’, *damóklesarsverð* ‘damoklessværd’, *Daníel*, *dannebrog*, *dansskemmtun* ‘dansefest’, *darvínskur* ‘darwinistisk’, *Davíðssálmar* ‘Davids salmer’, *dekkbátur* ‘dæksbåd’, *demantssíld* ‘diamantsíld’, *demókratískur* ‘demokratisk’, *depónering*, *desköttur* ‘desmerkat’, *dextrín* ‘dextrin’, *dingóhundur* ‘dingo’, *diskódís* ‘diskodronning’, *dittó*, *dixíland* ‘dixielandmusik’, *díalektík*, *dímetylbensen* ‘dimethylbenzen’, *dísjónsinnep* ‘dijonsennep’, *djassgeggjari* ‘jazzelsker’, *djæf* ‘jive’, *djöflarót* ‘ingefærrod’, *dobl* ‘doblíng’, *dolbýkerfi* ‘Dolbysystemet’, *dopplersmæling* ‘dopplermåling’, *dólómít*, *dósabjór* ‘dåseøl’, *drakma* ‘drakme’, *dravídamál* ‘dravidisk sprog’, *dúkatur* ‘dukat’, *dúplexsamband* ‘dupleks forbindelse’.

Der er i alt ca. 37 % flere opslagsord i ÍS end i ÍN. En af følgerne heraf er at man i ÍS har betydeligt større muligheder for at inkludere ord der kan regnes lidt “længre væk fra” sprogets centrale ordforråd. En del af eksemplerne fra ÍS ovenfor er måske typiske for dette. Her har vi f.eks. navn på forskellige eksotiske dyrarter (*desköttur*, *dingóhundur*), planter (*djöflarót*) og mineraler (*dólómít*) der ikke findes i islandsk natur; fagord indenfor f.eks. kemi (*dextrín*, *dímetylbensen*), fysik (*dopplersmæling*), humaniora (*dadaismi*, *damóklesarsverð*, *díalektík*) osv.

Som der blev nævnt i kapitel 3 ovenfor har man i flere tilfælde i ÍS (ikke mindst når det gælder ord indenfor områder som kemi og medicin) måttet tage principielle beslutninger om forholdet mel-

lem bogstaver og udtale, hvor man ikke tidligere havde udført tilstrækkelig eller succesfuld ortografisk standardisering, jf. ord som *dímetýlbensen* (der er der spørgsmål om *í/i*, *t/th*, *í/y*, *z/s* m.m.).

En vanskelig opgave i standardiseringen af islandsk nutidsskriftsprog er knyttet til spørgsmål om stort og lille bogstav, om ét el. flere ord, og om brugen af bindestreg. Det er derfor ikke overraskende at en del af de importord der findes i ÍS og ikke i ÍN er eksempler på standardiseringsforsøg på dette område. Se f.eks. blandt eksemplerne ovenfor, ordene *Daguerre-týpa*, *damóklesarsverð*, *dixiland*, *dopplersmæling* og *dravídamál*.

Selv om importord fra dagligt uformelt talesprog stort set er forholdsvis mere almindelige i ÍN end i ÍS, så findes der en del den slags ord også i ÍS, f.eks. *djóka* 'joke, lave sjov', *djamma* 'feste, holde en glad aften, gå i byen'. Når man ser på ord i ÍS der ikke er i ÍN, findes der også en del ord indenfor sfærer som forlystelseliv, dans etc. (*diskódís*, *djæf*). Man kan altså ikke hævde at lemmavalget i ÍS har udelukket de "mindre fine" brugsområder og samfundsdomæner (jf. f.eks. diskussionen hos Jónsson 1985 i hans omtale af ÍO 2).

5. Afslutning

I kapitel 2 ovenfor blev det nævnt at den puristiske holdning i det islandske sprogsamfund realiseres i modvilje til at bruge fremmedord i formelt (skrift)sprog, og at sprogideologierne også har kommet til udtryk i lemmasektion og redaktionelle markeringer i ordbøgerne, hvad enten det drejer sig om retskrivningsordbøger eller om ensprogede ordbøger om nutidssproget.

Kapitler 3 og 4 ovenfor beskrev en undersøgelse af lemmavalget i to nye islandske digitale ordbøger med hensyn til andel importord; dvs. i ÍN, en ordbog over islandsk nutidssprog, og i ÍS, en retskrivningsordbog.

Som en generel vurdering kan man sige at resultaterne vidner

om en mere afslappet holdning til importordene i 2000-tallets ordbøger i forhold til det forrige århundrede. ÍS' første udgave i 2006 markerede på en måde indledningen til en ny epoke i islandske retskrivningsordbøger. Den er meget større end tidligere retskrivningsordbøger, og den indeholder en betydeligt højere andel importord.

Selv om det har vist sig (jf. kapitel 4 ovenfor), at importordene i kapitlerne D i ÍN og i ÍS er af samme omfang – 20,4 % i begge tilfælde (jf. tabel 1), hvoraf omkring tre femtedele er usammensatte ord (jf. tabel 2) – drejer det sig om lidt forskelligt ordforråd.

Den primært præskriptive ÍS indeholder en hel del ord fra forskellige fagområder, indenfor teknik og videnskab, f.eks. biologi, kemi, fysik osv. Grunden til det er at man har forsøgt at standardisere skrivemåden af et stort antal importord der bruges i en del genrer indenfor (forholdsvis formelt) skriftsprog, f.eks. i lærebøger, fagtidsskrifter, avisartikler osv.

ÍN indeholder også “fagsprog til en vis grad, f.eks. juridisk sprog, geologi og kemi” (Jónsdóttir & Úlfarsdóttir 2020:178), men forskellen på lemmavalget i de to ordbøger ligger ikke mindst i det faktum at man i ÍN velovervejet og bevidst har forsøgt at inkludere vigtigt ordforråd som gerne bruges i daglig skrift og tale, særlig i de mindre formelle, mindre planlagte og mere personlige sprogstile.

Resultatet er i overensstemmelse med de to ordbøgers forskellige roller, og det vidner også om redaktørernes forestillinger om brugernes forventninger, og om den status som de respektive ordbøger har indenfor islandsk sprogpolitik og sprogkultur. ÍN og ÍS afspejler med andre ord, hver på sin måde, det islandske sproglige klima med hensyn til importord.

Litteratur

Ordbøger og korpusser

Blöndal, Sigfús (1920–1924): *Íslensk-dönsk orðabók*. Reykjavík: Prentsmiðjan Gutenberg.

DDO = *Den Danske Ordbog*. <ordnet.dk/ddo> (december 2020).

ÍN = *Íslensk nútímamálsorðabók*. Red. Halldóra Jónsdóttir & Þórdís Úlfarsdóttir. Reykjavík: Árni Magnússon-instituttet for islandske studier. <islenkordabok.arnastofnun.is> (december 2020).

ÍO 1 / ÍO 2 = *Íslensk orðabók handa skólum og almennungi* (1963). Red. Árni Böðvarsson. Reykjavík: Bókaútgáfa Menningarsjóðs. – (1983) 2. udgave, forøget.

ÍO 3 / ÍO 4 = *Íslensk orðabók*. 3. udgave, revideret og forøget (2002). Red. Mörður Árnason. Reykjavík: Edda. – (2007) 4. udgave.

ÍS = *Íslensk stafsetningarorðabók*. Red. Jóhannes B. Sigtryggsson. Reykjavík: Árni Magnússon-instituttet for islandske studier. <stafsetning.arnastofnun.is> (december 2020).

Íslensk orðabók = ÍO 1/2/3/4.

ISLEX = *ISLEX-orðabókin*. Þórdís Úlfarsdóttir (hovedred.). Árni Magnússon-instituttet for islandske studier. <www.islex.is> (december 2020).

Magnússon, Ásgeir Blöndal (1989): *Íslensk orðsifjabók*. Reykjavík: Orðabók Háskólans.

NLO = *Nordisk leksikografisk ordbok* (1997). Red. Henning Bergenholtz, Ilse Cantell, Ruth V. Fjeld, Dag Gundersen, Jón Hilmar Jónsson & Bo Svensén. Oslo: Universitetsforlaget.

Risamálheildin (2019). Árni Magnússon-instituttet for islandske studier. <malheildir.arnastofnun.is> (december 2020).

RO = *Réttritunarorðabók handa grunnskólum* (1989). Red. Baldur Jónsson. Reykjavík: Íslensk málnefnd.

SO = *Stafsetningarorðabókin* (2006). Red. Dóra Hafsteinsdóttir. Reykjavík: Íslensk málnefnd.

Anden litteratur

- Graedler, Anne-Line & Guðrún Kvaran (2010): Foreign influence on the written language in the Nordic language communities. I: *International Journal of the Sociology of Language* 204, 31–42.
- Jónsdóttir, Halldóra & Þórdís Úlfarsdóttir (2019): *Íslensk nútíma-málsorðabók*. Kjarni tungumálsins. I: *Orð og tunga* 21, 1–25.
- Jónsdóttir, Halldóra & Þórdís Úlfarsdóttir (2020): Omdannelsen af en flersproget til en monolingval ordbog. I: Caroline Sandström, Ulla-Maija Forsberg, Charlotta af Hällström-Reijonen, Maria Lehtonen & Klaas Ruppel (red.). *Nordiska studier i lexicografi* 15. Helsingfors: Nordiska föreningen för lexicografi, 175–184.
- Jónsson, Jón Hilmar (1985): [Recension] *Íslensk orðabók handa skólum og almennungi*. I: *Íslenskt mál* 7, 188–207.
- Jökulsdóttir, Tinna Frímánn, Anton Karl Ingason, Eiríkur Rögnvaldsson & Sigríður Sigurjónsdóttir (2019): Um nýyrði sem tengjast tölvum og tækni. I: *Orð og tunga* 21, 101–128.
- Kristiansen, Tore & Lars S. Vikør (2006): Nordiske språkhaldningar – jamføring og konklusjonar. I: Tore Kristiansen & Lars S. Vikør (red.): *Nordiske språkhaldningar. Ei meiningsmáling*. Oslo: Novus, 199–247.
- Kristinsson, Ari Páll (1998): Málræktarhlutverk almennrar íslenskrar orðabókar. I: *Orð og tunga* 4, 53–59.
- Kristinsson, Ari Páll (2004): Offisiell normering av importord i islandsk. I: Helge Sandøy & Jan-Ola Östman (red.): “*Det främmande*” i nordisk språkpolitik. Om normering av utländska ord. Oslo: Novus, 30–70.
- Kristinsson, Ari Páll (2008): Den nye islandske rettskrivningsordboka. I: Ásta Svavarsdóttir, Guðrún Kvaran, Gunnlaugur Ingólfsson & Jón Hilmar Jónsson (red.): *Nordiske Studier i Leksikografi* 9. Reykjavík: Nordisk Forening for Leksikografi, 19–30.

- Kristinsson, Ari Páll & Jóhannes B. Sigtryggsson (2011): Tökuorð: ábendingar um rithátt. I: Jóhannes B. Sigtryggsson (red.): *Handbók um íslensku*. Reykjavík: JPV, 239–242.
- Kristinsson, Ari Páll & Amanda Hilmarsson-Dunn (2015): Implications of language contact: Evaluating the appropriateness of borrowings in written Icelandic. I: Martin Hilpert, Janet Duke, Christine Mertzluft, Jan-Ola Östman & Michael Rießler (red.): *New Trends in Nordic and General Linguistics*. Berlin/München/Boston: De Gruyter, 55–67.
- Kvaran, Guðrún (2010): Valg af ord til en islandsk fremmedordbog. I: Harry Lönnroth & Kristina Nikula (red.): *Nordiska studier i lexikografi* 10. Tammerfors: Nordiska föreningen för lexikografi, 263–273.
- Leifsdóttir, Laufey (2008): *Íslensk orðabók í hálfra öld*. Nokkur atriði um endurskoðun og endurnýjun *Íslenskrar orðabókar*. I: *Orð og tunga* 10, 47–60.
- Óladóttir, Hanna (2009): Shake, sjeik *eller* mjólkurhristingur? *Íslandske holdningar til engelsk språkþávirking*. Oslo: Novus.
- Óskarsson, Veturlíði (1997): Tæk orð og miður tæk í Blöndals-orðabók. I: *Orð og tunga* 3, 25–34.
- Sigtryggsson, Jóhannes B. (2018): Nye islandske retskrivningsregler og den islandske retskrivningsordbog. I: Ásta Svavarsdóttir, Halldóra Jónsdóttir, Helga Hilmisdóttir & Þórdís Úlfarsdóttir (red.): *Nordiske Studier i Leksikografi* 14. Reykjavík: Nordisk Forening for Leksikografi, 230–236.
- Sigtryggsson, Jóhannes B. (2021): Nogle tanker om normering og den islandske retskrivningsordbog. I: *LexicoNordica* 28 (dette bind).
- Svavarsdóttir, Ásta (1994): Sprogsamfund, sprogpolitik og ordbøger. I: *LexicoNordica* 1, 119–137.
- Svavarsdóttir, Ásta (2003): Tilpasning af importord i islandsk. I: Helge Sandøy (red.): *Med 'bil' i Norden i 100 år. Ordlagning og tilpassing av utalandske ord*. Oslo: Novus, 75–81.

- Svavarsdóttir, Ásta (2004): English borrowings in spoken and written Icelandic. I: Anna Duszak & Urszula Okulska (eds.): *Speaking from the margin: Global English from a European perspective*. Frankfurt am Main: Peter Lang, 167–176.
- Svavarsdóttir, Ásta (2007a): Talmál og málheildir – talmál og orðabækur. I: *Orð og tunga* 9, 25–50.
- Svavarsdóttir, Ásta (2007b): *Djúsið* eller *djúsinn*? Om tilpasning af moderne importord i islandsk talesprog. I: Pia Jarvad & Helge Sandøy (red.): *Stuntman og andre importord i Norden. Om ud-tale og bøjning*. Oslo: Novus, 27–51.
- Svavarsdóttir, Ásta (2008): “Staffið er mega kúl.” Om tilpasning af moderne importord i islandsk skriftsprog. I: Helge Omdal & Helge Sandøy (red.): *Nasjonal eller internasjonal skrivemåte? Om importord i seks nordiske språksamfunn*. Oslo: Novus, 21–48.
- Svavarsdóttir, Ásta & Veturliði Óskarsson (2009): Annarleg sprek á ókunnugri strönd. Tökuorð í íslensku fyrr og nú. I: *Orð og tunga* 11, 17–44.
- Svavarsdóttir, Ásta & Halldóra Jónsdóttir (2020): Kontroversielle ord i purismens land. I: *LexicoNordica* 27, 117–136.
- Vikør, Lars S. (2010): Language purism in the Nordic countries. I: *International Journal of the Sociology of Language* 204, 9–30.

Ari Páll Kristinsson
forskningsprofessor, PhD
Árni Magnússon-instituttet for islandske studier
Laugavegur 13
IS-101 Reykjavík
aripk@hi.is

Nogle tanker om normering og den islandske retskrivningsordbog

Jóhannes B. Sigtryggsson

Íslensk stafsetningarorðabók is the official spelling dictionary for Icelandic. In connection with the publication of new spelling rules in 2016 a new digital edition of the dictionary was published, with a much closer connection between the rules and dictionary than before, i.e., with the dictionary providing direct links to the spelling rules. Now a new edition of the dictionary is in preparation and questions arise concerning its level of morphological and lexical prescriptivism. The article discusses different aspects of this and how far such normative instructions can go.

1. Indledning

Den islandske retskrivningsordbog *Íslensk stafsetningarorðabók* (fork. ÍS) blev for nylig (efterår 2020) udgivet for første gang på sin egen website, som giver mulighed for mere nuanceret fremstilling af ordforrådet end før.

Første udgave af ordbogen, der blev udgivet af Islandsk Sprognævnets sekretariat (*Íslensk málstöð*) under navnet *Stafsetningarorðabókin*, udkom på tryk i 2006 (fork. S-2006)¹ og 2. udgave i 2016 (fork. S-2016) på webportalen Málið.is.² Den findes nu kun på nettet og udgives ikke længere på papir. Med åbningen af retskrivningsordbogens nye website sidste år blev ordbogens navn ændret til *Íslensk stafsetningarorðabók*. Undertegnede var hovedredaktør

1 S-2006 har sine rødder i en mindre retskrivningsordbog for grundskolen som også var udgivet af sprognævnet, *Réttritunarorðabók handa grunnskólum* (1989).

2 Om arbejdet ved 1. udg. se indledningen til ordbogen (S-2006:7–12) og Kristinsson (2008). Om sammenligning mellem S-2006 og andre ortografiske ordbøger i Norden se Vikør (2009).

af S-2016 og er også nuværende redaktør. Nu er den 3. udgave af ordbogen i en planlægningsfase og derfor er det en oplagt lejlighed for at fundere grundigt over ordbogens normative rolle i nutiden.

I denne artikel diskuteres det tætte forhold mellem denne ordbog og de nye reviderede officielle retskrivningsregler (Auglýsing 2016 og Auglýsing 2018) samt valg og fremstilling af normative oplysninger i ordbogen. I afsnit 2 diskuterer jeg retskrivningsordbogens rolle og hvordan den kan gøres klarere, f.eks. med henvisninger fra låneord til afløserord, såvel som brug af stilmarkører. I afsnit 3 diskuterer jeg normering af stavning og i afsnit 4 valg og normering af bøjningsformer.

1.1. Ordbogens historie og officielle status

ÍS er den officielle retskrivningsordbog for islandsk. Dens officielle status er primært baseret på loven om Islandsk sprognævn fra 1990 (Lög 1990), hvor der står (i artikel 2) at nævnet skal udgive instruktioner og vejledninger om islandsk sprog, deriblandt en retskrivningsordbog.

Sprognævnets sekretariat blev i 2006 en del af Árni Magnússon-instituttet for islandske studier, og siden har instituttet udgivet retskrivningsordbogen. Ordbogen hviler også på loven om instituttet fra 2006 (Lög 2006) hvor det bl.a. står at det skal udgive praktiske vejledninger om islandsk sprogbrug.

Grundlaget for ordbogen er vigtigt fordi en officiel (retskrivnings)ordbog har mere pondus og er et stærkere fundament for at fremsætte præskriptive vejledninger end en almindelig ensproget ordbog (se afsnit 1.3).

1.2. Hvad er en retskrivningsordbog?

Hvad er en retskrivningsordbog, og hvilket formål tjener den slags ordbøger? En retskrivningsordbog har det klare formål at vise

hvordan officielle retskrivningsregler skal tolkes og hvordan ord skal staves (se Nerius 1990:1298), og der gives også ofte oplysninger om bøjning (Vikør 2009:141–142).

Andre informationskategorier kan også vises i retskrivningsordbøger, f.eks. udtale, betydning, fraser, orddeling o.s.v. Nogle retskrivningsordbøger som i begyndelsen var næsten kun ordlister, f.eks. SAOL og RO, ligner nu mere ensprogede ordbøger. I den nyeste udgave af RO fra 2012 blev der f.eks. indført kortfattede betydningsoplysninger for at brugerne lettere skal kunne identificere ordene (Jervelund 2013:6).

Landskabet har også ændret sig med udgivelse på nettet. Nu er det ikke længere nødvendigt at spare plads på samme måde som i den trykte bog. Traditionen for retskrivningsordbøger har dog været at de er kortfattede. Betydningsoplysninger er f.eks. kun brugt i ÍS hvor de hjælper med retskrivningen af ord.

1.3. Nye officielle retskrivningsregler

Ifølge loven om det islandske sprogs stilling og om islandsk tegnsprog fra 2011 (Lög 2011) skal Islandsk sprognævn bl.a. beskæftige sig med at udforme retskrivningsregler som kulturministeriet bekendtgør. Nye retskrivningsregler blev udgivet 2016 (Auglýsing 2016), og nye regler om tegnsætning i 2018 (Auglýsing 2018).³ Disse var de første officielle retskrivningsregler siden 1974 (Auglýsing 1974).

Tanken bag revisionen af retskrivningsreglerne var fra starten at den skulle blive koordineret med revisionen af retskrivningsordbogen. Ordbogen skulle være et udtryk for reglerne, en vejledning om hvordan man kunne bruge dem på langt flere ord end der nævnes i selve reglerne. Den største ændring i 2. udgave af ordbogen (S-2016) var tilføjelsen af henvisninger mellem sideformer samt links til de nyudgivne retskrivningsregler (se afsnit 3.3).

3 Om ændringer og tilføjelser i retskrivningsreglerne se Sigtryggsson (2018, 2019).

Med denne klare tilknytning til reglerne skelner S-2016 og nu også ÍS sig fra andre islandske ordbøger (se afsnit 1.4). Ordbogen tjener den vigtige rolle at formidle reglerne til almindelige sprogbrugere. Der er næsten 73 tusind opslagsord i S-2016, og i næsten tre tusind af disse har man et link til retskrivningsreglerne.

Retskrivningsordbogen følger retskrivningsreglerne til punkt og prikke. Reglerne giver dog ikke vejledning om alle detaljer i retskrivningen. Hvor reglerne ikke giver klar vejledning, forsøger man i ÍS at udarbejde retskrivningen i harmoni med reglernes grundprincipper. Det gælder f.eks. om tilpasning af låneord (se afsnit 3.2). Som nævnt ovenfor har retskrivningsordbogen også en vis officiel status og derfor mandat til at fastsætte retskrivning på områder som ikke behandles i retskrivningsreglerne (se afsnit 1.1).

1.4. ÍS i forhold til andre samtidsordbøger i Island

ÍS adskiller sig fra andre ensprogede samtidsordbøger og databaser for islandsk ved at fokusere på normativt sprogbrug. Her kan den f.eks. sammenlignes med den meget populære deskriptive database BÍN som viser bøjningsparadigmer for et stort antal ord. Denne database – oprindelig udarbejdet som et sprogteknologisk værktøj – har dog i de seneste år fået en mere præskriptiv fokus (Bjarnadóttir & Hlynsdóttir 2020). Det gælder især en mindre del af BÍN, såkaldt BÍN kerne, som for nyligt blev udviklet. Denne del af websiden er ikke direkte søgbar for almindelige brugere, men blev snarere udviklet som et grundlag for udarbejdelse af andre resurser, ikke mindst pædagogiske, og retter sig først og fremmest mod dem som ønsker at udnytte BÍN til det formål.

Standardordbogen for islandsk sprog har længe været *Íslensk orðabók*, oprindelig udgivet med titlen *Íslensk orðabók handa skólum og almenningi* ‘Islandsk ordbog for skoler og almenheden’ (1. udgave 1963). Den er blevet udgivet og revideret gennem mange årtier (den seneste store revision er fra 2002). Den følger ikke helt

retskrivningsreglerne og tillader flere variantformer i stavning end ÍS, men er for det meste i enighed med den. En ny webordbog over moderne islandsk er *Íslensk nútímamálsorðabók* som allerede er blevet ret populær (se Jónsdóttir & Úlfarsdóttir 2019).

2. En tydeligere rolle for ÍS?

I forbindelse med planlægning af en ny udgave (3. udg.) af den islandske retskrivningsordbog er det oplagt at fundere over grundlaget til dens eksistens. Den hviler for det meste på retskrivningsreglerne, og tilknytningen til dem var allerede i S-2016 gjort tættere end før (se afsnit 3.3), men også på ordbogens egen officielle status.

Som nævnt i afsnit 1.4 er der ret mange ensprogede ordbøger og databaser for islandsk som stort set opfylder den ortografiske rolle som ÍS tjener og desuden har forskellige andre oplysninger, f.eks. om betydning. Man kunne måske derfor godt tænke sig at skærpe ÍS's særstilling og normative funktion, f.eks. ved at henvise fra almindelige stavfejl til korrekt stavning (f.eks. *úttúr* → *út úr* 'ud af') (se afsnit 2.2) og fra låneord til islandske synonymmer (se afsnit 2.3), ved brug af kvalitative markører (se afsnit 2.4) eller ved at normere retskrivningen af endnu flere låneord (se afsnit 3.2).

2.1. Valg af låneord i ÍS

Valg af opslagsord i retskrivningsordbøger kan være en del af deres normative rolle. På grund af sprogrensning eller purisme i islandsk gælder det specielt hvad angår valg af låneord. Vikør (2009:129) siger om ordvalget i S-2006 at hvis et låneord har fået status som opslagsord i den, er det de facto en bekræftelse på at det er blevet officielt godkendt i islandsk. Det er ikke helt korrekt hos Vikør fordi mange formelle og uformelle låneord blev også optaget i S-2006

ud fra ønsket om at fastsætte retskrivningen selv om disse ord ikke anbefales i formelt skriftsprog (se afsnit 3.2).⁴

Jeg synes at det er en vigtigere opgave for en retskrivningsordbog at fastsætte islandsk stavning på diverse uformelle låneord, selv om de ikke er egnet til formelt skriftsprog, f.eks. *fila* ‘synes om, kunne lide’ (engelsk *feel*), *meik* ‘makeup’, *skets* ‘sketch’, end at skelne mellem godkendte låneord og andre som ikke er det, ved at ekskludere de sidstnævnte fra ordbogen. For at tilfredsstille begge synspunkter kunne man henvise fra et låneord til et tilsvarende ord af islandsk oprindelse hvor der findes ækvivalenter (se afsnit 2.3), og bruge kvalitative markører (se afsnit 2.4).

2.2. Henvisninger fra stavfejl

Man kunne tænke sig at henvise i ordbogen fra stavfejl og helt forkerte skrivemåder til en korrekt stavemåde (f.eks. *sistkini* → *systkini* ‘søskende’). Det er dog aldrig blevet gjort i S-2016, og den omfattende søgning (engelsk *fuzzy search*) på ÍS’s webside gør det sandsynligvis unødvendigt. Det kunne også virke forstyrrende på brugeren at vise klare skrivefejl i ordbogen, og det er ikke en almindelig praksis at markere skrivefejl på denne måde i retskrivningsordbøger. I den tyske retskrivningsordbog Duden er f.eks. en liste med typiske skrivefejl publiceret separat på ordbogens webside (se Duden Häufige Fehler).

2.3. Henvisninger mellem låneord og islandske synonymmer

Henvisninger mellem ord i ÍS bruges nu kun til at vise forskellige stavemåder af ord, f.eks. *skrytinn/skritinn*, eller fra en uetableret til

4 Kvaran (2010:267): “I den nye retskrivningsordbog fra 2006 findes der en større del af låneord og fremmedord end man er vant til i islandske ordbøger. Det ser ud til at man ikke længere er så bange for at have sådanne ord med i ordbøger som før.”

en etableret ordform (se afsnit 3.4). Man kunne bruge samme system for at henvise fra nylige låneord til ord af islandsk oprindelse, hvis de findes, f.eks. *pítsa* → *flatbaka* (neologisme, *flat* ‘flad’ + *baka* ‘tærte’ (‘noget som er bagt’)). Den slags henvisninger har hidtil ikke været anvendt i ÍS, men der overvejes nu at de bliver en del af den næste udgave af værket. Et sådant system ville passe godt ind i traditionen omkring sprogensning i Island, helt fra 1700-tallet, hvor man har dannet neologismer fremfor at bruge låneord (Halldórsson 1979, Kristinsson 2017:134–147).

Et forbillede for den slags henvisningssystem findes f.eks. i SAOL (2015) hvor der ofte henvises fra et (engelsk) låneord til et svensk ord, tit ældre, f.eks. fra *interface* til *gränssnitt*.⁵ Ulemper ved den slags henvisninger kan f.eks. være en ufuldstændig synonymi.⁶

2.4. Brug af kvalitative markører

Forskellige emnemarkører har længe været brugt i ÍS’s database, men de blev ikke vist offentligt indtil lanceringen af ÍS i 2020.

De fleste emnemarkører i ÍS markerer ord fra forskellige erhvervsområder eller fagdiscipliner, f.eks. *stjórn* ‘politik’, *stærðfræði* ‘matematik’ og *listir* ‘kunst’ (se figur 1).

barokk hk.
-ið, barokks *barokk-stíll*; *barokk-tími*; *barokk-tónlist* (*listir*)

Figur 1: Et eksempel fra ÍS med emnemarkøren *listir* ‘kunst’.

Som en del af en mere normativ fokus i den nye udgave som nu planlægges, vil stilmarkører som f.eks. <talmál> (‘talesprog’), <óformlegur> (‘uformal’) og <tökuorð> (‘låneord’) blive brugt i næste udgave af ÍS.

5 SAOL 14: “**inter|face** [fej’s] s. ~t [et]; pl. ~ – Använd hellre *gränssnitt*.”

6 Hene (2006:41): “Detta är ett lovvärt initiativ men fordrar att ersättningsordet verkligen kan fungera som en synonym, vilket nog inte alltid är fallet.”

Den sidstnævnte markør vil blive brugt til at skelne mellem islandske ord og låneord, bl.a. for at pege på uønskede fremmedord som man alligevel vil tilpasse retskrivningen af (se afsnit 2.1), f.eks. *glamúr* ‘glamour’, *séns* ‘chance, mulighed’, *sjarmör* ‘charmør’, *sjokk* ‘chok’. Som Svavarsdóttir & Jónsdóttir (2020:125) skriver er stilmarkører forholdsvis flere ved fremmedord end andre opslagsord i nyere islandske ordbøger.

3. Normering af stavning i ÍS

Retskrivningsordbøgers primære opgave er at vejlede med retskrivning af ord (se afsnit 1.2). I dette afsnit diskuterer jeg nogle metoder og muligheder til at understøtte retskrivningen i ÍS og sætte en mere præskriptiv fokus.

I afsnit 3.1 diskuterer jeg begrænsning af stavningsvarianter, i 3.2 tilpasning af låneord og i afsnit 3.3 og 3.4 henvisninger til retskrivningsreglerne og mellem opslagsord.

3.1. Begrænsning af stavningsvarianter

En af opgaverne som man kunne tænke sig for normering af stavning, er at begrænse antallet af varianter. Det var allerede et af principperne i S-2006.⁷ Behovet for det gælder specielt låneord, hvor det er vigtigt at fastsætte retskrivningen (se afsnit 3.2).

I retskrivningsreglerne 2016 (se afsnit 1.3) var der også nogle eksempler på reduktion af retskrivningsvarianter fra ældre regler, f.eks. skal nogle ordforbindelser med adverbier nu kun skrives separat, f.eks. *annars konar* ‘anden slags’, hvor man før kunne skrive

7 “Styrelsen for Islandsk sprognævn henvendte sig til redaktøren [for *Stafsetningarorðabókin*] om at forsøge at begrænse antallet af dobbeltformer, og hvor det var tvivl om valget at bruge det grundprincip at vælge den form som der var en længere tradition for.” (S-2006:8; min oversættelse).

dem enten separat eller sammen: *annars konar / annarskonar* (Sigtryggsson 2018:232).

3.2. Tilpasning af låneord

En af de vigtigste normerende roller som ÍS har, er at fastsætte stavemåden af låneord, især låneord som har en varierende stavning, og hvor det er uklart hvordan de skal staves (se afsnit 2.1). Antallet af låneord var stort i S-2016. Ifølge Kristinsson (2021) er omkring 20,4 % af lemmaerne (386/1.890) under D i S-2016 importord. Svavarsdóttir (2008:22) peger også på det høje antal låneord i S-2006 sammenlignet med ældre islandske retskrivningsordbøger, f.eks. *Réttitunarorðabók handa grunnskólum* (1989).

ÍS har her en bestemt rolle i at fastsætte stavemåden af låneord i overensstemmelse med islandsk fonotaks og begrænse antallet af varianter. Eksempler på sådan tilpasning af låneord i ÍS er verbet *gúgla* ‘google’ og substantivet *skets* ‘sketch’.

Et ret gammelt eksempel på dette i islandsk er stavningen af det danske låneord *harmonika*. Dette ord staves på mange måder i islandske tekster, f.eks. *harmonika, harmonikka, harmoníka, harmónika, harmónikka, harmóníkka*, og er et godt eksempel på hvor meget stavningen af låneord kan variere (se Jónsson 1997). Varianten *harmóníka* blev valgt som den officielle stavning af ordet i S-2006, og i ÍS henvises fra andre varianter til den.

Et andet eksempel på et vellykket forsøg til standardisering af låneord er tilpasning af låneord som ender på *-y, -i, -ae* eller *-ey* til islandsk, f.eks. *hobby, hockey* og *reggae*. Disse ord har enten været skrevet med *-í* eller *-ý* i islandske tekster, f.eks. *hobbí/hobbyý*. I S-2006 blev en stavemåde med endelsen *-í* standardiseret i alle disse ord (se tabel 1). Andre ordbøger og databaser har også for det meste fulgt denne stavning (Bjarnadóttir 2021). Det er derfor et godt eksempel på et vellykket normeringsinitiativ som ikke har mødt modstand hos almindelige sprogbrugere. Former med *-ý* af

disse ord findes sandelig i Risamálheildin (2018), det store tekst-korpus for islandsk, men ordformer som ender på *-í*, er mere almindelige.

islandsk	dansk
<i>brandí</i>	<i>brandy</i>
<i>gallerí</i>	<i>galleri</i> (engelsk <i>gallery</i>)
<i>hokkí</i>	<i>hockey</i>
<i>karri</i>	<i>karry</i>
<i>reggí</i>	<i>reggae</i>
<i>rúbbí</i>	<i>rugby</i>
<i>sérri</i>	<i>sherry</i>
<i>viskí</i>	<i>whisky</i>

Tabel 1: Nogle eksempler på låneord som ender på *-í* i ÍS.

3.3. Henvisninger i ÍS til retskrivningsreglerne

En ændring i S-2016 fra S-2006 var at tilføje links til de nye retskrivningsregler ved næsten tre tusind artikler (se afsnit 1). Jeg ser det som den sikreste og hurtigste vej til at sprede viden om reglerne blandt brugere (Sigtryggsson 2018).

Et eksempel som kan nævnes her, er stavning af ord for mad. I ældre retskrivningsregler var det uklart om den slags ord, som er afledte fra *proprier*, skulle skrives med et lille eller stort bogstav, f.eks. *parmaskinka/Parmaskinka* ‘parmaskinke’. I praksis var de fleste ord af denne type skrevet med et lille bogstav, men det var først i de nye retskrivningsregler fra 2016 hvor det blev fastsat at alle ord for mad og drik skulle skrives med et lille bogstav, f.eks. *parmaskinka*, *madeiravín* ‘madeira’ og *móselvín* ‘moselvin’. I alt er der nu henvisninger ved 143 opslagsord i ÍS til denne artikel i reglerne. I figur 2 ses artiklen *pekingönd* ‘pekingand’ og en henvisning til den relevante regel.

pekingönd kvk.
 -in, -andar; -endur (*matur*)
 Sjá § 1.3.3.2 c í Ritreglum

Figur 2: Artiklen pekingönd í ÍS.

Ved at trykke på linket åbnes et nyt vindue fra retskrivningsreglernes website, hvor den relevante paragraf kan læses (se figur 3):

The screenshot shows a web browser window with the following content:

- Header: **pekingönd kvk.** Tengill á flettu
- Text: -in, -andar; -endur (*matur*)
- Text: Sjá § 1.3.3.2 c í Ritreglum
- URL: Ritreglur - <https://ritreglur.arnastofnun.is/#1.3.3.2.c>
- Section: C. Heiti á tegundum matvæla eru rituð með litlum upphafsstaf óháð því hvort þau eru dregin af sérheiti eða ekki:
- List of words:
 - armaniak, basmatíhrisgrjón, bayonne-skinka, berlínarbolla, béarnaise-sósa, bolognasósa (bolognese-sósa), bordóvin (bordeaux-vín), búrbonviski (bourbon-viski), dijon-sinnep, gádaostur (gouda-ostur), genuakaka, gíneupípar, gorgonsólaostur (gorgonzola-ostur), grahams-mjöl, gullauga, hamborgari, helga (kartóflur), hólsfjallahangikjöt, jaffaappelsínur, jalapenjo, jövukaffi, kalamataóllfur, kamembertostur (camembert-ostur), kampaþvín, kasjúhneti, kenlukaffi, kinakál, kinarúlla, kólumbiukaffi, lasanja, londonlamb, madeirasósa, madeiravín, móselvín, napóleonshattur, napóleonskaka, ólafsráuðar, parmaostur, parmaskinka, pekingönd, rínarvín, roquefort-ostur, skalottlaukur, stroganoffbuff, vínarbrauð, vínarþylsa, vínarsnitsef, vínararterta, waldorf-salat, worcester-sósa

Figur 3: Paragraf 1.3.3.2 c í retskrivningsreglerne vist í artiklen pekingönd.

Tanken her er at gøre forbindelse mellem ÍS og retskrivningsreglerne meget tættere end før.

3.4. Henvisninger mellem opslagsord

En kritik som blev rettet mod S-2006, var at der manglede henvisninger mellem varianter i stavning (Jónsdóttir 2006:187–189). I S-2016 var der tilføjet talrige henvisninger, enten mellem ligeværdige former, f.eks. mellem *skríttinn* og *skrýttinn* (vist med etiketten “einnig ritað” ‘også skrevet’) (se figur 4), eller fra en ikke anbefalet ordform til en anbefalet form (f.eks. “spartl → sparsl”) (se figur 5). Oprindelig blev det sidstnævnte vist med “sjá” ‘se’ (f.eks. “spartl sjá sparsl”), men på den nye website for ÍS som blev lanceret i 2020,

bruges en pil (→). Tanken med det var at pilen ville gøre det endnu klarere hvilken form der foretrækkes. Antallet af henvisninger mellem ligeværdige former i ÍS var 1128 i februar 2021 og fra en “ikke anbefalet” form til den “anbefalede form” 440.

<p>skríttinn lo. skríttin; skríttið, STIGB -nari, -nastur (einnig ritað skríttinn)</p>
<p>skrýttinn lo. skrýttin; skrýttið, STIGB -nari, -nastur (einnig ritað skrýttinn)</p>

Figur 4: Henvisninger mellem ligeværdige ord i ÍS.

<p>spartl → sparsl</p>
--

Figur 5: Henvisninger fra en “ikke anbefalet” til den “anbefalede” ordform i ÍS.

Ikke anbefalede varianter kunne markeres endnu klarere, f.eks. ved at overstrege ordet (“~~spartl~~ → sparsl”). På den måde kunne den normative vejledning gøres mere tydelig, men på den anden side er en sådan overstregning en ret drastisk metode til at vise det og kunne forstås som om den overstregede ordform var helt ubrugelig eller en stavfejl, som heller ikke er korrekt. Om henvisninger fra klare skrivefejl se afsnit 2.2.

4. Normering af bøjningsoplysninger

I afsnit 4.1 diskuteres fremstilling af bøjningsoplysninger i ÍS, og i afsnit 4.2 og 4.3 fremhæves to eksempler på normering af bøjning i ÍS, hvor variation i sprogbrug er udeladt i beskrivelsen. Den første af dem mødte modstand, mens den anden ikke har vakt opmærksomhed.

4.1. Fremstilling af bøjningsoplysninger

De fleste retskrivningsordbøger i diverse sprog har foruden den fundamentale rolle at vejlede om stavning også, som nævnt, en morfologisk rolle, det vil sige at vise hvordan ord bøjes (se afsnit 1.2).

Her kan der være spørgsmål om hvordan præskriptive oplysninger om valg mellem anbefalede og ikke anbefalede bøjningsformer bedst kan fremstilles. I ÍS bruger man skråstreg til at skelne mellem ordformer så at ældre og oprindelige former kommer foran andre, f.eks. i *Haralds/Haraldar* (genitiv singularis af *Haraldur* (proprium)), hvor *Haralds* er en ældre form end *Haraldar* og derfor bliver listet først, og ordformerne *sneri/snéri* (se figur 6), hvor *sneri* er den oprindelige form i præteritum singularis af verbet *snúa* 'dreje'.

Bøjningsformer foran og efter skråstreg er dog ofte ligeværdige i ÍS. Brugeren kan derfor ikke vide om bøjningsformen efter skråstregen er mere "anbefalet" end den som er foran streget. I de få tilfælde hvor en bøjningsform er helt klart mere "anbefalet" end en anden, kunne man muligvis skelne mellem dem, f.eks. med tal (¹*sneri*/²*snéri*).

snúa so.
sneri/snéri, snúið *hann snýr við; þótt hann snúi/sneri við*
Sjá [§ 3.5.5](#) í Ritreglum

Figur 6: Artiklen *snúa* i ÍS.

4.2. Genitiv pluralis af svage femininer

Et interessant eksempel på et forsøg til morfologisk normering i S-2006 angår genitiv pluralis af svage feminine substantiver (*ōn*-stammer). Der er ikke mange forekomster af denne form i

oldislandsk, men de havde næsten udelukkende endelsen *-na*, f.eks. *hosna* (af *hosa* fem. sg. ‘bukseben’). Nogle ord har dog udelukkende eller dominerende den gængse endelse *-a*, og i moderne islandsk varierer mange af disse ord mellem *-na* og *-a* i genitiv pluralis. Det gælder også nelogismer som *þota* ‘jetfly’, hvor der forekommer både *þota* og *þotna*.

I S-2006 gjorde man et forsøg til morfologisk normering i genitiv pluralis af disse femininer hvor den oprindelige endelse *-na* var standardiseret i de fleste af dem, og også sommetider i ord der man finder få eller ingen teksteksempler på *-na* i genitiv pluralis, f.eks. *tregðna* og *amabna* af *tregða* ‘modvilje’ og *amaba* ‘amøbe’. Nogle undtagelser var der dog fra denne hovedregel hvor genitiv pluralis var uden *-n-* i S-2006, f.eks. *gryfja* og *limra* af *gryfja* ‘grube’ og *limra* ‘limerick’. Ordformer som opstår ved tilføjelse af *-na* i genitiv pluralis passer i nogle tilfælde ikke til islandsk fonotaks (f.eks. *drakmna*, af *drakma* ‘gammel græsk valuta’).

Dette initiativ mødte en vis modstand hos folk (Kristinsson 2009:179–180), og blev også kritiseret i en anmeldelse af S-2006 (Jónsdóttir 2006:189–190), hvor anmelderen siger om reaktionen som dette normeringsforslag fik:

I medierne og hos almindelige sprogbrugere har diskussion om bogen næsten udelukkende handlet om denne fokus på genitiv pluralis af svage femininer. Samtidigt, og jeg beklager at diskussionen er begrænset til dette, så forstår jeg sandt at sige hvorfor denne sag interesserer så mange. [min oversættelse]

Det er derfor et eksempel på et forsøg til normering som mange syntes gik for langt, og som mødte en klar modstand. I betragtning af dette tog jeg den beslutning at ændre tilbage bøjningsoplysninger i nogle af disse ord i S-2016 til *-a* i genitiv plural, f.eks. *amma*,

drakma S-2016, *ammna*, *drakmna* S-2006 (af *amma* ‘bedstemor’, *drakma* ‘gammel græsk valuta’).

4.3. Genitiv singularis af indlånte flerstavelsesord som ender på -s

Et lignende eksempel på standardisering af en bøjningsform i vis diskrepans med praksis kan ses på en gruppe af låneord som slutter på -s, f.eks. *ananas* ‘ananas’, *gúllas* ‘gullasch’, *húmmus* ‘hummus’ og *majónes* ‘mayonnaise’. I ÍS har alle disse ord endelsen -s i genitiv:

nom.sg.	gen.sg.
<i>ananas</i>	<i>ananass</i>
<i>gúllas</i>	<i>gúllass</i>
<i>húmmus</i>	<i>húmmuss</i>
<i>majónes</i>	<i>majóness</i>

Tabel 2: Nogle eksempler på låneord som ender på -s i ÍS.

Sådanne ord behandles specielt i paragraf 15.3.1 i retskrivningsreglerne fra 2016 (Auglýsing 2016), hvor der står at selv om man ikke godt kan høre forskel mellem -s og -ss i en tryksvag stavelse, skal genitiv singularis skrives med -ss.

Det er derfor ikke et valg i ÍS om stavning af disse ord, men hvis man kigger på eksempler af denne type genitivformer i tekstkorpusset Risamálheildin (2018), kan man se at ordformer med -ss af denne slags er sjældne, og langt de fleste har samme form i genitiv og i nominativ (med et enkelt *s*). Retsskrivningsreglerne (i paragraf 15.3.1) er dog her helt klare på at kun genitivformer af disse ord med -ss tillades. Sådanne variantformer er derfor aldrig vist i ÍS, og variation i bøjningen som ses i tekster, vises ikke.

5. Konklusion

I denne artikel har jeg diskuteret spørgsmål knyttet til normering som er opstået i forbindelse med forberedelse af en ny udgave af *Íslensk stafsetningarorðabók*, den officielle islandske retskrivningsordbog. I afsnit 2 kiggede jeg på dens rolle i forhold til andre ensprogede ordbøger og databaser i Island og måder til at understrege dens særstilling. Jeg diskuterede også på den ene side normering i stavning (afsnit 3) og på den anden side normering af bøjningsformer som også får ortografiske konsekvenser (afsnit 4). Konklusionen ser ud til at være at almindelige sprogbrugere tåler mere normering i retskrivning end bøjning. Det er forståeligt fordi her er tale om vidt forskellige fænomener. Stavning er en kompetence som læres sent, imens bøjningssystemet er en del af modersmålet man tilegner sig i en ung alder.

Det vigtigste grundlag for den islandske retskrivningsordbogs eksistens er at den skal være den officielle ordbog om retskrivning og udtryk for de officielle retskrivningsregler. I den planlagte nye udgave af ordbogen vil denne fokus være større end før. Den vil også adskille sig fra andre islandske ensprogede ordbøger ved at der lægges mere vægt på ordbogens puristiske tilgang til sproget, f.eks. med tilføjelse af stilmarkører og henvisninger fra låneord til afløserord.

Litteratur

Ordbøger og korpusser

BÍN = *Beygingarlýsing íslensks nútímamáls*. Kristín Bjarnadóttir (red.). Árni Magnússon-instituttet for islandske studier. <<https://bin.arnastofnun.is>> (marts 2021).

- Duden Häufige Fehler = *Duden online. Häufige Fehler und Falschschreibweisen*. Bibliographisches Institut GmbH. <https://www.duden.de/haeufige_fehler> (marts 2021).
- ÍS = *Íslensk stafsetningarorðabók* (2020). Jóhannes B. Sigtryggsson (red.). Árni Magnússon-instituttet for islandske studier. <<https://stafsetning.arnastofnun.is/>> (marts 2021).
- Íslensk nútímamálsorðabók* (2020). Halldóra Jónsdóttir & Þórdís Úlfarsdóttir (red.). Árni Magnússon-instituttet for islandske studier. <<https://islenskordabok.arnastofnun.is/>> (marts 2021).
- Íslensk orðabók*. 3. udg. (2002). 4. udg. (2007). Mörður Árnason (red.). Reykjavík: Edda.
- Íslensk orðabók handa skólum og almenningi*. 1. udg. (1963). 2. udg. (1983). Árni Böðvarsson (red.). Reykjavík: Bókaútgáfa Menningarsjóðs.
- Málið.is. Árni Magnússon-instituttet for islandske studier. <<https://malid.is/>> (marts 2021).
- Réttritunarorðabók handa grunnskólum* (1989). Baldur Jónsson (red.). Reykjavík: Íslensk málnefnd.
- Risamálheildin (2018). Árni Magnússon-instituttet for islandske studier. <malheildir.arnastofnun.is> (august 2021).
- RO = *Retskrivningsordbogen* (2012). Anita Ågerup Jervelund, Jørgen Schack, Jørgen Nørby Jensen & Margrethe Heidemann Andersen (red.). København: Dansk sprognævn.
- S-2006 = *Stafsetningarorðabókin* (2006). Dóra Hafsteinsdóttir (red.). Reykjavík: Íslensk málnefnd.
- S-2016 = *Stafsetningarorðabókin* (2016). 2. udg. Jóhannes B. Sigtryggsson (red.). Reykjavík: Árni Magnússon-instituttet for islandske studier. <<https://malid.is/>> (august 2021).
- SAOL = *Svenska Akademiens ordlista över svenska språket* (2015). Stockholm: Norstedts.

Anden litteratur

- Auglýsing 1974 = *Auglýsing um íslenska stafsetningu nr. 132/1974*.
- Auglýsing 2016 = *Auglýsing um setningu íslenskra ritreglna nr. 695/2016*. <<https://www.stjornartidindi.is/Advert.aspx?RecordID=d11e201e-0d3e-4f7b-a340-2eac4eco26ba>> (mars 2021).
- Auglýsing 2018 = *Auglýsing um setningu íslenskra ritreglna nr. 800/2018*. <<https://www.stjornartidindi.is/Advert.aspx?RecordID=4c3c025d-d1b3-4786-9e29-ff2365a5f972>> (mars 2021).
- Bjarnadóttir, Kristín (2021): Klassí partí: Um tökuorð sem enda á -í og -ý. *Kornhlaðan*. <<https://bin.arnastofnun.is/korn/36>> (mars 2021).
- Bjarnadóttir, Kristín & Kristín Ingibjörg Hlynsdóttir (2020): Online Data on Icelandic Inflection: Descriptive to Prescriptive: “Why, for whom, by whom” and how? I: Caroline Sandström, Ulla-Maija Forsberg, Charlotta af Hällström-Reijonen, Maria Lehtonen & Klaas Ruppel (red.): *Nordiska studier i lexikografi* 15. Helsingfors: Nordiska föreningen för lexikografi, 71–79.
- Halldórsson, Halldór (1979): Icelandic purism and its history. I: *Word* 30, 76–86.
- Hene, Birgitta (2006): Akademien normerar mer. I: *Språkvård* 3, 40–44. <<https://www.isof.se/download/18.317326fe17956889-727273fa/1622124596449/Språkvård%202006-3.pdf>> (september 2021).
- Jervelund, Anita Ågerup (2013): En ny og bedre Retskrivningsordbog – det endelige resultat. I: *Nyt fra Sprognævnet* 2013/1, 5–7.
- Jónsdóttir, Halldóra & Þórdís Úlfarsdóttir (2019): *Íslensk nútímamálsorðabók*. Kjarni tungumálsins. I: *Orð og tunga* 21, 1–25.
- Jónsdóttir, Margrét (2006): Anmeldelse om *Stafsetningarorðabókin*. I: *Íslenskt mál og almenn málfræði* 28, 185–203.
- Jónsson, Baldur (1997): Zur formalen Anpassung von Fremdwörtern im Isländischen. I: *Skandinavistik* 27, 15–23.

- Kristinsson, Ari Páll (2008): Den nye islandske rettskrivningsordboka. I: Ásta Svavarsdóttir, Guðrún Kvaran, Gunnlaugur Ingólfsson & Jón Hilmar Jónsson (red.): *Nordiske Studier i Lexikografi* 9. Reykjavík: Nordisk Forening for Leksikografi, 19–30.
- Kristinsson, Ari Páll (2009): Et forsøk på morfologisk normering. I: Helge Omdal & Rune Røsstad (red.): *Språknormering – i tide og utide?* Oslo: Novus, 171–184.
- Kristinsson, Ari Páll (2017): *Málheimar. Sitthvað um málstefnu og málnotkun*. Reykjavík: Háskólaútgáfan.
- Kristinsson, Ari Páll (2021): Et indblik i islandsk deskriptiv og præskriptiv leksikografi: Importord i to nye digitale islandske ordbøger. I: *LexicoNordica* 28 (dette bind).
- Kvaran, Guðrún (2010): Valg af ord til en islandsk fremmedordbog. I: Harry Lönnroth & Kristina Nikula (red.): *Nordiska Studier i Lexikografi* 10. Tammerfors: Nordiska föreningen för lexikografi, 263–273.
- Lög 1990 = *Lög um Íslenska málnefnd nr. 2/1990*. <<https://www.althingi.is/lagas/132a/1990002.html>> (marts 2021).
- Lög 2006 = *Lög um Stofnun Árna Magnússonar í íslenskum fræðum nr. 40/2006*. <<https://www.althingi.is/lagas/nuna/2006040.html>> (marts 2021).
- Lög 2011 = *Lög um stöðu íslenskrar tungu og íslensks tákna máls nr. 61/2011*. <<https://www.althingi.is/alttext/stjt/2011.061.html>> (marts 2021).
- Nerius, Dieter (1990): *Das Orthographiewörterbuch*. I: Franz Josef Hausmann, Oskar Reichmann, Herbert Ernst Wiegand & Ladislav Zgusta (eds.): *Wörterbücher. Ein internationales Handbuch zur Lexikographie* II. Berlin / New York: Walter de Gruyter, 1297–1304.
- Sigtryggsson, Jóhannes B. (2018): Nye islandske rettskrivningsregler og den islandske rettskrivningsordbog. I: Ásta Svavarsdóttir, Halldóra Jónsdóttir, Helga Hilmisdóttir & Þórdís Úlfarsdóttir

- (red.): *Nordiske Studier i Leksikografi* 14. Reykjavík: Nordisk Forening for Leksikografi, 230–236.
- Sigtryggsson, Jóhannes B. (2019): Retskrivning og normering i nutidens Island – nogle tanker. I: *Språk i Norden 2019*, 67–78.
- Svavarsdóttir, Ásta (2008) “Staffið er mega kúl.” Om tilpasning af moderne importord i islandsk skriftsprog. I: Helge Omdal & Helge Sandøy (red.): *Nasjonal eller internasjonal skrivemåte? Om importord i seks nordiske sprogkonferanser*. Oslo: Novus, 21–48.
- Svavarsdóttir, Ásta & Halldóra Jónsdóttir (2020): Kontroversielle ord i purismens land. I: *LexicoNordica* 27, 117–136.
- Vikør, Lars S. (2009): Lexicography and language planning in Scandinavia and the Netherlands. I: Sandro Nielsen & Sven Tarp (eds.): *Lexicography in the 21st Century. In honour of Henning Bergenholtz*. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins, 123–143.

Jóhannes B. Sigtryggsson
forskningslektor, ph.d.
Árni Magnússon-instituttet for islandske studier
Laugavegur 13
IS-101 Reykjavík
johannes.b.sigtryggsson@arnastofnun.is

IKKE-TEMATISK BIDRAG

Strategiske overvejelser for nordisk leksikografi

Henrik Köhler Simonsen

This article discusses a strategy for lexicography and explores what strategic actions might be taken to strengthen lexicography in the Nordic countries. Existing research has so far mostly been focusing on small strategic changes, but a strategy plan is needed. The article draws on interviews with 30 lexicographers and experts from all over the world and the data shows that an overwhelming majority of the interviewees in fact call for new strategies in lexicography. The results from the analysis and the insights are presented in the strategy plan NordicLex 2030.

1. Indledning

Nordisk leksikografi har igennem tiden været toneangivende internationalt set jf. f.eks. Bergenholtz et al. (1997), som er et eksempel på, hvor langt nordisk leksikografi allerede var i 1997. I dag er nordisk leksikografi udfordret og synes at have mistet sin relevans i den brede befolkning, hvilket allerede til dels blev påpeget i Trap-Jensen (2013).

Leksikografien er ganske givet blevet revolutioneret og udfordret af både nye teknologier og nye behovsmønstre i befolkningen (jf. f.eks. Christensen 1997, Simonsen 2017 og Tarp 2019), og dette ses også tydeligt i de leksikografiske miljøer og på de leksikografiske konferencer. Hvis man, som artiklens forfatter, har haft fornøjelsen af at have deltaget i og givet præsentationer på konferencer arrangeret af hhv. NFL, LEDA, EURALEX og eLex igennem de sidste 20 år, så har man ved selvsyn kunnet konstatere, at vi i det nordiske leksikografiske miljø kun bliver ældre og færre.

Samtidig er der også sket en forskydning i typen af bidrag på de fleste leksikografiske konferencer, idet der nu synes at være mange bidrag om EU-projekter, offentligt støttede nationalordbøger og historiske ordbøger og ganske få bidrag om leksikografiske værktøjer fra private aktører.

Hvis leksikografi i Norden ikke skal forsvinde, har vi således brug for en ny strategi, som sikrer, at leksikografi også om 10 år er en vigtig videnskab og disciplin i Norden, og som sikrer, at leksikografi både udøves af offentlige og private aktører. For den leksikografiske metode og tankegang har rigtig meget at byde på – også i det moderne samfund.

Denne artikel diskuterer denne udfordring og præsenterer en række overvejelser i form af strategioplægget NordicLex 2030. Strategioplægget trækker på Christensen (1997), Mintzberg & Lampel (1998), Adner (2012), Johnson, Scholes & Whittington (2012), Osterwalder et al. (2014), Simonsen (2017), Weill & Woerner (2018), Leroyer & Simonsen (2020), Simonsen (2020) etc.

2. Forskningsspørgsmål, metode og data

I denne artikel diskuteres en række strategiske overvejelser for nordisk leksikografi på et overordnet niveau, og følgende spørgsmål behandles: Hvad kunne indgå i en strategi for nordisk leksikografi, og hvilke tiltag kunne implementeres for at fremtidssikre nordisk leksikografi?

Bidraget er baseret på data fra 30 interviews med førende leksikografer og IT-eksperter fra hele verden. Fra Norden deltog 13 interviewpersoner, hvoraf syv var leksikografer og seks var IT-eksperter. De 30 interviews blev gennemført på basis af en interviewguide, som sikrede, at alle interviewpersoner blev stillet de samme spørgsmål. Spørgsmålene var semi-strukturerede, og samtalerne med interviewpersonerne var åbne forskningsinterviews.

De 30 interviews blev gennemført fra december 2018 til marts 2019, og er efterfølgende blevet tematiseret og analyseret. Af pladshensyn er kun udvalgte citater brugt i artiklen, men alt er anonymiseret og oversat til dansk. Følgende tre temaer fremkom efter analyse af interviewdata:

- leksikografi og nationalsprog
- leksikografi og teknologi
- leksikografi og værdiskabelse.

Artiklen har en socialkonstruktivistisk videnskabsteoretisk tilgang, dvs. at artiklen baserer sig på en forståelse om, at data ikke er entydige, men at forfatterens og interviewpersonernes erkendelser er socialt konstruerede. Artiklen inddrager relevante citater, som i særlig grad anskueliggør de tre udvalgte temaer som potentielle strategiske satsningsområder.

3. Teoretisk grundlag for strategioplægget

Udvikling af et strategioplæg for et helt forskningsområde og en veletableret disciplin som leksikografi er en ambitiøs opgave, men de teoretiske overvejelser herunder når faktisk ganske langt.

Strategiudvikling for leksikografi i Norden adskiller sig da også på flere områder fra strategiudvikling i virksomheder og organisationer, men strategi er som bekendt forudsætningen for at lykkes – også i forskningsmiljøer.

Denne artikel lægger sig op ad princippet om, at strategi emergerer eller løbende opstår, og ser strategi som noget, der løbende opstår, udvikles og tilpasses (jf. f.eks. Mintzberg & Lampel 1998, Jarzabkowski, Balogun & Seidl 2007 og Johnson, Scholes & Whittington 2012). De ser alle strategi som en løbende proces, som noget langsigtet, som noget, der også udøves i praksis og som no-

get, der har dybe rødder i en virksomheds, organisations eller et forskningsområdes kultur. Der anvendes i øvrigt her den bredest mulige definition på strategi, som bl.a. ses i Johnson, Scholes & Whittington (2012:2). Ligeledes anvendes begrebet organisation i bred forstand her i artiklen, og der tales om udvikling af en strategi for det samlede leksikografiske forskningsmiljø i Norden.

Endelig anvendes overvejelser fra Simonsen (2017), som foreslag til en ny bæredygtig forretningsmodel for leksikografien med udgangspunkt i teorien om “Value Proposition Canvas” (jf. Osterwalder et al. 2014). Det handler om at udvikle nøje afstemte værditilbud, dvs. italesættelse af den værdi, som man leverer til kunden eller brugeren, og som både kan hjælpe kunden eller brugeren ved at fjerne et eller flere problemer (pains) og kan hjælpe kunden eller brugeren ved at opnå en række fordele (gains). Simonsen (2017:407) foreslår følgende fire tilgange til at skabe vækst baseret på “Growth Matrix” af Ansoff & McDonnell (1988) (min oversættelse):

- bliv og konsolider (teknologisk konsolidering)
- bliv og udvid (strategisk innovation)
- forlad og find nyt (disruptiv strategi)
- forlad og luk (exit-strategi).

Som det vil fremgå af strategioplægget, handler det om at forsvare sine styrkepositioner og samtidig udvikle levedygtige fremtidige løsninger og ikke forfalde til udelukkende at foretage små, gradvise forbedringer af eksisterende løsninger eller det som March (1991) kalder “exploitation of old certainties”.

Strategien bør med fordel være noget der løbende tilpasses, idet den til dels dikteres af den teknologiske udvikling og af aktører, som lancerer nye løsninger ved hjælp af nye forretningsmodeller, der er baseret på tankegangen om at etablere et decideret økosystem, hvor alle aktører i samspil med relevante dele af omverdenen

får fordele af samarbejdet. Det ses således oftere og oftere, at helt nye aktører vender op og ned på markedet (jf. f.eks. Christensen 1997), og at nye teknologier på meget kort tid erstatter eksisterende teknologier (jf. f.eks. Simonsen 2020).

Teknologiudviklingen er umulig at spå om, men især kunstig intelligens forventes at få en afgørende rolle i kommunikation og sprog og dermed også i særlig grad leksikografi (jf. Simonsen 2020). Der er formentlig ingen tvivl om, at digitale forretningsmodeller og skalerbarheden i digitale forretningsmodeller også er af betydning for udvikling af nye strategiske overvejelser for leksikografien i Norden. Weill & Woerner (2018:9) skriver, at “the digital revolution is disrupting every industry”, og at man for at overleve skal være i stand til at udvikle løsninger for fremtiden og ikke nu-tiden.

Weill & Woerners digitale forretningsmodel er baseret på to dimensioner, hvor den ene dimension er viden om kunden og den anden dimension er selve forretningsmodellen. Ifølge Weill & Woerner (2018:48-49) handler det om at få så meget viden om sine kunder som muligt og blive det, som de kalder en “ecosystem driver”, altså en virksomhed eller en service, som driver økosystemet med de forskellige aktører. Tanken er, at man som leder af et økosystem sørger for, at alle aktører tjener på en service, lidt ligesom Apples App Store. En lignende tankegang omtales også af Adner (2012), der argumenterer for, at man skal have fokus på hele økosystemet og anvende en mere omfattende forståelse af både markedet og forretningen, og dermed også den måde, som strategien udformes og implementeres på. Weill & Woerner (2018:52-62) har endvidere udviklet en beslutningsmatriks, som hjælper en med for det første at vælge den rigtige forretningsmodel og for det andet vælge den eller de rigtige digitale konkurrencefordele. De fremhæver, at man med fordel kan fokusere på

- indhold, som er nøje afstemt kundernes behov

- oplevelse, som giver kunden en optimal interaktion med produktet og
- platform, som fokuserer på at levere produktet eller tjenesteydelsen.

På sin vis trækker Weill & Woerner (2018) på det, der ofte bliver omtalt som Metcalfes lov, dvs. teorien om, at værdien eller nytteværdien af et netværk er direkte proportional med antallet af brugere i netværket (jf. f.eks. Hendler & Golbeck 2008). Metcalfes lov kan således være med til at forklare, hvorfor især tankegangen om etablering af et økosystem giver mening i leksikografi. Endelig spiller Downes & Muis lov om disruption også en rolle for udviklingen af en strategi for leksikografi (se Downes & Mui 2000:5). Ifølge Downes & Mui sker teknologiske forandringer med så stor hastighed, at vi som mennesker, organisationer og samfund ikke helt kan følge med.

Teknologien udvikler sig eksponentielt, men de sociale, politiske og samfundsmæssige systemer forbliver stort set de samme. Dette muliggør det som Downes & Mui kalder “killer applications”, dvs. teknologier eller tjenesteydelser, som på alle måder overgår eksisterende teknologier eller tjenesteydelser ved f.eks. at have en stærkere performans, en bedre indtjening eller ved blot at være nemmere at bruge (se Downes & Mui 2000:4). Downes & Mui foreslår 12 essentielle designprincipper, som kan føre til “killer applications”, og nogle af disse designprincipper kan med fordel anvendes i leksikografien. Som det fremgår af f.eks. Simonsen (2020, 2021) kan Augmented Writing-teknologier og AI Writers beskrives som “killer applications”, fordi AI Writers er intelligente applikationer, der tilbyder brugeren kvalificeret skrivhjælp i form af indhold, ordvalg og tone etc.

Endelig trækkes også på tankerne om en fuldstændig rekonceptualisering af leksikografien, jf. f.eks. Leroyer & Simonsen (2020), som foreslår, at leksikografi ikke kun bør redefineres, men

rekonceptualiseres og basere sig på meningskonstruktionsprocesser. Disse leksikografiske meningskonstruktionsprocesser beskrives af Leroyer & Simonsen (2020:184) som:

[...] the critical study, construction, interpretation and sharing of meaning mainly triggered by lexical items, a social behaviour involving a vast number of actors, not simply users. The reason is that meaning really matters to us, and that interrogating and negotiating meaning makes sense.

Leksikografi er ikke en disciplin, man objektivt kan måle og veje, men en socialkonstruktivistisk disciplin, som fortolkes og konstrueres af mennesker, og denne forståelse af leksikografi anvendes her til at se nye strategiske veje for leksikografien.

Strategioplægget her trækker således på teorier fra strategiområdet og naturligvis på teorier fra leksikografien.

4. Empirisk grundlag for strategioplægget

De 30 interviews påviste med meget stor tydelighed, at leksikografien er udfordret. Interviewdataene viste også, at de leksikografiske miljøer igennem flere år har været på et omfattende forskningsmæssigt og strategisk tilbageskridt, især på grund af den teknologiske udvikling og den generelle samfundsudvikling. Næsten alle interviewpersoner opfordrede til en strategisk nyorientering af feltet og pegede på en lang række forskellige tiltag.

4.1. Leksikografi og nationalsprog

Et meget centralt tema i diskussionen af mulige strategiske nyorienteringer i leksikografi er den rolle, som leksikografien spiller for bevarelse af nationalsprog og de nationale kulturer i de lande, som

interviewpersonerne kommer fra. Diskussionen af leksikografiens rolle på den nationale scene i små sprogsamfund som f.eks. Norden, hvis nationalsprog er små i forhold til f.eks. engelsk, er særlig vigtig, og flertallet af de adspurgte interviewpersoner pegede da også på denne samfundsopgave som et strategisk indsatsområde.

Da jeg talte med en ledende medarbejder fra et stort nationalsprogsforlag i et europæisk land om mulighederne for leksikografi, kom samtalen hurtigt til at handle om vanskelighederne ved at finansiere forlagets nationalordbog. Vi talte om leksikografiens værdiskabelse, og han udtalte, “at jeg tror, at problemet med at anskueliggøre leksikografiens værdi for os alle sammen er, at værdien som sådan er svær direkte at pege på, fordi ja altså, ord er i alt hvad vi gør”. Noget lignende kom en anden ledende medarbejder fra et andet nationalsprogsforlag fra et andet europæisk land også ind på. Han talte om den måde, som især politikerne tog hans forlag og dets tjenester for givet, og at hans forlag kun kunne arbejde med kortsigtede løsninger fra finanslov til finanslov.

En tredje redaktør fra et tredje nationalsprogsforlag fra et tredje europæisk land fortalte, at forretningsmodellen for driften af hans forlag var mere sikker, idet hans forlag blev finansieret af et nationalt akademi i det pågældende land. Han udtalte også: “akademiets vigtigste opgave er jo at sikre sproget og at udbrede kendskabet til vores lands kultur og historie”. Han underbyggede dette udsagn ved at udtale, “at anerkendte nationalsprogsforlag jo netop er anerkendte, og deres ordbøger er troværdige, hvilket er vigtigt for vores sproglige bevidsthed”. Da vi kom længere ind i samtalen, og jeg spurgte ham om nogle af de strategiske muligheder for nationalsprogsforlag udtalte han, at “der var gode muligheder for at være leverandør af leksikografiske ordbogsdata til andre applikationer og dermed gøre det muligt for det pågældende lands borgere at få adgang til sproglige data af høj kvalitet”.

Denne diskussion har også en teknologisk dimension, idet f.eks. en direktør i en international teknologivirksomhed udtalte,

at “sproget er en del af vores infrastruktur, og derfor skal der sættes på det for at opbygge en national sprogressource. En national sprogressource af høj kvalitet er forudsætningen for at kunne udvikle nye værktøjer baseret på AI”. Teknologiens rolle i bevarelsen af nationalsprog og nationalsprogsforlagene blev også nævnt af en redaktør af en nationalordbog fra et europæisk land, da jeg spurgte ham om, hvilke teknologier han så var strategisk vigtige i fremtiden. Han sagde blandt andet, at “alt bliver digitalt i fremtiden, og så tror jeg også, at kunstig intelligens slår igennem alle steder i både sprogforskningen og i leksikografien, og som sådan kan AI endda hjælpe til med at sikre vores nationalsprog”.

4.2. Leksikografi og teknologi

Et andet vigtigt element i strategiudviklingen er uden tvivl teknologiens rolle, og næsten alle interviewpersoner pegede da også på en række teknologiske muligheder. Weill & Woerner (2018:9) anfører, at “the digital revolution is disrupting every industry” og Downes & Mui (2000) skrev for over 20 år siden om “the Law of Disruption”. Dette gælder i høj grad også for leksikografien.

Da jeg spurgte en direktør i en meget stor international teknologivirksomhed, som er førende inden for kunstig intelligens, om han brugte opslagsværker, svarede han klart, at “jeg bruger aldrig dedikerede websites, men jeg bruger da de her smarte lookups, hvor man højreklikker på et ord og slår det op og så selvfølgelig stavekontroller”.

Under et interview med en direktør i en anden meget stor teknologivirksomhed, spurgte jeg ham om, hvilke muligheder han så for ordbogsforlag og leksikografien. Han svarede bl.a., at “jeg ville for det første uden tvivl sætte på kunstig intelligens og gøre det hele API-baseret, og for det andet, så ville jeg sætte på at opbygge specialiserede platforme med specialiserede sproglige data, f.eks. inden for sundhedsområdet”.

Dette argument synes at gå igen hos mange af de adspurgte, og jeg forfulgte dette i andre interviews. Da jeg talte med en ledende medarbejder i en af Europas største sprogteknologivirksomheder om deres skriveassistenter, udtalte han “vi er godt klar over, at tiden er moden til at bruge noget rigtig kunstig intelligens”, og han fortsatte med at fortælle om styrken ved neurale netværk etc.

En helt tredje udfordring blev omtalt af en internationalt anerkendt professor i sprogteknologi, som udtalte, at “jeg er jo stor tilhænger af åbne data, men det er samtidig svært at se ordbogsforlag give deres data – deres arvesølv – væk, og jeg forstår det jo sådan set godt. Men det bremser udviklingen af innovative sprogteknologiske løsninger”.

4.3. Leksikografi og værdiskabelse

Et tredje, meget centralt tema i de gennemførte interviews, var leksikografiens rolle i det der her omtales som enten kulturel eller kommerciel værdiskabelse. Cirka 10 af de 30 interviews var med direktører for leksikografiske eller sprogteknologiske virksomheder, som har skabt gode, bæredygtige forretninger med værdiskabende leksikografiske data. Flertallet af de interviewede pegede på, at der var mange strategiske muligheder, som var tæt forbundne med nye teknologier og nye anvendelsesområder (se også Simonsen 2017, 2020 og 2021).

Da jeg interviewede en direktør fra et stort internationalt forlag med europæisk hovedkontor i England og som udvikler uddannelsesmaterialer til hele verden, blev det hurtigt klart, at hun i hvert fald oplevede et kæmpe vækstpotentiale i lige netop uddannelsesområdet, se også Simonsen (2017), som også peger på kombinationen leksikografi og uddannelse. Hun udtalte “allerførst måtte vi indse, at vi ikke kunne lave forretning, som vi gjorde i gamle dage og sælge ordbøger en ad gangen. Så vi udviklede en institutionsmodel, hvor vi på abonnementsbasis gav uddannelses-

institutionerne adgang til vores ordbøger, og vi har fokuseret på de videregående uddannelser”. Denne forretningsmodel er i øvrigt også kendt i f.eks. Danmark, hvor både Gyldendal og Ordbogen.com anvender en lignende abonnementsmodel.

En anden tilgang blev omtalt af en direktør for en mellemstor europæisk sprogteknologisk virksomhed, som har udviklet små specialiserede sprogtræningsværktøjer. Disse værktøjer anvender gamification og social-relationelle komponenter for at øge kundernes interesse for at lære det pågældende sprog. Så i stedet for at fokusere på store almensproglige udgivelser, så har denne virksomhed satset på at give især indvandrere en specialiseret sprogresource, så de hurtigt og på en underholdende måde kan lære de f.eks. 3000 mest anvendte ord og udtryk inden for det pågældende industriområde. Direktøren udtalte under samtalen blandt andet, at “ja altså – vi har fordoblet omsætningen på et år, og vi forventer den samme stigningstakt næste år. Vi har en tanke om, at det med at lære et nyt sprog – det skal være sjovt – og derfor har vi gamification-elementer og små konkurrencer indbygget”. Han fortalte endvidere, at “det her er simpelt. Det er en app, som du downloader til din telefon. Og så er du i et fællesskab med andre, der lærer, og så lærer du de vigtigste ord for f.eks. at kunne arbejde i rengørings- eller hotelindustrien”.

Endelig pegede en ledende redaktør for et nationalt opslagsværk, som er ejet af en industriorganisation i et skandinavisk land på, at opslagsværker også kunne skabe stor værdi for den pågældende organisation ved simpelthen at kunne bruges som et værktøj til at brande industrien og industriens produkter. Dette omtales af flere i litteraturen (jf. f.eks. Simonsen 2002, 2013, Leroyer 2007 og Leroyer & Simonsen 2020). Der er således ingen tvivl om, at leksikografi, herunder især virksomhedsleksikografi (jf. Simonsen 2002), kan bruges til at frembringe sproglig, kulturel, kommerciel og brandingmæssig værdi.

5. Præsentation og diskussion af strategioplægget

Den teoretiske diskussion og de empiriske indsigter er blevet omsat til en række strategiske overvejelser, som de leksikografiske miljøer i Norden med fordel kunne beskæftige sig med. Nu er det i sig selv vanskeligt at udvikle nagelfaste strategier for et forskningsområde, idet forskning som en af sine iboende karakterer nærmest er emergerende (jf. f.eks. Mintzberg & Lampel 1998), men ikke desto mindre er her et forslag.

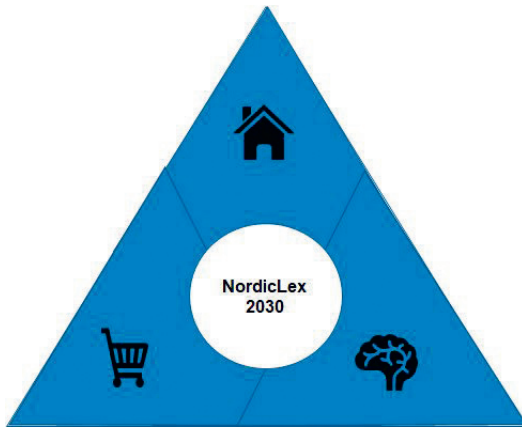
Strategioplægget trækker også på allerede eksisterende strategiske overvejelser om f.eks. dansk sprogteknologi i verdensklasse (jf. f.eks. Kirchmeier et al. 2020), samt overvejelser om etablering af et Centralt Ordregister for dansk (COR), (jf. Sprogteknologi 2021).

Der synes derfor at være al mulig god grund til at diskutere, hvor vi skal hen, og hvad vi skal bruge vores kræfter på. Det omtales her som strategiske indsatsområder.

Strategioplægget kaldes NordicLex 2030 og dækker over tre udvalgte strategiske indsatsområder, som hver især har forskellige underpunkter. På basis af over 20 års forskning i feltet og på basis af erfaringer fra adskillige leksikografiske konferencer og naturligvis de 30 interviews, foreslås et strategioplæg, som fokuserer på følgende tre indsatsområder:

- leksikografi som nationalsprogsbevarende proces
- leksikografi som infrastruktur i applikationer
- leksikografi som værdiskabende konstruktion.

Bag udvælgelsen af disse tre strategiske indsatsområder ligger en mangeårig erkendelse af, at leksikografi som forskningsfelt reelt er nødlidende, og at leksikografi opleves som et meget fragmenteret felt uden nogen særlig skarp profil.

Figur 1: NordicLex 2030.

Det skyldes naturligvis feltets heterogene karakter, men en skarpere strategisk profil ville være ønskelig af flere årsager. En klar strategi vil fokusere forskningen og gøre det nemmere for yngre forskere og praktikere at se en mulig karriere i feltet, og samtidig anføres det, at denne fokusering vil muliggøre flere forskningsstøttemidler.

Leksikografien som forskningsfelt synes nemlig ikke i tilstrækkelig grad at udnytte de forskningsstøttemidler, der allerede findes. Der tænkes her på forskningsstøttemidler hos de respektive landes ministerier, industrifonde og kulturfonde, og hos organer og programmer som Nordplus, Nordisk Ministerråd, Nordforsk, ERASMUS+ etc. Der synes her at være en opgave for os alle og i særlig grad for Nordisk Forening for Leksikografi (NFL), og det foreslås, at foreningen igangsætter koordinerede initiativer, der kan sikre forskningsstøtte til feltet – til gavn for alle med en interesse i leksikografi i Norden og med henblik på strategisk at repositionere sig ud fra eksisterende styrkepositioner.

5.1. Leksikografi som nationalsprogsbevarende proces

Det første strategiske indsatsområde er leksikografi som nationalsprogsbevarende og kulturbærende proces, hvilket vises i figur 1 som et husikon. Som nævnt er området i forvejen en styrkeposition for nordisk leksikografi, og det bør derfor være et centralt strategisk indsatsområde, især fordi det også er forudsætningen for de øvrige to indsatsområder.

Der er i Norden stærke traditioner og stærke forskningsmiljøer på dette felt, og den position skal fastholdes og udbygges til gavn for alle borgere i Norden. Det handler nemlig om vores nationalsprog, som bekendt er forholdsvis små sprog internationalt set. Nationalsprogene og de kulturbærende dimensioner i vores nationalsprog skal fastholdes, og sprogene bevares ikke kun fordi det er hyggeligt, men også fordi de er en uundværlig del af vores nordiske kultur og identitet.

Samtidig peger f.eks. en af interviewpersonerne også på, at vores nationalsprog er en vigtig infrastruktur i vores samfund, og hvis vi f.eks. vil kunne bruge vores nationalsprog i fremtidens applikationer, så skal vi fra de leksikografiske miljøer satse på ikke kun at etablere almensproglige nationalsprogsordbøger, men også på at opbygge nationale infrastrukturer med norske, svenske og danske kvalitetssikrede leksikografiske data inden for prioriterede fagsproglige områder, som f.eks. sundhed. Kvalitetssikrede leksikalske ressourcer er forudsætningen for, at vi som borgere og virksomheder kan anvende AI-drevne applikationer på norsk, svensk, dansk og de øvrige nordiske sprog, se også Simonsen (2020) for en diskussion af hvilken rolle leksikografiske data kan spille i AI-applikationer.

5.2. Leksikografi som infrastruktur i applikationer

Det næste, helt oplagte strategiske satsningsområde er teknolo-

giområdet, som i figur 1 vises vha. en hjerne. Leksikografer har traditionelt set altid været hurtige til at anvende ny teknologi og kan beskrives som “early adopters”, der er kendt fra teorien om Diffusion of Innovations, (jf. f.eks. Rogers 1962).

Men alligevel synes leksikografi indtil nu at have overset en særlig lovende teknologi, nemlig kunstig intelligens (se også Simonsen 2020, 2021). Det skyldes formentlig, at leksikografi som felt er præget af en vis form for forkærlighed for først og fremmest at gøre mere af det som man allerede gør, og som virker godt. Men innovation og udvikling skal være noget, der foregår på samme tid, dvs. man skal fastholde sine styrkepositioner og samtidig udvikle for fremtiden (se også Simonsen 2017 for en diskussion af strategier og forretningsmodeller).

Både internationale og nationale undersøgelser peger på, at kunstig intelligens vil ændre radikalt på områder som f.eks. undervisning, journalistik og tekstproduktion (jf. Simonsen 2020, Wilson & Daugherty 2020 og Zandan 2020). Leksikografiske data, og vel at mærke kvalitetssikrede leksikografiske data, er DNA’et i de nationalsproglige infrastrukturer, som vi som felt skal medvirke til at etablere. Uden nationalsproglige højkvalitetsdata vil engelsk-sprogede neurale netværk stå for den automatiske produktion af tekster på f.eks. norsk, svensk og dansk – på basis af ofte dårligt oversatte tekster. Der er således her en oplagt strategisk mulighed for leksikografien, og måske endda en enestående mulighed for at placere leksikografisk teori og praksis i centrum af udviklingen af infrastrukturer, som tilbyder brugerne intelligente data – ikke bare mange og flere data.

Der synes også at være en oplagt strategisk mulighed i at leksikografi i endnu højere grad integreres i de teknologiske løsninger, der i øjeblikket med stor hastighed lanceres i uddannelsessektoren.

De leksikografiske miljøer skal gå forrest i udviklingen af intelligente og AI-baserede undervisningsforløb i f.eks. norsk, svensk og dansk, og i samarbejde med de faglige sprogmiljøer kan der

udvikles stærke læringsværktøjer, som hjælper elever, studerende og professionelle med at skrive, kommunikere og markedsføre bedre – i samarbejde med en AI-baseret skriveassistent, hvis kerne består af de leksikografiske data fra det pågældende lands nationalsprogsordbøger eller nationalsproglige leksikalske ressourcer. Anvendelse af AI writers i sprogundervisningen diskuteres i øvrigt af Simonsen (2021), som foreslår en tretrinsmodel for anvendelse af AI writers i L2-tekstproduktion.

Det er de leksikografiske miljøer, der skal være de “ecosystem drivers” som omtales af Weill & Woerner (2018), og det er de leksikografiske miljøer, der skal sikre, at alle parter i økosystemet står til at tjene på dette – ikke kun forlagene.

5.3. Leksikografi som værdiskabende konstruktion

Det tredje strategiske indsatsområde er i højere grad end i dag at arbejde for at bevise leksikografiens iboende værdiskabende egenskaber. Det er som sådan ikke en ny tanke, idet f.eks. Simonsen allerede for tyve år siden anskueliggjorde, hvilken værdiskabende rolle leksikografi har i en virksomhed (se f.eks. Simonsen 2002). Senere har især Leroyer også diskuteret leksikografiens værdiskabende rolle i forhold til virksomheders branding (se Leroyer 2007).

Der er således i litteraturen en del eksempler på, at leksikografi og leksikografisk metode anvendes til at skabe både kommerciel, brandingmæssig og kulturel værdi for både virksomheder, organisationer og samfund (jf. f.eks. Simonsen 2002, 2007, Leroyer 2007 og de Vecchi 2013).

Det værdiskabende i leksikografi og leksikografisk metode er også fremtrædende i flere af de gennemførte interviews. En direktør for en mellemstor europæisk virksomhed taler om en årlig fordobling af omsætningen ved at lave små mobilbaserede, fagsproglige leksikografiske tjenester til forskellige industrier, og der er ingen tvivl om, at disse tjenester både skaber stor værdi for de

indvandrere, der skal gøres sprogligt kompetente til at kunne arbejde i forskellige industrier, for virksomhederne hvor de arbejder, og for samfundet generelt.

De leksikografiske miljøer i Norden bør også være en del af dette og bruge samme tankegang som i den omtalte virksomhed. De leksikografiske miljøer bør i særlig grad interessere sig for spørgsmålet om oplevelses- og nytteværdielementet og dermed aktivt bruge de vigtigste tanker fra Weill & Woerner (2018:48-49) og udvikle leksikografiske tjenester, som giver en optimal oplevelse ved at anvende f.eks. taleteknologi og socialrelationelle værktøjer (jf. f.eks. Simonsen 2013).

Leksikografi kan også skabe værdi på mange andre måder end direkte kommerciel værdi. Det fremgår f.eks. af Leroyer (2007), som diskuterer brandingværdien af en vinorganisations leksikografisk opbyggede opslagsværk, og i særlig grad af Simonsen (2013), som diskuterer et leksikografisk opbygget opslagsværk for patienter og sundhedsprofessionelle. En ledende redaktør af dette opslagsværk omtaler brandingværdien i opslagsværket og nævner den helt centrale rolle opslagsværket spiller for organisationens public affairs-aktiviteter, ligesom hun omtaler de ekstremt høje antal daglige visninger og dermed opslagsværkets store eksposering.

6. Konkrete forslag til implementering af strategi

For at kunne føre NordicLex 2030 ud i livet, opfordres NFL til at påtage sig denne opgave for leksikografi i Norden og udpege de rette til at stå i spidsen for satsningen. Det er vigtigt, at det bliver en samlet nordisk indsats.

For at tilpasse og forbedre strategien, opfordres NFL til at nedsætte tre hurtigt arbejdende grupper med repræsentanter fra de

nordiske lande. De tre strategigrupper skal arbejde med de tre satsninger i NordicLex 2030 på basis af et kommissorium, som NFL udarbejder. De tre nordiske strategigrupper skal i første omgang løse fem analyseopgaver:

Først skal de tre strategigrupper udvikle en indsatsplan for ansøgninger om forskningsstøttemidler hos ministerier, industrifonde, kulturfonde, Nordplus, Nordisk Ministerråd, Nordforsk, ERASMUS+ og øvrige fonde, fordi uden midler og støtte dør enhver forskningsdisciplin.

De tre grupper skal også lave en analyse af eksisterende og potentielle interessenter, områder hvor leksikografiske data allerede spiller en rolle, og en analyse af hvor de forventes at ville spille en rolle i fremtiden ved at anvende brugerpaneler med børn og unge, jf. Downes & Mui (2020), som anbefaler at teste med børn og unge. Her tænkes bl.a. på den helt oplagte rolle, som leksikografiske data spiller i læring og uddannelse, jf. f.eks. Simonsen (2021), som diskuterer, hvordan AI writers baseret på sproglige data kan integreres i sprogundervisningen. Endelig fremhæver Leroyer & Simonsen (2020) den rolle som leksikografiske data og meningskonstruktionsprocesser spiller i alt organisationsudvikling, ledelse, branding og markedsføring.

De tre strategigrupper skal også fokusere på den teknologiske konsolidering (jf. f.eks. Ansoff & McDonnell 1988). For leksikografiens vedkommende synes især kunstig intelligens at kunne spille en oplagt værdiskabende rolle (jf. f.eks. Simonsen 2020, 2021). Dette underbygges i særlig grad af f.eks. Kirchmeier et al. (2020), som peger på, at et centralt ordregister udgør infrastrukturen for nye sprogteknologiske tjenester. Og dermed åbnes der reelt op for både at udnytte Metcalfes lov og for at bygge et ægte leksikografisk økosystem.

De tre strategigrupper skal også analysere den værdi, som leksikografi skaber for brugerne og aktørerne. Der skal udarbejdes en værdirelevansanalyse, som skal afdække områder, hvor eksisterende

de leksikografiske ressourcer allerede skaber værdi, hvilken form for værdi de skaber samt analysere nye fremtidige værditilbud og platforme. Derudover skal de tre strategigrupper inddrage brugerpaneler bestående af fortrinsvis børn og unge, som i langt højere grad end ældre kan se muligheder på og med de digitale platforme (jf. især Downes & Mui 2020). Som anført ovenfor, bidrager leksikografiske tjenester allerede med kulturel og kommerciel værdiskabelse, men hvis leksikografien ikke formår at tydeliggøre denne værdi, så vil leksikografien forblive irrelevant for det moderne menneske.

Endelig skal de tre strategigrupper arbejde med en plan for, hvordan leksikografer i højere grad kan samarbejde med f.eks. datalingvister, sprogteknologer, AI-eksperter, branding-eksperter, uddannelseseksperter og forretningsudviklere med henblik på at udvikle nye forskningssamarbejder og nye leksikografisk baserede økosystemer og tjenester.

7. Konklusion

Denne artikel har diskuteret en række strategiske valg, som de nordiske leksikografiske miljøer med fordel kunne tage allerede nu for at fremtidssikre nordisk leksikografi. Artiklen udgør dog kun et lille bidrag til den løbende strategiudvikling for leksikografi som videnskab og disciplin.

På basis af de 30 interviews og den teoretiske diskussion, var det muligt at udvikle strategioplægget NordicLex 2030. Det indeholder en række konkrete forslag til tiltag og ideer, som vil kunne bidrage til at sikre leksikografiens rolle i fremtiden i de nordiske lande. Artiklen konkluderer, at leksikografi som videnskab og praksis nu mere end nogensinde er en meget vigtig disciplin, men der er behov for strategisk fokusering.

Strategioplægget NordicLex 2030 peger på især tre strategiske

indsatsområder, som vil kunne medvirke til at fremtidssikre leksikografien, og analysen viste, at der allerede nu kan tages en række tiltag. Leksikografiens fortsatte udvikling og positionering i samfundet og hos brugerne forudsætter en fokuseret strategi for leksikografi i Norden baseret på både strategisk og teknologisk innovation (jf. Simonsen 2017:407).

Nordisk Forening for Leksikografi foreslås at lede dette arbejde ved at nedsætte tre strategigrupper, som skal arbejde med fem analyse- og forretningsudviklingsopgaver. Der ligger således en stor og spændende kollektiv opgave foran os i det leksikografiske miljø.

Litteratur

- Adner, Ron (2012): *The Wide Lens*. Penguin Putnam. Boston.
- Ansoff, Igor & Edward McDonell (1988): *The new corporate strategy*. New York: Wiley.
- Bergenholtz, Henning, Ilse Cantell, Ruth Vatvedt Fjeld, Dag Gundersen, Jón Jónsson & Bo Svensén (1997): *Nordisk leksikografisk ordbok*. Oslo: Nordisk forening for leksikografi.
- Christensen, Clayton (1997): *The innovator's dilemma. When new technologies cause great firms to fail*. Boston: Harvard Business School Press.
- de Vecchi, Dardo (2013): Company-Speak: A Managerial Perspective on Corporate Languages Seen from the Inside. I: *Global Business & Organizational Excellence* 33(2), 64-74.
- Downes, Larry & Chunka Mui (2000): *Unleashing the Killer App: Digital Strategies for Market Dominance*. Revised Edition. Boston, Massachusetts: Harvard Business Review Press.
- Hendler, James & Jennifer Golbeck (2008): Metcalfe's Law, Web 2.0, and the Semantic Web. I: *Journal of Web Semantics* 6(1), 14-20.

- Jarzabkowski, Paula, Julia Balogun & David Seidl (2007): Strategizing: The challenge of a practice perspective. I: *Human Relations* 60/5, 5-27.
- Johnson, Gerry, Kevan Scholes & Richard Whittington (2012): *Fundamentals of Strategy*, 2/E. Harlow: Financial Times Press/Prentice Hall.
- Kirchmeier, Sabine, Philip Diderichsen, Peter Juel Henriksen, Sanni Nimb & Bolette S. Pedersen (2020): World Class Language Technology – The Process of developing a Language Technology Strategy for Danish. I: Nicoletta Calzolari et al. (eds.) *Twelfth International Conference on Language Resources and Evaluation. Conference Proceedings*. Marseille: ELRA, 3290-3294. <<https://www.aclweb.org/anthology/2020.lrec-1.403.pdf>> (august 2021).
- Leroyer, Patrick (2007): Bringing corporate dictionary design into accord with corporate image: From words to messages and back again. I: Henrik Gottlieb & Jens-Erik Mogensen (eds.): *Dictionary Visions, Research and Practice. Selected papers from the 12th International Symposium on Lexicography*. Amsterdam: John Benjamins, 109-117.
- Leroyer, Patrick & Henrik Köhler Simonsen (2020): Reconceptualizing lexicography: the broad perspective. I: Zoe Gavriilidou, Maria Mitsiaki, Asimakis Fliatouras (eds.): *EURALEX XIX. Lexicography for inclusion. Proceedings Book Volume 1*. Komotini: Democritus University of Thrace, 509-514.
- March, James (1991): Exploration and Exploitation in Organizational Learning. I: *Organization Science* 2(1), 71-87.
- Mintzberg, Henry & Joseph Lampel (1998): Reflecting on the Strategy Process. I: *Sloan Management Review* 40(3), 21-30.
- Osterwalder, Alexander, Yves Pigneur, Gregory Bernada & Alan Smith (2014): *Value Proposition Canvas: How to create products and services customers want*. Hoboken: John Wiley & Sons, Inc.

- Rogers, Everett (1962): *Diffusion of innovations* (1st ed.). New York: Free Press of Glencoe.
- Simonsen, Henrik Køhler (2002): *TeleLex - Theoretical Considerations on Corporate LSP Intranet Lexicography: Design and Development of TeleLex - an Intranet-based Lexicographic Knowledge and Communications Management System*. Ph.d.-afhandling. Århus: Handelshøjskolen i Århus.
- Simonsen, Henrik Køhler (2007): Virksomhedsleksikografien viser tænder: leksikografiske løsninger i København Zoo og Fagerberg A/S. I: Ásta Svavarsdóttir, Guðrún Kvaran, Gunnlaugur Ingólfsson & Jón Hilmar Jónsson (red.): *Nordiske Studier i Leksikografi* 9. Akureyri: Nordisk Forening for Leksikografi, 383-398.
- Simonsen, Henrik Køhler (2013): Et informationsvidenskabeligt serviceeftersyn af Medicin.dk. I: Birgit Eaker, Lennart Larsson og Anki Mattisson (red.): *Nordiska studier i lexicografi* 11. Lund: Nordisk förening för lexicografi, 563-574.
- Simonsen, Henrik Køhler (2017): Lexicography: What is the Business Model? Electronic lexicography in the 21st century: Lexicography from Scratch. I: Iztok Kosem et al. (eds.): *Electronic lexicography in the 21st century. Proceedings of eLex 2017 conference*. Leiden: Lexical Computing CZ, 395-423. <<https://elex.link/elex2017/proceedings-download/>> (september 2021).
- Simonsen, Henrik Køhler (2020): Augmented Writing Needs Lexicography. I: Zoe Gavriilidou, Maria Mitsiaki, Asimakis Fliaouras (eds.): *EURALEX XIX. Lexicography for inclusion. Proceedings Book Volume 1*. Komotini: Democritus University of Thrace, 509-514.
- Simonsen, Henrik Køhler (2021): AI Writers in Language Learning. I: Maiga Chang, Nian-Shing Chen, Demetrios G. Sampson & Ahmed Tlili (eds.): *Proceedings. IEEE 21st International Conference on Advanced Learning Technologies*. 238-240.

- Sprogteknologi (2021): *Udarbejdelsen af et centralt ordregister skydes i gang*. <<https://sprogteknologi.dk/blog/udarbejdelsen-af-et-centralt-ordregister-skydes-i-gang>> (august 2021).
- Tarp, Sven (2019): *Connecting the Dots: Tradition and Disruption in Lexicography*. I: *Lexikos* 29, 224-249.
- Trap-Jensen, Lars (2013): *Leksikografisk tradition og fornyelse: tre revolutioner på 100 år? I: Ruth Vatvedt Fjeld & Marit Hovdenak (red.): Nordiske studier i leksikografi* 12. Oslo: Nordisk forening for leksikografi, 42-68.
- Weill, Peter & Stephanie Woerner (2018): *What's Your Digital Business Model?: Six Questions to Help You Build the Next-Generation Enterprise*. Boston, Massachusetts: Harvard Business Review Press.
- Wilson, James & Paul Daugherty (2020): *Collaborative Intelligence: Humans and AI are Joining Forces*. I: *Harvard Business Review*. <<https://hbr.org/2018/07/collaborative-intelligence-humans-and-ai-are-joining-forces>> (august 2021).
- Zandan, Noah (2020): *The Future of Human Communication: How Artificial Intelligence Will Transform the Way We Communicate*. <<https://www.quantifiedcommunications.com/blog/artificial-intelligence-in-communication>> (august 2021).

Henrik Køhler Simonsen
ekstern lektor, PhD, MA, MBA
Copenhagen Business School
Dalgas Have 15
DK-2000 Frederiksberg
hks.msc@cbs.dk

ANMELDELSER

Bokmål-nynorsk ordbok: Beint fram er kortast, men ikkje alltid lettast

Brita Ramsevik Riksem

Knut Lindh (2019): *Bokmål-nynorsk ordbok*. Oslo: Cappelen Damm. 496 sider. Pris 305 NOK.

1. Bakgrunn

Bokmål-nynorsk ordbok (B-N) kom ut på Cappelen Damm i 2019 og er fjerde utgåve av ei ordbok som skal hjelpe brukarane med å omsetje ord frå bokmål til nynorsk. Ifølgje baksideteksten skal ordboka gjere «det lettare å skrive nynorsk for alle som har bokmål som hovudmål», og i denne bokmeldinga vil eg undersøke korleis ho freistar å gjere nettopp det.

1.1. Føreord og føremål

Fyldige skildringar av boka og innhaldet i ho finn ein i føreordet og dessutan på nettsidene til forlaget (sjå Cappelen Damm u.å.). I føreordet peikar redaksjonen¹ særleg på valfridomen som ei kjelde til utfordringar i nynorsk. Denne valfridomen, blir det skrive, er nyttig for dei som kan bruke han til å skrive nynorsk tett opp til dialekten sin, men vellet av valfrie former gjer nynorsk vanskeleg for dei som har bokmål som hovudmål. «Alle dei ulike skrivemåtane og bøyingsformene av enkelte ord kan vere meir forvirrande enn opplysende» (side 5). Redaksjonen har derfor gjort eit utval av ordformer og bøyingar i denne boka. Sjeldne former og «unødvendig vanskelege» bøyingsformer er utelatne. Alle formene som er tekne med, er i tråd med nynorsknormalen frå 2012.

1 Føreordet er signert «redaksjonen», men det er ikkje spesifisert om redaksjonen er nokon andre enn forfattaren sjølv.

Skildringane av B-N, både på omslaget, i føreordet og på forlaget sine nettsider, ser altså lovande ut. Boka skal som nemnt gjere det enklare å skrive nynorsk, og i kjølvatnet av dette håpar redaksjonen at nynorsk skal bli meir tilgjengeleg og artig å skrive for skuleelevar og andre. I denne bokmeldinga vil eg sjå nærare på lovnadane som B-N gir, og kor godt ho lever opp til desse. I del 2 vil eg skildre oppbygginga av ordboka og vurdere brukarvennlegheita, og i del 3 vil eg ta føre meg spørsmålet om valfridom i nynorsk. Ettersom dette blir skildra som nøkkelen til å gjere nynorsk enklare, vil eg vie storparten av meldinga til nettopp valfridom.

1.2. Meldaren sin bakgrunn

Det er ikkje til å kome utanom at ei bokmelding vil vere prega av den som forfattar ho, og følgeleg er ein kort presentasjon på sin plass. Underteikna er lingvist med bakgrunn i og forskingsinteresse for formell grammatikk. Til dagleg jobbar eg som førsteamanuensis i fagseksjon for norsk ved Institutt for lærarutdanning, Noregs teknisk-naturvitskaplege universitet (NTNU). Der møter eg studentar som etter utdanninga si skal ut i skular rundt omkring i Noreg og undervise i og om dei to norske skriftspråka. Følgeleg treng dei god kompetanse innan begge skriftspråka, og fleire har ved ulike høve uttrykt eit behov for ein omsetjingsreiskap som B-N. Eit bakanforliggende spørsmål gjennom bokmeldinga er derfor: Er dette noko eg ville sendt dei ferske lærarane ut i skulane med?

Vidare har eg også jobba med språknormering i norsk frå eit grammatikkteoretisk perspektiv, og etter dette har eg hatt eit ekstra merksam blick retta mot valfridom i norsk. Valfridomen har vore eit omstridt tema i norsk språkplanlegging, og han har blitt skildra som både eit gode og eit vonde i rettskrivinga. Ettersom B-N har gjort eit utval av mogelege former som grep på vegen mot ein enklare nynorsk, er det bortimot umogeleg for meg å ikkje gå inn på dette her.

2. Utforming og innhald

B-N er ei lita og nett bok i papirformat. Ho fungerer slik at brukaren kan slå opp eit ord på bokmål og finne éin eller fleire nynorske ekvivalentar. I høgremargen er alfabetet lista opp med ei pil mot gjeldande bokstav, og dette gjer det enkelt å navigere i ordboka. I tillegg til oppslagsorda inneheld B-N ein minigrammatikk. Denne har fått lyseblåe sider og er derfor lett å finne fram til.

2.1. Oppslagsorda og utvalde nynorskekvivalentar

Samanlikna med den føregåande utgåva er B-N utvida med 8 000 ord. Ord frå talespråket, nyheitene og tabuområde og ord med nye skrivemåtar er mellom dei som no har fått plass. Til saman tilbyr B-N over 39 000 oppslagsord på bokmål omsette til nynorsk.

Sjølve utforminga av boka er oversiktleg og fin, og brukar-nøkkelen innleiingsvis forklarar godt korleis boka er sett opp. Bokmålsorda står i blå skrift, medan dei nynorske ekvivalentane er skrivne i svart, feit skrift. Informasjon om ordklasse og eventuelt om bøyningar står i kursiv.

ord s ord <i>-et, -, -a</i>	M
be om ordet; for eit godt ord; før ein veit ordet	N
av det; føre ordet; få ordet; gå troll i ord; ha eit	O
ord med i laget; ha ordet; ha ordet i si makt; ha	P
ord på seg for; halde ord; med andre ord; med	Q
reine ord; ta nokon på ordet; ta ordet; ta til	R
orde; tru meg på mitt ord	S
<hr/>	
Ordet fer vidare enn mannen.	T
<hr/>	
ordblind <i>adj</i> ordblind <i>-t, -e</i>	
ordblindhet s ordblindskap <i>-en</i> ; ordblinde <i>-a</i>	
ordbok s ordbok <i>-a, -bøker, -bøkene</i>	
ordelag s ordelag <i>-et, -, -a</i>	

Figur 1: Utklipp som viser utforminga til B-N.

For enkelte oppslag er det i tillegg gitt døme på bruken, som ved *ord* i figur 1, og nokre ordtak er også tekne med. Ordtaka er skilde ut med heiltrekte linjer over og under.

I tilfelle der nynorsk anten har valfrie skrivemåtar, eller der ulike lemma kan fungere som ekvivalentar til det same oppslagsordet, er det typisk gitt to alternativ. Desse er skilde anten med semikolon eller med forkortinga *el.* utan at eg har funne ein skilnad mellom desse markeringane. På heimesidene sine skriv forlaget vidare at dei i utveljinga har lagt vekt på at brukaren skal kunne velje anten eit bokmålsnært alternativ eller dei klassiske nynorskorda (Cappelen Damm u.å.). Sjølve brukar dei *virkelegheit* som døme, der dei gitte nynorske ekvivalentane er *verkelegheit* og *røyndom*.²

virkelegheit s *verkelegheit -a; røyndom*

-dommen, -dommar, -dommane

2.2. Målgruppe og brukarvennlegheit

B-N rettar seg mot «alle som har bokmål som hovudmål», og då særleg studentar, elevar i vidaregåande skule og tilsette i offentleg forvaltning (Cappelen Damm u.å.).³ Eit spørsmål ein ikkje kjem unna, er her om ei ordbok i papirutgåve vil vinne fram hos denne brukargruppa i konkurransen med digitale kjelder i dag. Til dømes tilbyr nettstadane *Lexin* og *Ordnnett* ordbøker på nett, inkludert omsetjingsordbøker mellom bokmål og nynorsk. For mange kan det truleg vere meir lettvent å slå opp noko i ei digital ordbok når ein først sit med datamaskina (som ein oftast gjer) og skriv.

Det er også relevant å spørje i kva grad utvalet av oppslagsord i B-N er dekkande for målgruppa. Når mine studentar treng støtte til nynorskskrivinga, brukar eg ofte å tilrå dei Språkrådets admi-

2 I det følgjande gir eg att døme med om lag same utforming som i B-N.

3 Det finst også ei tilsvarande ordbok, *Bokmål-nynorsk skoleordbok* (Lindh 2015), retta mot elevar i ungdomsskulen og vidaregåande skule. Denne boka er ikkje vurdert her.

nistrative ordliste (AO) som reiskap. Denne ordlista rettar seg primært mot offentleg tilsette, men inneheld fleire ord som er nyttige også for studentar som til dømes skal skrive akademiske tekstar. For å vurdere lemmautvalet i B-N har eg derfor tatt utgangspunkt i eit utval oppslagsord i AO og undersøkt om desse er representerte i B-N. Eg har valt meg bokstavane A, E, L og S, der AO til saman har 263 oppslagsord. Av desse er det berre 35 som ikkje er representerte i B-N, og majoriteten av orda som manglar, er samansette ord (*arbeidssøker, engangsstønad*) som ein kan finne ved å heller slå opp dei ulike ledda i samansetjinga. I tillegg er det nokre avleidde ord frå AO som ikkje er førte opp i B-N. Enkelte av desse kunne nok med fordel vore ein del av utvalet i B-N ettersom dei kan ha ei nynorskform som skil seg tydeleg frå bokmålsforma (*eksempelvis, skikkethet, ledighet*). Eg er noko overraska over at ordet *annerledes* ikkje har fått plass i B-N, men utover desse døma ser det ut til at B-N tilbyr eit breitt og dekkande utval oppslagsord. Inntrykket er vidare at AO jamt over tilbyr fleire alternativ til omsetjing eller omskriving for dei enkelte oppslagsorda enn B-N, men sjølv om det er ekvivalentar eg gjerne skulle sett presentert i B-N, har eg ikkje funne døme på feilaktige ekvivalentar i ho.

3. Spørsmålet om valfridom

Som varsla innleiingsvis vil denne bokmeldinga hovudsakleg dreie seg om valfridomen som (ikkje) kjem til syne i B-N. Ettersom redaksjonen sjølv peikar på valfridom som ei hindring for bokmålsbrukarar som skal skrive nynorsk, meiner eg det er legitimt å undersøke kva for grep som er gjorde for å forenkla dette systemet. I den følgjande diskusjonen har eg henta ut nokre døme frå B-N og samanlikna desse med gjeldande rettskriving etter nynorsknormalen frå 2012, representert ved *Nynorskordboka* (NOB). Utvalet mitt er naturleg nok basert på stikkprøver blant oppslagsorda og utgjer

dermed ikkje ei komplett vurdering av innhaldet. Likevel meiner eg at dette kan gi eit bilete av det utvalsarbeidet som er gjort.

Ei første utfordring er at redaksjonen skriv lite – så nær som ingenting – om kva for valfridom dei siktar til. Handlar det om ulike skriftformer av det same ordet (*mogeleg*, *mogleg*)? Handlar det om ord med same innhald, men med ulik form (*verkelegheit*, *røyndom*)? Handlar det om ord med valfri bøyning (*sofaer/sofaar*)? Eller handlar det om ord som ikkje har ei direkte omsetjing frå bokmål, men som i staden må skrivast om (*redegjøre for* → *gjere greie for*)? Ei slik avklaring hadde gjort det enklare å forstå utvalet som er gjort, og vurderingane bak.

Det er likevel feil å seie at ordboka ikkje seier noko som helst om utvalet: I føreordet skriv redaksjonen til dømes at «[f]ormer som sjeldan blir nytta, og bøyningar som gjer nynorsk unødig vanskeleg [...], er utelatne» (side 5). Dei opplyser likevel ikkje om kva slags kjelder som er brukte for å identifisere desse sjeldne orda, eller kor sjeldne dei må vere for å bli utelatne. Vidare blir eg også nysgjerrig på kva i grammatikken som gjer nynorsk *unødvendig vanskeleg*.

3.1. Valfridom i ordformer

Eg vil byrje med å sjå på korleis valfridomen av ordformer er representert og framstilt i B-N. Ei velkjent utfordring når ein skal gå frå bokmål til nynorsk, er dei såkalla *an-be-het-else*-orda. Nokre av desse er tillatne på nynorsk, medan det for andre finst éin eller fleire andre ekvivalentar. Nokre døme på oppslag med slike ord i B-N er desse:

anbefale *v* anbefale -er, -te, -t;

tilrå -rår, -rådde, -rådd

bekreft *v* stadfeste -ar, -a, -a; bekrefte -ar, -a, -a

bevegelse *s* rørsle -a, -er, -ene;

bevegelse -en, -ar, -ane

ferdighet s *ferdigheit -a, -er, -ene;*

dugleik *-en, -ar, -ane*

svakhet s *svakheit -a, -er, -ene;*

veikskap *-en, -ar, -ane*

redegjørelse s *utgreiing -a, -ar, -ane*

I dei fleste av desse døma er det gitt to ekvivalentar, og dette er også typisk for mange ord med valfridom i B-N. Utvalet er altså ikkje redusert til eit minimum. Som nemnt over skriv forlaget på nettsidene sine at det skal vere mogeleg å velje både former som liknar bokmålsordet, og former som er meir tradisjonelt nynorske. Dette kjem også fram i dei utvalde døma, til dømes ved at både *anbefale* og *tilrå* er førte opp som nynorske ekvivalentar til bokmålsordet *anbefale*. Det ser likevel ikkje ut som om B-N har eit klart system for kva for ein av dei utvalde ekvivalentane som står først og sist. I døma over er det i nokre tilfelle det bokmålsnære ordet som står først, men ikkje alltid. Dette blir ikkje kommentert.

Med den nye nynorskrettskrivinga i 2012 vart også det gamle skiljet mellom hovudformer og sideformer fjerna.⁴ Dei tidlegare sideformene vart då anten tekne ut av norma eller jamstilte med dei tidlegare hovudformene (Rettskrivingsnemnda for nynorsk 2011). Dei følgjande oppslaga viser ei handfull døme på ord som før 2012 hadde ei hovudform og ei sideform i nynorsk, men som med gjeldande rettskriving har to sidestilte former. I B-N er begge formene presenterte som alternativ til det tilsvarende bokmålsordet.

4 Kort fortalt viser nemningane *hovudformer* og *sideformer* til ei todeling i tidlegare norsk rettskriving: Hovudformene var dei som skulle brukast i lærebøker og i offentlege dokument, medan sideformene utgjorde eit breiare utval former tilgjengelege for skuleelevar og privatpersonar. Sideformene skulle slik tilby ein større valfridom for den enkelte brukaren, men ein kan samtidig spørje seg om ei slik nivåinndeling av rettskrivinga eigentleg gjorde skriftspråket enklare å handtere i praksis (Vikør 2007:208–209). Skiljet mellom hovudformer og sideformer vart fjerna frå bokmålsrettskrivinga i 2005 og frå nynorskrettskrivinga i 2012.

sommer *s sommar -en, somrar, somrane; sumar -en,*

sumrar, sumrane

søsken *s søsken el. sysken -a*

tørr *adj tørr tørt, -e el. turr turt, -e*

nå² *adv no el. nå*

Ei tredje gruppe eg vil trekke fram, er formene med valfri *j* etter *k* og *g*. Nokre døme er desse:

brygge¹ *s bryggje -a, -er, -ene*

bygge *v byggje -er, bygde, bygd*

synge *v syngje syng, song, sunge*

tenke *v tenkje tenkjer, tenkte, tenkt*

Tilsynelatande har forfattaren valt seg formene med *j* i desse tilfella, noko som er litt overraskande gitt målsetjinga om å gjere nynorsk enklare for bokmålsbrukarar; her finst det nemleg ei tilgjengeleg form som er heilt lik bokmålsformene, altså utan *j*.⁵ I staden for å velje denne forma kan det verke som om forfattaren har valt ut dei formene som er «mest typisk» nynorske. Ein interessant observasjon er likevel at samansette ord som har *bygge-* som førsteledd i bokmål, blir omsette til former både med og utan *j* (*byggjefelt, byggeleiar, byggelån*), så heilt konsekvent er utvalet ikkje.

I enkelte tilfelle har også formene utan *j* blitt inkluderte, som til dømes ved ordet *følge*.

følge¹ *s følgje el. følge -a, -er, -ene*

få følgjer; rekkjefølgje; som følgje av, ta følgjene av

følge² *s følgje el. følge -et, -, -a*

brudefølgje; fast følgje; halde følgje [...]

følge³ *v følgje -er, -gde, -gt*

følgje av seg sjølv; følgje med; følgje straumen

5 Sjå til dømes Rettskrivingsnemnda for nynorsk (2011:72–79) for unntaka.

Her kjem valfridomen fram for substantiva *følge*, men ikkje for verbet, trass at den same valfridomen er gjeldande her. Dette er døme på forenklingane som forfattaren har gjort, og det er truleg eit grep som er meint å gjere nynorsk meir oversiktleg for brukarane av B-N. Det at forfattaren ikkje er konsekvent i arbeidet med utvalet og presentasjonen av ekvivalantar, er likevel med på å undergrave heile forenklinga. Samtidig skjuler det den reelle valfridomen, og potensielt valfridom som faktisk kunne gjort nynorsk meir tilgjengeleg for den enkelte brukaren nettopp fordi hen kan velje former som ligg nærare dialekten hens. Informasjon om dette, eller kor ein kan finne slik informasjon andre stadar, kunne med fordel vore gitt i ordboka.

Før eg slepper taket i ordformene, vil eg også undersøke eit utval ord som typisk ikkje let seg omsetje like enkelt frå bokmål til nynorsk.

anslå v **anslå** *anslår, anslo, anslått*

forårsake v **forårsake** *-ar, -a, -a*

vedrørende *adj om; som gjeld*

foregå v **føregå** *-går, -gjekk, -gått; gå føre seg går gjekk, gått*

I dei to første døma over gir B-N ekvivalantar som er identiske med bokmålsformene, og som rett nok er tillatne former i nynorsk.⁶ Om ein slår opp dei same orda i AO, finn ein i staden ulike omskrivingar: *rekna til, setja til, talfesta* for *anslå* og *føra til, gjera, valda, vere årsak (opphav) til* for *forårsake*. Sjølv vil eg meine at AO sine framlegg er meir i tråd med den tradisjonelle nynorsken, men dei er truleg valde bort då det er enklare å tilby ei omsetjing heller enn ei omskriving. Det tredje dømet over let seg ikkje omsetje direkte til nynorsk, og her er det godt samsvar mellom B-N og AO.

Det siste dømet, *foregå*, er interessant å sjå nærare på. B-N gir

6 I NOB står det eksplisitt at ordet *anslå* har kome via bokmål.

her enkelt og greitt *føregå* som første alternativ og omskrivinga *gå føre seg* som andre. Forma *føregå* er rett nok godkjent for opptak i skuleordbøker (Språkrådet u.å.), men det er ikkje med i verken NOB eller *Norsk ordbok – nynorsk* (Karlsen 2021). Då er det noko påfallande at det er nett denne forma som står som første alternative omsetjing av *foregå*. Etter mitt syn burde omskrivinga som er foreslått som alternativ to, og som også er gitt i AO, i det minste stått først her.

3.2. Valfridom i formverket

Formverket kjem til syne i B-N som bøyingsendingar ved dei enkelte ekvivalentane, og dessutan i minigrammatikken bakarst i boka. I minigrammatikken får brukaren ei kort innføring i grammatikken til nokre utvalde ordklassar: substantiv, verb, pronomen, bestemmarord (determinativ), adjektiv, adverb og spørjeord.

Nynorsk har også valfridom knytt til formverket i visse tilfelle, og ifølgje omtalen av B-N på nett er også utvalet av bøyingar forenkla. Særleg substantivbøyinga er forenkla ved at berre den regelmessige bøyinga er gitt i alle tilfelle kor ho er tillaten (Cappelen Damm u.å.). I oppslaget til ordet *dugnad*, der ein kan velje mellom *-er/-ene* og *-ar/-ane* i fleirtal, finn ein med andre ord berre bøyingane *-ar/-ane*, som er den regelrette for hankjønnsord. Slår ein derimot opp ordet *sofa*, som har den same valfridomen, er det likevel bøyingane *-er/-ene* som er presenterte.⁷ Med andre ord har forfattern heller ikkje i formverket vore heilt konsekvent. I minigrammatikken er valfridomen for bøying av desse hankjønnsorda skildra, men det kjem ikkje fram korleis denne valfridomen er forvalta i oppslaga.

7 Orda *pizza* og *villa*, som høyrer til same gruppe, står til samanlikning med regelbunden bøying.

► Hankjønnsord			
Bøying			
Dei fleste hankjønnsorda blir bøygde slik:			
<i>eintal</i> <i>ubestemt</i>	<i>bestemt</i>	<i>fleirtal</i> <i>ubestemt</i>	<i>bestemt</i>
ein skole	skolen	skolar	skolane
ein arbeidar	arbeidaren	arbeidarar	arbeidarane
Unntak			
Dei fleste hankjønnsord med omlyd i fleirtal får -er og -ene i fleirtal.			
ein fot	foten	føter	føtene
ein bonde	bonden	bønder	bøndene
Nokre hankjønnsord får anten -er og -ene eller -ar og -ane i fleirtal. Det gjeld			
<ul style="list-style-type: none"> • hankjønnsord som endar på -nad • framandord som endar på -a 			
ein dugnad	dugnaden	dugnader/ -ar	dugnadene/ -ane
ein sofa	sofaen	sofaer/ -ar	sofaene/ -ane

Figur 2: Utdrag frå minigrammatikken om bøyging av hankjønnsord.

Ei anna forenkling finn ein i bøyginga av verb: I B-N er alle infinitivar oppgitt med *e*-ending. Minigrammatikken inneheld i dette tilfellet ikkje informasjon om at *a*-endingar også er tillatne.

Både forenklinga av substantivbøyginga og forenklinga av verb-bøyginga er i og for seg i tråd med målsetjinga om å gjere framstillinga enkel og oversiktleg. Eg saknar likevel ei utgreiing om vala som er gjorde, slik at ein kan bruke B-N på ein informert måte. Til dømes er det å utelate infinitiv med *a*-endingar ei nokså dramatisk nedskjering av ein systematisk valfridom i nynorsk, spør du meg. Minigrammatikken kunne her ha vore ein inngang til å skildre nynorskgrammatikk på ein heilskapleg måte for deretter å gjere greie for dei konkrete vala som er gjorde i B-N.

3.3. Den problematiske valfridomen: myte eller fakta?

Før eg rundar av, vil eg også utfordre påstanden om at det er valfridomen som gjer nynorsk vanskeleg. I den norske språkplanlegginga har eit sentralt tema vore korleis vi kan finne balansen mellom prinsippet om valfridom og prinsippet om fastheit i norma (Vikør 2007:208). Debatten om valfridomen har bølga fram og tilbake mellom argument om at han gir pedagogiske fordelar og kan auke den språklege toleransen, på den eine sida, og argument om at han skapar eit vaklande skriftspråk som er vanskeleg å handtere, på den andre.

Helge Sandøy (2013) er ein av dei som argumenterer mot at valfridomen er eit grunnproblem i nynorsk: Det er berre ein myte. Ifølgje Sandøy (2013) er det ingen som har vist at valfridomen har negative følgjer for innlæringa av nynorsk eller andre ulemper. Faktisk kan ein argumentere for at ei enda romslegare norm ville ført til færre feil i skrivinga sidan fleire former ville vore tillatne. Det er derfor litt for enkelt å seie at det er valfridomen i seg sjølv som gjer nynorsk utfordrande.⁸

Vidare peikar Sandøy (2013) på at bokmål, som tillet like mykje valfridom som nynorsk, ikkje blir kritisert på same måte. Kvifor er ikkje valfridom problematisk på bokmål? Eit mogeleg svar på dette er at valfridomen i bokmål ikkje er like synleg som valfridomen i nynorsk. Dette kan kome av at mange avis- og tidsskriftredaksjonar opererer med eigne husnormer for bokmål, og følgeleg skapar dei eit inntrykk av at bokmål er eit meir einskapleg skriftspråk (sjå til dømes Røyneland 2013 eller Ims 2008). Valfridomen i bokmål har i seinare tid også vore tema for diskusjon (sjå til dømes Egeland, Iunker og Uri 2017), men framleis er det typisk nynorsk

8 Ei anna og kanskje meir sannsynleg forklaring handlar om den spar-sommelege eksponeringa mange har for nynorsk (sjå til dømes Vang-snes, Söderlund & Blekesaune 2017), men det får vere tema for eit seinare høve.

valfridom som er problematisk om ein skal tru forfattaren av B-N.

I forlenginga av dette kan ein også spørje seg kvifor det skal vere slik, som forfattaren av B-N hevdar, at valfridomen i nynorsk er *nyttig* for dei som har dialektar å knyte han til, men ei *ulempe* for «dei som har bokmål som hovudmål» (side 5)? Det er til dømes mange bokmålsbrukarar som har ein dialekt som på fleire område samsvarer med ordformer innanfor nynorsk. Det er ikkje rom for å gå djupt inn i denne diskusjonen innanfor rammene til denne meldinga, men eg meiner dette er viktige spørsmål å stille før ein tar i bruk ei ordbok som meiner utfordringa med nynorsk er, enkelt og greitt, valfridomen.

4. Oppsummering

Eg avsluttar denne bokmeldinga med eit litt ambivalent forhold til B-N. I utgangspunktet trur eg at denne ordboka kan vere ein god reiskap for mange bokmålsbrukarar. Faktisk kan nok mange nynorskbrukarar også finne nytte i ei slik bok. I det daglege blir både bokmålsbrukarar og nynorskbrukarar primært eksponerte for bokmålstekstar, noko som truleg kan farge av på alle skrivarar. Å ha eit oppslagsverk der ein kan finne nynorske ekvivalentar, er slik sett nyttig, og når sant skal seiast, har også eg nytta meg av oppslaga i B-N medan eg skreiv denne bokmeldinga. Frå eit lærarutdannarperspektiv vil eg også mykje heller at studentane mine skal ha med seg denne boka ut i arbeidslivet, enn at dei skal gjere relativt vilkårlege gjettingar når dei er usikre.

Med det sagt saknar eg både meir systematikk og meir nyanse- ring i B-N. Eg skulle ønskje at forfattaren var tydelegare på korleis han har valt ut (og bort) former, og dermed gav brukaren oversikt over den reelle valfridomen. Slik det er no, er ikkje dette forklart, og brukaren kan få inntrykk av at dei gitte ekvivalentane er dei

mest brukte eller dei einaste godtekne formene på nynorsk. Samtidig hamnar då dei andre formene i skuggen og blir ikkje brukte.⁹

Det er vidare enkelt å skulde på valfridomen når ein strevar med nynorsk, og eg meiner det er uheldig at B-N reproducerer myten om den vanskelege valfridomen. Eit alternativ kunne vere at B-N heldt på dei oppslagsorda og ekvivalentane som ho no har, men i tillegg tilbydde brukarane ein diskusjon om faktisk valfridom. Ved slik å ta brukarane på alvor kunne B-N bidrege til å gi dei meir innsikt i nynorsknorma.

Som nemnt i del 3.1 vart dei tidlegare sideformene anten fjerna eller jamstilte med hovudformene i nynorsk etter 2012-rettskrivinga. Dette betyr at alle valfrie former som i dag er inkluderte i nynorsknormalen, er jamgode alternativ. Eg kan derfor eigentleg ikkje kritisere B-N for å fremje «feil» former. Samtidig synest eg det er påfallande at dei bokmålsnære formene typisk er valde ut anten som einaste ekvivalent eller som eitt av to alternativ. I tilfelle der valfridomen kjem til syne, står desse også ofte først. Sjølv om den tradisjonelle nynorskforma kjem like bak, kan ein tenke seg at ein brukar typisk vil velje det første ordet hen finn i oppslaget. Altså vil dei bokmålsnære formene bli valde i mange tilfelle, og på denne måten driv B-N med ei slags språkrøkt i forkledning. Toril Opsahl skildra eit liknande tilfelle i ei tidlegare bokmelding i dette tidsskriftet:

Den jevne norske språkbruker engasjerer seg ofte stort i spørsmål om språkrøkt, men har ikke nødvendigvis den faglige ballasten som skal til for å skille mellom dokumentasjonsordbøker og rettskrivingsordbøker. Det som står i ordboka, er gjerne «sannheten». (Opsahl 2018:302).

9 Dette kan på sikt også påverke den vidare normeringa av nynorsk, ettersom bruksprinsippet (usus) er vesentleg for vidare normering av nynorsk (Språkrådet 2015).

Rett nok er ikkje B-N ei dokumentasjonsordbok, men ei omsetjingsordbok. Argumentet står framleis godt; den jamne språkbrukaren vil truleg bruke boka for å finne «dei rette» nynorskformene, og følgjeleg får boka stor innverknad på nynorsk rettskriving. Også her hadde det vore til hjelp om forfattaren hadde skildra prioriteringa av dei bokmålsnære formene slik at brukarane i det minste vart gjorde medvitne om at det finst fleire alternativ.

Spørsmålet om B-N gjer det «lettare å skrive nynorsk for alle som har bokmål som hovudmål» (baksideteksten), står derfor att utan eit klart svar. Ho er ein omsetjingsreiskap som er lett vint å bruke, og som mange kan finne nytte i. At ho er i tråd med gjeldande rettskriving, er også ein styrke. Måten B-N har valt ut og valt bort former på vegner av brukarane, utan ei klar orientering, meiner eg likevel er uheldig. Ved å utelate fleire former og «unødvendig vanskelege bøyingar», og følgjeleg skjule den reelle valfri domen i nynorsk, er eg redd B-N gjer nynorsken ei bjørneteneste.

Litteratur

Ordbøker

AO = *Administrativ ordliste*. Språkrådet. <<https://www.sprakradet.no/sprakhjelp/Skriverad/Nynorsk hjelp/administrativ-ordliste/>> (mai 2021).

Karlsen, Helene U. (2021): *Norsk ordbok – nynorsk*. Oslo: Cappelen Damm.

Lexin. Bokmål-nynorsk. Nasjonalt senter for flerkulturell opplæring (NAFO). <<https://lexin.oslomet.no/#/findwords/message.nynorsk-bokmal>> (mai 2021).

Lindh, Knut (2015): *Bokmål-nynorsk skoleordbok*. Oslo: Cappelen Damm.

- NOB = *Nynorskordboka*. Språkrådet og Universitetet i Bergen.
 <ordbok.uib.no> (mai 2021).
- Ordnett. Kunnskapsforlaget ANS. <<https://www.ordnett.no/>>
 (august 2021).

Annan litteratur

- Cappelen Damm (u.å.): *Bokmål-nynorsk ordbok: Omtale*. <https://www.cappelendammundervisning.no/_bokmal-nynorsk-ordbok-knut-lindh-9788202640231> (mai 2021).
- Egeland, Tom, Finn Iunker & Helene Uri (2017): Rydd opp i bokmålet! VG. <<https://www.vg.no/nyheter/meninger/i/j5qG9/rydd-opp-i-bokmaalet>> (august 2021).
- Ims, Ingunn I. (2008): Når dine ord blir andres ord. I: *Språknytt* 3. <<https://www.sprakradet.no/Vi-og-vart/Publikasjoner/Spraaknytt/Arkivet/Spraknytt-2008/Spraknytt-32008/Naardine-ord-blir-andres-ord/>> (mai 2021).
- Opsahl, Toril (2018): NAOB – velskapt fra halsen og ned. I: *Lexico-Nordica* 25, 293–311.
- Rettskrivingsnemnda for nynorsk (2011): *Ny rettskriving for 2000-talet. Innstilling til ny rettskriving for det nynorske skriftmålet*. Oslo: Språkrådet.
- Røyneland, Unn (2013): «The voice from below»: Norwegian language reforms in the 21st century. I: Terje Lohndal (ed.): *In Search of Universal Grammar. From Old Norse to Zoque*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, 53–76.
- Sandøy, Helge (2013): Stramt språk? Mytar om nynorsk. I: Jens J. Hyvik & Stephen J. Walton (red.): *'Der var ruskut å leggja utpå'. Ti år med mastergraden i nynorsk skriftkultur*. Oslo: Novus Forlag, 121–137.
- Språkrådet (2015): *Retningslinjer for normering av bokmål og nynorsk* (nynorskversjon). Oslo: Språkrådet. <<https://www.>>

- sprakradet.no/globalassets/spraka-vare/norsk/retningslinjer-for-normering-bokmalsversjon.pdf> (august 2021).
- Språkrådet (u.å.): *Ord som kan takast inn i nynorske ordlister*. <<https://www.sprakradet.no/Spraka-vare/Norsk/normering/ord-som-kan-takast-inn-i-nynorske-ordlister/>> (august 2021).
- Vangsnes, Øystein A., Göran B. W. Söderlund & Morten Blekesaune (2017): The effect of bidialectal literacy on school achievement. I: *International Journal of Bilingual Education and Bilingualism* 20(3), 346–361.
- Vikør, Lars S. (2007): *Språkplanlegging. Prinsipp og praksis* (3. utg.). Oslo: Novus Forlag.

Brita Ramsevik Riksem
førsteamanuensis i norskdidaktikk, ph.d.
Institutt for lærarutdanning
Noregs teknisk-naturvitskapelege universitet
NO-7491 Trondheim
brita.riksem@ntnu.no

Fyra svenska dialektordböcker på nätet

Eva Thelin

Dalbyordboken <<http://dalby.ordbok.gratis>>

Skånsk-svenskt dialektlexikon <<http://skånsk.ordbok.gratis>>

Värmländsk ordbok <<http://värmländsk.ordbok.gratis>>

Material till en älvdalsk ordbok <<http://älvdalsk.ordbok.gratis>>

Granskade maj 2021.

1. Inledning

Det är i dag inte svårt att på nätet finna dialektordböcker eller dialektordlistor, vilka mer eller mindre utförligt beskriver ordförrådet i målet på en ort, i en socken eller i ett landskap. En del av dem har tidigare funnits i tryckta utgåvor av äldre eller yngre datum, andra har publicerats direkt på nätet, i synnerhet när det rör sig om listor med ett mindre antal ord.

Fyra dialektordböcker som alla tidigare utkommit i tryck, men nu finns fritt tillgängliga på nätet är *Dalbyordboken*, *Skånsk-svenskt dialektlexikon*¹, *Värmländsk ordbok* samt *Material till en älvdalsk ordbok*. Gemensamt för dem är att de har publicerats på nätet av ett och samma förlag. Någon information om förlaget finns inte; man kan bara utläsa dess existens av att det finns en länk dit: ”Ordbok.gratis”. Länken fungerar emellertid inte. Bakom förlaget står en Martin Wiss, som man kan nå via en mejladress. Med tillåtelse av utgivaren (eller någon anhörig till denne) har han fört över ordböckerna till digitalt format och man uppmanas att höra av sig till honom om man vill få sin ordbok publicerad. Vad syftet med nätpubliceringen är nämns aldrig. Kanske kan det tolkas som att

1 På webbplatsen uppges ingen titel, endast att ordboken bygger på ”Åke Ohlmarks skånska ordlista”. Ohlmarks har emellertid publicerat tre olika ordlistor. Utifrån en jämförelse av lemmalistorna i dessa, torde det vara den sist utkomna, *Skånsk-svenskt dialektlexikon*, som förts över till nätet. Den utkom första gången 1981 och finns även i senare omtryck.

syftet är av mer allmän natur och därför tyckts självklart och onödigt att nämna: att vilja göra dialektordböcker fritt tillgängliga för vem som helst som vill ta del av dem.

I det följande kommer jag inledningsvis att säga något om de fyra tryckta ordböckernas tillkomsthistoria. Därefter beskrivs utformning och innehåll för nätversionernas ingångssidor samt vilka sökmöjligheter som finns och hur sökresultaten presenteras. Till sist studeras ordboksartiklarnas innehåll, där de nätpublicerade artiklarna jämförs med de tryckta.

2. Ordböckernas tillkomsthistoria

I detta avsnitt beskrivs kortfattat de fyra tryckta ordböckerna och det arbete som legat till grund för dem.

2.1 *Dalbyordboken*

Dalbyordboken. Ordbok över det värmländska dalbymålet beskriver målet i Dalby socken i norra Värmland. Hela källmaterialet utgörs av en omfattande handskriven ordbok som i original förvaras vid Institutet för språk och folkminnen (Isuf) i Uppsala. Framställandet av den handskrivna ordboken pågick under tjugo år, 1948–68, och var ett samarbete mellan skogsarbetaren Karl L:son Bergkvist, som tecknade ned orden, och arkivarien Jacob Jacobsson vid dåvarande Landsmåls- och folkminnesarkivet i Uppsala (idag Isuf), som sammanställde materialet till en ordbok. Det färdiga manuset innehöll mellan 23 000 och 24 000 dialektala ord. Av olika skäl kom det sedan att dröja ända till år 2000 innan ordboken kom i tryck. Det skedde efter att den i socknen infödde Torleif Styffe tagit initiativ till ett lokalt projekt, där materialet under fem års tid fördes över till tryckfärdigt manus. Året därpå utkom ordboken även i cd-rom-version, där nyinspelat tal hade tillförts.

2.2 Skånsk-svenskt dialektlexikon

Skånsk-svenskt dialektlexikon av Åke Ohlmarks utkom första gången 1981. Enligt förordet innehåller lexikonet mellan 2 400 och 2 500 uppslagsord. Ohlmarks hade tre år tidigare publicerat en skånsk ordbok med cirka 1 150 ord (Ohlmarks 1978). Det utökade antalet ord har han främst hämtat från olika bygdemålsförfattare utifrån principen att inte ta med ord ”som jag inte själv hört eller trott mig höra åtminstone *en gång*” (1981:6).

2.3 Värmländsk ordbok

I *Värmländsk ordbok*, som utkom första gången 1997, har Knut Warmland samlat ord från dialekter i hela Värmland. 2008 publicerade han en ny, väsentligt utökad utgåva på 424 sidor. Orden har han funnit i ordlistor över lokala dialekter och i prosaberättelser på mål. Han har även införlivat ord från sina egna uppteckningar av fryksändemål. I den nya utgåvan ingår dessutom ord som han fått tips om av dialekttalare.

2.4 *Material till en älvdalsk ordbok*

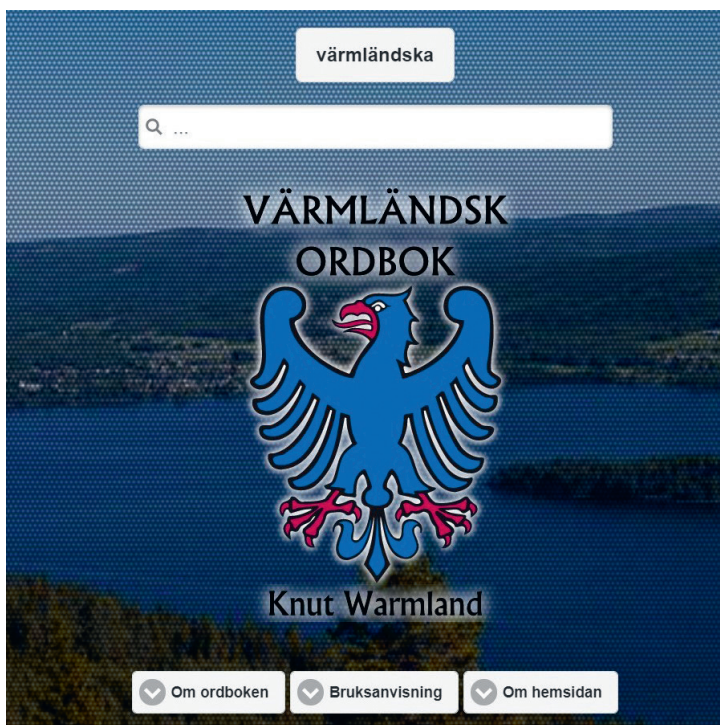
Material till en älvdalsk ordbok publicerades 2010 av Lars Steensland. Älvdalens socken, som det här handlar om, ligger i övre Dalarna. Som framgår av titeln anser författaren att detta snarare är en materialsamling än en ordbok, dels av det skälet att han inte grundat urvalet på någon objektiv princip, dels eftersom orden förts in i den form de har i källorna och att det därmed förekommer inkonsekvenser. Han hyser ändå förhoppningen att materialsamlingen även ska fungera som en ordbok (och jag kommer i fortsättningen att för enkelhetens skull referera till den som ”ordbok”).

Till skillnad från de tre övriga ordböckerna utgår den här i

första hand från standardsvenskan. Det går dock att söka även på äldvalska ord via det index som finns i slutet av boken. Indexet uppges bestå av cirka 17 500 ord.

3. Ingångssidornas utformning och innehåll

De fyra nätordböckerna har separata ingångssidor som man når på de adresser som uppgetts ovan. Någon gemensam portalsida finns således inte, men man kan förflytta sig till de övriga tre ordböckerna när man väl är inne i en av dem. Ordböckernas ingångssidor är mycket lika till sin utformning. Figur 1 visar hur den ser ut för *Värmländsk ordbok*.

Figur 1: Ingångssida för *Värmländsk ordbok*.

Bakgrunden utgörs alltid av ett bildspel med vyer från den socken eller det landskap ordboken avser. I mitten av sidan syns bokens titel och författare eller framsidan av den tryckta ordboken. Den skånska ordboken representeras endast av landskapets symbol, en grip.

Uptill på sidan finns två rutor placerade under varandra. I den övre rutan upplyses man om vilken dialekt sidan avser, ”dalbymål”, ”skånska” eller ”värmäländska”. För den älvdalska ordboken får man här välja mellan ”svenska → älvdalska” och ”älvdalska → svenska”. Den undre rutan är ett sökfält.

Ned till finns tre rutor vid sidan av varandra med texten: *Om ordboken*, *Bruksanvisning* samt *Om hemsidan*. Klickar man på någon av rutorna framträder ytterligare rubriker. Under *Om hemsidan* är de desamma för alla ordböcker, nämligen: *Andra ordböcker*, *Publicering* och *Kontakt*. Här kan man växla till någon av de övriga tre ordböckerna och här finns också länken till förlaget. Hur nätpubliceringen kommit till stånd beskrivs i några korta rader. Ett klick på *Kontakt* leder till mejladressen till Martin Wiss. Vilka rubriker som återfinns under *Om ordboken* och *Bruksanvisning* varierar för ordböckerna. Variationen återspeglar i olika hög grad de tryckta ordböckernas innehåll.

För *Värmländsk ordbok* finner man den tryckta versionens avsnitt *Förord*, *Inledning*, *Källor*, *Förkortningar* och *Ljudbeteckningar* under samma rubriker på nätet. Förordet är hämtat ur den bearbetade tredje upplagan och lemmalistan överensstämmer också med denna upplaga. Listorna över källor och förkortningar tycks dock ha hämtats från ordbokens första upplaga, där uppgifterna är något färre. Även avsnittet *Bruksanvisning* har överförts till nätet, men med en del omfördelningar av innehållet. *Till* avsnittet har beskrivningar av olika typer av dialektala ljudförändringar flyttats, vilka i boken utgjorde en del av ett avsnitt kallat *Orden*. *Från* avsnittet har i stället upplysningar om ordklasser, synonymer och översättningar förts till ett helt nytt nätavsnitt rubricerat *Ordför-*

rådet. Under denna rubrik har också resterande innehåll i *Orden* placerats. Generellt sett har ändringarna inneburit att det tydligare framgår vad man kan finna i de olika avsnitten.

Inte överförda till nätversionen är de fyra avsnitt som följer på lemmalistan. De innehåller texter på dialekt, sockenböcknamn, en bibliografi över skönlitteratur på värmländska samt kartor.

Den skånska ordboken rymmer i sin tryckta version, förutom lemmalistan, endast ett förord, vilket inte återges på nätet. De enda på nätet förekommande rubrikerna *Källor*, *Upphovsrätt* och *Bruksanvisning* innehåller mycket knapphändig uppgifter.

Den tryckta äldvalsordboken inleds av texter som behandlar stavning och uttal samt grammatik. Det mesta av detta är inte med i nätversionen, vilket också tydligt sägs. Under rubrikerna *Förkortningar*, *Stavning* och *Bokstäver* återfinns endast listor eller kortfattade anvisningar. Där upplyses man bland annat om vilka specialtecken som används för äldvalsorden och hur man får fram dem på tangentbordet. Under rubriken *Om ordboken* får man veta att nätversionen är ”baserad på en korrigerad version av den tryckta ordboken”. Vad korrigeringsarna består i framgår inte. Här finns även en länk till en lista på Steenslands webbplats, vilken innehåller flera tusen andra äldvalska ord med översättningar.

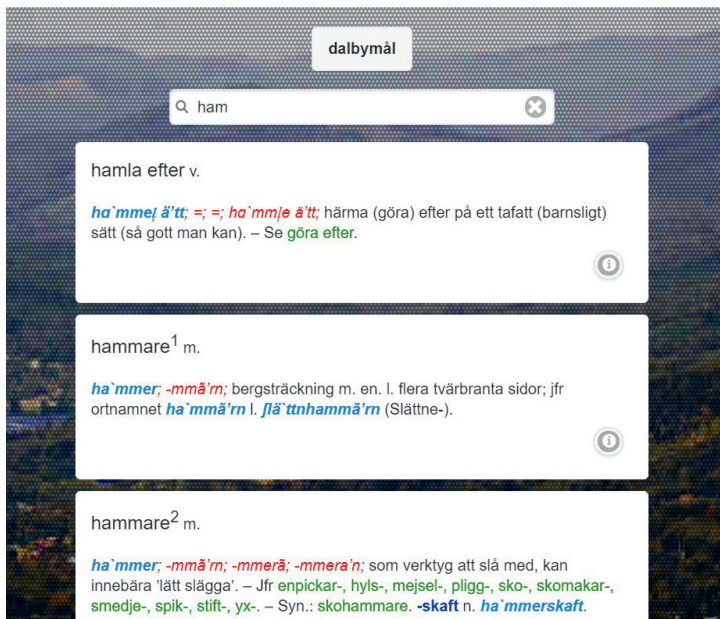
För *Dalbyordboken* har de texter som i den tryckta utgåvan finns under *Inledning* och *Förklaringar* i nätversionen fördelats på fler rubriker såsom *Om ordboken*, *Förklaringar*, *Bokstäver* och *Förkortningar*, vilket gör det enklare att hitta dem. Även vissa avsnitt som bara funnits på cd-rom-utgåvan har flyttats över. Det gäller exempelvis foton på personer som i någon fas deltagit i arbetet med ordboken. Från denna cd-rom har även de intalade orden och fraserna överförts, vilket givetvis är mycket värdefullt. Något som ännu inte föreligger i nätversionen, men uppges tillkomma ”i ett senare skede”, är några bilagor som innehåller dels ord endast funna i äldre arkivhandlingar, dels egennamn.

4. Sökmöjligheter och sökresultat

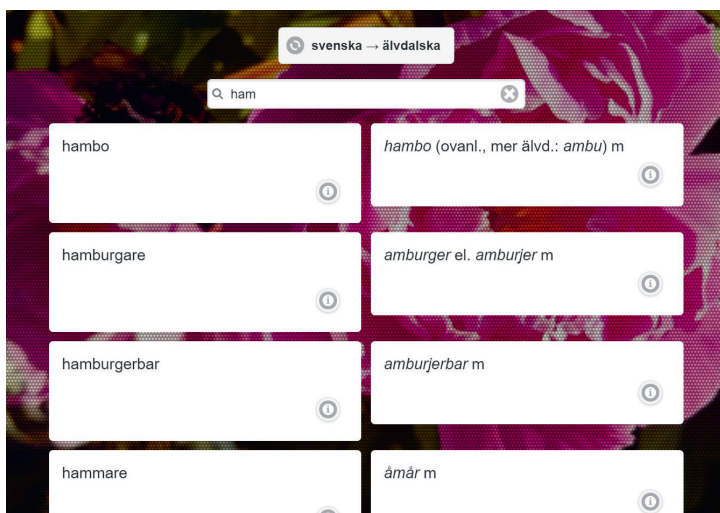
Sökningar kan endast göras i varje ordbok för sig, i det sökfält som finns på respektive ordboks ingångssida. Den enda sökingång som erbjuds är sökning på ord inom den varietet som anges i rutan ovanför, dvs. dalbymål, skånska, värmländska och för älvdals-ordboken antingen älvdalska eller svenska. Anvisningar om hur man söker eller vad man kan söka på ges inte, med undantag för den korta formulering man finner i den skånska ordboken, under rubriken *Bruksanvisning*: ”Det är bara att börja skriva ett ord i textrutan. Sökningar görs direkt och förslag visas medan du skriver.” Detta är något som gäller för samtliga ordböcker. Så snart en bokstav skrivs in i sökfältet dyker artiklar, vars huvuduppslagsord inleds av denna bokstav, upp direkt under sökfältet, utan att man behövt trycka på en Sök-knapp, Enter-tangenten e.d. Artiklarna är inplacerade i egna rutor som lodrätt följer på varandra. Maximalt visas tjugo artiklar. Ett inskrivet *h* resulterar således i att ordbokens första tjugo ord på *h* syns. Fortsätter man med ett *a* visas samtliga ord eller de tjugo första orden som inleds av *ha* osv. fram till att man skrivit in hela det ord man söker efter. I figur 2 syns de första artiklarna på *ham* i *Dalbyordboken*.

I den älvdalska ordboken presenteras sökresultaten i två kolumner. Har man valt sökning på svenska ord står dessa i rutor i vänsterkolumnen med motsvarande älvdalska ord till höger, som man kan se i figur 3. Det omvända förhållandet gäller när man valt sökning på älvdalska ord.

En nackdel med detta arrangemang är att de tre rutorna nedtill försvinner när sökresultat visas. Man kan alltså inte nå den information som finns där samtidigt som artiklar visas. Det är heller inte möjligt att förflytta sig nedåt för att se sådana ord som uppfyller det som registrerats i sökfältet, men som inte faller inom de tjugo första artiklarna.

Figur 2: Sökresultat av *ham* i *Dalbyordboken*. Här syns de första artiklarna.

Figur 3: Sökresultat av svenska ord på *ham* i *Älvdalsordboken*. Här syns de första artiklarna.

För samtliga ordböcker gäller att man bara får träff på teckensträngar som inleder eller överensstämmer med huvuduppslagsord. Andra uppslagsord eller ord inuti artiklarna är inte sökbara. I de fall träffresultatet blir noll ges inga förslag på liknande ord med en ”Menade du ...”-funktion eller liknande. Den typen av flexibla lösningar är annars särskilt välbehövliga i dialektordböcker med tanke på att användarna i regel bara hört orden sägas, medan uppslagsorden ofta återges i något slags normaliserad form som ibland kan ligga ganska långt ifrån uttalsformen. Även i de fall dialektnära uppslagsord används är det inte givet hur orden stavas, och kanske används specialtecken för enskilda ljud som gör det svårare att träffa rätt vid en sökning.

5. Ordboksartiklarnas innehåll

Innehållet i nätartiklarna stämmer väl överens med de tryckta artiklarna. Det kan sägas efter att en jämförelse gjorts av de tjugo första artiklar som visas vid en sökning på *h* med motsvarande tryckta artiklar för de fyra ordböckerna. Detaljer som radbrytningar, understrykningar, användande av rak, fet och kursiv stil och liknande skiljer sig ibland åt, men här handlar det om medvetna anpassningar till det digitala formatet. I den skånska ordboken finns dock en hel del exempel på att tecknen *a*, *á*, *å* och *ä* avkodats felaktigt och förblandats med varandra samt att bindestreck kvarstår inuti ord som i den tryckta versionen är avstavade.

I *Dalbyordboken* har tecknen för vissa ljud ändrats eller används på ett annat sätt jämfört med den tryckta ordboken, vilket också kommenteras. Landsmålsalfabetets tecken för ”tjockt” *l* saknas i Unicode och har därför ersatts av *l* med cedilj. Tecknet *á*, som stått för ”det breda *ä*-ljudet som i exempelvis ”järn”, har bytts mot *ã*. Skälet till det är att undvika missförstånd, då *å* används anorlunda i annan värmländsk litteratur. Ytterligare en förändring

gäller tecknen för bakre och främre *a*-ljud. I den tryckta ordboken används *a* om såväl bakre som främre *a*, medan *a* endast förekommer när det behöver förtydligas att det handlar om bakre *a*-ljud. I nätversionen används tecknen på rakt motsatt sätt. Tecknet *a* får, i kraft av att det ser ut på ”vanligt” sätt, beteckna båda typerna av *a*, medan det ovanligare *a*, som dessutom avser bakre *a*-ljud i IPA:s notation, bara används för att klargöra att det rör sig om detta ljud. Samtliga dessa ändringar tycks välmotiverade.

I ordboken används även ett system med färgmarkeringar som härrör från cd-rom-utgåvan. Vissa innehållskategorier i artiklarna har text i annan färg än svart. Exempelvis är alla uppgifter som finns intalade ljusblå, medan synonymer och sammansättningar som innehåller artikelns lemma som senareled har grön färg, såsom framgår av figur 2.

Länkningar mellan artiklar förekommer inte i någon av ordböckerna. Det hade annars varit till stor hjälp, i synnerhet för *Dalbyordboken* med dess stora antal hänvisningar till synonymer och sammansättningar. Några länkar förekommer inte heller i cd-rom-versionen och att åstadkomma detta skulle givetvis innebära en ganska ordentlig arbetsinsats.

6. Sammanfattning

De fyra nätordböcker som här har granskats har alla tidigare funnits i tryckta utgåvor, i ett fall dessutom på cd-rom. Det faktum att ordböckerna inte i grunden är skapade för nätet genomsyrar hur de nu är presenterade där. Att en fullständig nätanpassning inte kunnat ske är fullt förståeligt; det skulle kräva ganska stora insatser, som kanske inte är så enkla att få till stånd. Att publicera på nätet har ju dock den fördelen att ändringar och förbättringar kan ske efter hand och med det i åtanke tillåter jag mig att önska

några sådana. Det som då hamnar högst upp på önskelistan är fler sökmöjligheter. Varierade och flexibla sätt att söka på är en av de viktigaste funktionerna en nätordbok kan erbjuda gentemot en tryckt. Det behovet är inte alls tillgodosett här.

När man använder vissa nätordböcker kan man ibland uppleva sig utestängd från den rikedom av ord som ordboken innehåller. Det ges ingen möjlighet att överblicka vilka lemman som finns eller att ögna igenom innehållet och ströläsa lite här och där, vilket är de tryckta böckernas obestridliga fördel. För de här undersökta ordböckerna infinner sig just en sådan begränsande känsla, när man bara kan få åtkomst till orden via sökningar och då får se maximalt tjugo ord åt gången. Också här finns det utrymme för förbättringar som tar till vara användarens behov.

I en sådan här granskning hamnar fokus lätt på eventuella svagheter. Det får dock inte skymma det stora värde som ligger i att dessa fyra ordböcker har gjorts tillgängliga för en bred publik. Förhoppningsvis kan fler ordböcker tillkomma framöver och vissa anpassningar genomföras som utnyttjar fördelarna med nätpublicering ännu mer.

Litteratur

- Bergkvist, Karl L:son & Jacob Jacobsson (2000): *Dalbyordboken: ordbok över det värmländska dalbymålet*. Utgiven på cd-rom 2001. Sysslebäck: Kulturkoppra.
- Ohlmarks, Åke (1978): *Skånsk-svensk ordbok*. Malmö: Paraprint.
- Ohlmarks, Åke (1981): *Skånsk-svenskt dialektlexikon*. Stockholm: Plus.
- Steensland, Lars (2010): *Material till en älvdalsk ordbok: svenska-älvdalska, älvdalska-svenska*. Älvdalen: Ulum dalska.
- Warmland, Knut (1997): *Värmländsk ordbok: de värmska dialekternas ordsfatt*. Stockholm: Wahlström & Widstrand.

Warmland, Knut (2008): *Värmländsk ordbok: de värmska dialekternas ordsfatt*. Ny, bearb. och kompletterad utg. Karlstad: Värmlands museum.

Eva Thelin
forskningsarkivarie, fil. kand.
Institutet för språk och folkminnen
Avdelningen för arkiv och forskning i Uppsala
von Kraemers allé 21
SE-752 37 Uppsala
eva.thelin@isof.se

MEDDELELSER

Minnesord om Hans Jonsson

Carl-Erik Lundblad

Hans Jonsson, språkforskare, lexikolog och lexikograf, har avlidit i en ålder av 92 år.

Större delen av sitt yrkesverksamma liv ägnade han åt *Svenska Akademiens Ordbok* (SAOB), där han anställdes 1958 som redaktör och var chef mellan 1978 och 1993.

Hans växte upp i ett lantbrukarhem i Åkullsjön i Västerbotten. Trots att han hade stor lust och iver i de akademiska studier som ledde till hans yrke, mattades aldrig hans varma känslor för kroppsarbete i skog och mark och gemenskapen där. Han älskade att med omsorg fälla träd, slå med lie och slipa en såg. Han satt gärna i köket och berättade historier, och han läste med sakkunskap och förtjusning Sara Lidmans beskrivning hur slipning och skränkning av en såg kontrolleras med en knappnål som får rinna i klingan. Han hade hört experter säga: ”Nu känner jag ron.” Som vuxen etymolog blev han glad när han fick uppenbarat att detta *ro* hade betydelsesamband med *höft* och båda orden en ursprunglig innebörd ’krökning’. Trots det vetande som han tillägnade sig släppte han aldrig färdigheter och kunskaper som han fått under uppväxten. Allt omfattades med innerlighet och värme, sorglöshet tillsammans med förfining. Han körde bil som om han hanterade en stubbrytare, och han vände sig till Sara Lidman när han behövde ett dialektalt belägg för en obsolet avledning av roten i verbet *stå* (*hästen är sta*), en form som finns både i Västerbotten och i sanskrit.

Efter Solviks folkhögskola tog Hans studenten på Spyken i Lund. Han gick på helklassisk linje och läste alltså latin och grekiska, så vägen var öppen till Klassiska institutionen på universitetet.

Där började han 1950, i en tid då förment obildade och talanglösa studenter, i synnerhet kvinnliga, mobbades bort. Men inget sådant bet på Hans och blivande hustrun och livskamraten Maj, som båda klarade sig med glans. ”Vad dumt de hörde och vad surt de såg, ej skakade deras glada studiehåg.” (Fritt efter Birger Sjöbergs Konferensman.)

När Hans förstod att den dialekt som han kunde från sin uppväxt rymde ett språkhistoriskt stoff blev han intresserad av ämnet Nordiska språk. På den institutionen skrev han sin licentiatavhandling, och samma år, 1958, började han arbeta som redaktör på SAOB. Vid sidan av jobbet skrev han sin doktorsavhandling, *Nordiska ord för vattensamling*, som han disputerade på 1966.

Som ordboksförfattare fann han en förebild i den äldre redaktören John Svensson. Denne hade skrivit en uppmärksamman avhandling, *Brytning med palatalt förslag* (1945), men tröttnat på de teoretiska diskussioner som den gav upphov till och ägnade efter ett tag sitt språkarbete helt åt SAOB. John Svenssons förmåga att skriva kort, enkelt och välformulerat efter en inträngande betydelseanalys blev Hans ideal. Han blev en mästare, och med stor arbetskapacitet i kombination med vänlighet, lättillgänglighet och humor blev han mycket uppskattad på redaktionen. Han hjälpte ofta sina kollegor, konstruktivt och utan åthävor. Vänligheten och hjälpsamheten ledde nog till att arbetskapaciteten frestades, i synnerhet när han som chef fick många artiklar att hyfsa och göra tryckfärdiga.

Det var inte bara med de närmaste arbetskamraterna som Hans trivdes. Att träffa personal vid andra ordboksredaktioner glädde honom speciellt. Han var uppskattad av kollegor runt om i Norden.

Nyfikenhet, lust att ta reda på och sätta sig in i språkliga förhållanden var en iver som förutom språkvetenskapliga artiklar ledde till två monografier, *The Laryngeal Theory. A Critical Survey* (1978) och *Metaforen som semantisk händelse* (2003).

Innan han lämnade redaktionen gjorde han en stor insats i att bringa reda i, sammanställa och komplettera råd och hjälpmedel tänkta som handledning vid ordboksförfattandet. Så lever hans ande, men saknaden efter hans väsen är tung.

Carl-Erik Lundblad
docent, ph.d.
Kungsgatan 2B
SE-223 50 Lund
calle49@gmail.com

Rapport fra styret for Nordisk forening for leksikografi

Hanne Lauvstad

Vitenskapelig

Nordisk forening for leksikografi (NFL) arrangerer symposier hvert år og konferanser annethvert år. Foredragene fra symposiet utgis i årsskriftet *LexicoNordica* (LN). Symposiene samler en forholdsvis liten gruppe deltagere, mange spesielt invitert, til å holde foredrag om ett bestemt tema. Foredragene og de faglige diskusjonene gir mulighet for fordypning i leksikografifaglige emner. Hittil har symposiene vært lagt til begynnelsen av året, i lokalene til Fondet for dansk-norsk samarbeid, enten på Lysebu i Oslo eller på Schæffergården utenfor København. Konferansene henvender seg til en større gruppe, og målet er å samle forskere og andre leksikografiinteresserte fra hele Norden. På konferansene behandles ofte fastsatte temaer, men det er også rom for rapporter fra pågående ordbokprosjekter og andre emner de påmeldte foredragsholderne ønsker å ta opp. Ofte er det også mulighet for posterpresentasjoner. De nordiske landene er etter tur vertskap for konferansene, som arrangeres av ett eller flere fagmiljøer. En rekke bidrag fra konferansene publiseres i NFLs skriftserie *Nordiske studier i leksikografi*.

I likhet med fjoråret har året 2021 vært preget av covid-19-pandemien. Smitteverntiltak og -regler har gjort det umulig å møtes til faglige samlinger. Det 28. symposiet måtte avlyses, men *LexicoNordica* nr. 28 kommer likevel ut med innsendte bidrag under tittelen *Nordiske ordbøker og normer*. Symposiet i 2022 skal etter planen arrangeres som vanlig. Det har tittelen «nordisk leksiko-

grafi – nå og i fremtiden». Konferansen som skulle holdes i Lund i 2021, har også pga. pandemien måttet forskyves til 27.–29. april 2022. Arrangementet er et samarbeidsprosjekt mellom Svenska Akademiens ordbokredaksjon i Lund og Institutionen för svenska språket ved Göteborgs universitet. Om kvelden før konferansen vil det være en mottagelse i lokalene til ordbokredaksjonen ved Svenska Akademiens Ordbok (SAOB). Konferansen vil bli en forsinket feiring av 30-årsjubileet for NFL-konferansene, idet den første konferansen ble holdt ved Universitetet i Oslo i 1991. Temaet for 2022-konferansen er «leksikografiske utfordringer». Arrangørene ønsker at temaet skal gjøre det mulig for deltagerne å formidle situasjonen for leksikografisk praksis sett fra forskjellige perspektiver. Arrangørene ønsker bl.a. å høre om behandlingen av digitalt materiale, om finansieringsmodeller, tilpasning til nye grupper av ordbokbrukere og til nye digitale plattformer. Etter konferansen kan innleggene som vanlig sendes inn til fagfellevurdering, og antatte bidrag vil bli publisert i skriftserien *Nordiske studier i leksikografi* i samarbeid med Meijerbergs arkiv för svensk ordforskning. NFLs generalforsamling, som skulle ha vært holdt på konferansen i 2021, måtte isteden avvikles som videomøte 6. mai 2021, da det ifølge vedtektene skal holdes generalforsamling hvert annet år.

Siden Lund-konferansen er forskjøvet, blir det bare ett år til neste konferanse, som arrangeres i Norge, ved Universitetet i Bergen 23.–26. mai 2023. Redaksjonen for Det Norske Akademis ordbok (NAOB) i Oslo er samarbeidspartner. Planleggingen av konferansen er i gang, og temaet er «det nye og det gamle i ordbøkene».

Referat fra NFLs generalforsamling og informasjon om kommende konferanser og annet kan leses på NFLs hjemmeside: <<https://www.nordisk-leksikografi.com/>> og på NFLs Facebook-side (søk på «Nordiska Föreningen för Lexikografi – NFL»). Samtlige numre av *LexicoNordica* og *Nordiske studier i leksikografi* blir publisert digitalt på <<https://tidsskrift.dk>> i samarbeid med Dansk Sprognævn. En digital utgave av standardverket *Nordisk*

leksikografisk ordbok (NLO, 1997) foreligger nå i pdf-format på NFLs hjemmeside: <<https://nordisk-leksikografi.com/publikationer-1.html>>.

Administrasjon

NFL-styret har ikke lenger noen ekstern administrator. Oppgavene fordeles isteden mellom styremedlemmene og LNs hovedredaktører. Systemet for medlemsbetaling er forenklet og digitalisert, slik at hvert medlem betaler direkte via NFLs hjemmeside, og medlemmene er registrert i ett medlemsregister. NFL har en egen bankkonto og dessuten en e-postadresse, hvor man kan kontakte styret direkte: <nordisk.lexikografi@gmail.com>.

Økonomi

NFL har fortsatt en solid økonomi, med midler til dekning av uforutsette utgifter. Men foreningen er fortsatt avhengig av eksterne økonomiske bidrag til mer kostnadskrevenne tiltak, som symposiene og konferansene. NFL har fått bevilget støtte fra Nordplus Nordens språk både til symposiet og til konferansen 2022. I tillegg bidrar vertsinstitusjonene med arbeidstid og andre ressurser.

Takk

NFL takker for alle eksterne økonomiske bidrag til symposier, konferanser og publisering av konferanserapporter, for uten den økonomiske støtten hadde det ikke vært mulig å gjennomføre denne typen arrangementer. NFL vil også takke avtroppet styreleder Pär Nilsson for hans innsats; han går nå over til å være ordinært

styremedlem og kasserer. Likeledes takker vi Henrik Hovmark for hans innsats i styret – i en periode som foreningens leder og ellers som nestleder og ordinært styremedlem. Sturla Berg-Olsen har avsluttet sitt virke som hovedredaktør for *LexicoNordica* og takkes også for sin mangeårige innsats, både i den rollen og tidligere som landsredaktør. Også Bodil Rosqvist, som nylig har sluttet som medlem i valgkomiteen, takkes for sin innsats.

NFLs styre 2021–2023

Hanne Lauvstad (leder)

Ida Mørck (nestleder)

Pär Nilsson (kasserer)

Maria Lehtonen (styremedlem)

Kristin Marjun Magnussen (styremedlem)

Helga Hilmisdóttir (varamedlem/suppleant)

Margunn Rauset (varamedlem/suppleant)

Hanne Lauvstad
hovedredaktør, dr.art.
Det Norske Akademis ordbok
Grensen 3
NO-0159 Oslo
hanne.lauvstad@naob.no

REDAKSJONELT

1. LexicoNordica **udkommer** hvert år i november. Tidsskriftet indeholder leksikografiske bidrag som er skrevet på et af følgende nordiske sprog: dansk, finsk, færøsk, islandsk, norsk (bokmål eller nynorsk) og svensk. Bidrag på engelsk, fransk eller tysk kan også optages hvis særlige forhold taler for det.
2. **Bidrag** sendes til det medlem af redaktionskomitéen som repræsenterer bidragsyderens land:
 - Anna Braasch, Institut for Nordiske Studier og Sprogvidenskab (NorS)/Center for Sprogteknologi, Københavns Universitet, Emil Holms Kanal 2, Bygning 22, 3., DK-2300 København S.
<braasch@hum.ku.dk>.
 - Kjetil Gundersen, Erika Nissens gate 7, NO-0480 Oslo.
<gunderkj@yahoo.com>.
 - Lennart Larsson, Stormgatan 19, SE-754 31 Uppsala.
<lennart.larsson@nordiska.uu.se>.
 - Harry Lönnroth, Institutionen för språk- och kommunikationsstudier, PB 35, FI-40014 Jyväskylä universitet.
<harry.h.lonnroth@jyu.fi>.
 - Ásta Svavarsdóttir, Árni Magnússon-instituttet for islandske studier, Laugavegur 13, IS-101 Reykjavík.
<asta.svavarsdottir@arnastofnun.is / asta@hi.is>.

Seneste tidspunkt for aflevering af bidrag er **den 1. april** hvis artiklen skal kunne trykkes i det nummer af tidsskriftet som udkommer i november samme år. Bidraget indleveres digitalt i både tekstbehandlingsformat og i PDF-format.

3. **Illustrationer** der skal medtages i artiklen, indsættes i manuskriptet og vedlægges som separate grafikfiler, helst i JPG-format og minimum 300 ppi.

4. **Manuskript:** Bidraget forfattes i LexicoNordicas stilark, der kan rekvireres ved henvendelse til redaktionen. Manuskriptet **indledes** med titel på artiklen og forfatterens navn. For tematiske og ikke-tematiske bidrag følger et **abstract** på engelsk på op til 10 linjer og dernæst selve artiklen, som opdeles i kapitler. Bidraget afsluttes med angivelse af forfatterens navn, titel samt post- og e-mailadresse. Bidrag kan normalt have et omfang på højst 20 sider.
5. **Citater:** Kortere citater (op til 3 linjer) bringes som en del af teksten med dobbelte anførelsestegn omkring, mens længere citater eller fremhævelser af større vigtighed gives i et afsnit for sig selv **uden** anførelsestegn.
6. Vi anbefaler en tilbageholdende brug af **fodnoter**. Evt. nødvendige noter gennemnummereres i teksten med højstillet angivelse uden parentes.
7. **Litteraturhenvisninger** foretages i teksten efter følgende model:

 som det fremgår af Herbst (2009)

 som det fremgår af Borin & Forsberg (2011:18)

 (se Herbst 2009:158ff.)

 (se Borin & Forsberg 2011:49–52)

For kilder med tre eller færre forfattere anføres alle forfatternavne i henvisningen. For kilder med fire eller flere forfattere anføres kun det første navn efterfulgt af “et al.”. I den løbende tekst angives ikke hele internetadresser, men et forfatternavn eller en angivelse af titlen på internetbidraget, som bruges i litteraturlisten. Her angives internetadresser uden understregning, men omgivet af < >.

8. Særlige angivelser: Vær tilbageholdende med brug af **fede** typer; **sprogksempler** markeres med kursiv, fx: ordet *ungkarl* har synonymet *alenemand*; **betydninger** af sproglige enheder angives ved hjælp af enkelte anførelstegn, fx: ‘en ugift mand’; dobbelte anførelstegn bruges ved **citater** eller **forbehold**, fx: De er vokset op i de “glade” tressere. Tegnsætningsreglerne, bl.a. for brug af komma, tankestreg, bindestreg (i betydningen ‘fra ... til’), er forskellige i de nordiske lande, og forfatterne bør naturligvis følge reglerne for det sprog som bruges i artiklen.
9. **Litteraturangivelser**

I tilfælde af en længere litteraturliste kan den inddeles i to dele i lighed med nedenstående eksempel. Hvad angår angivelser som *red.*, *eds.*, *Hrsg.*, anbefales det så vidt muligt at bruge originalsproget. Det vigtigste er dog konsekvens inden for samme liste.

Litteratur

Ordbøger

ALD (1948) = A.S. Hornby, E.V. Gatenby & H. Wakefield: *A Learner's Dictionary of Current English*. London: Oxford University Press.

BÍN = *Beygingarlýsing íslensks nútímamáls*. Kristín Bjarnadóttir (red.). Árni Magnússon-instituttet for islandske studier. <<https://bin.arnastofnun.is>> (marts 2021).

COBUILD (1987) = *Collins COBUILD English Language Dictionary*. Editor in Chief: John Sinclair, Managing Editor: Patrick Hanks. London/Glasgow: Collins.

DDO = *Den Danske Ordbog*. Det Danske Sprog- og Litteraturselskab. <<https://ordnet.dk/ddo>> (april 2021).

ELEXIKO = Annette Klosa m.fl.: *elexiko*. Mannheim: Institut für Deutsche Sprache. <www.elexiko.de> (maj 2008).

- Italiensk-Dansk Ordbog* (1999). Knud Andersen & Giovanni Mafera. København: Gyldendal.
- Jarvad, Pia (1999): *Nye Ord. Ordbog over nye ord i dansk 1955-1998*. København: Gyldendal.
- Norstedts stora engelska ordbok* (2000). Stockholm: Norstedts.
- Oxford-Hachette French Dictionary* (1994). Oxford: Oxford University Press.
- Språkbanken Text. <<https://spraakbanken.gu.se/>> (mars 2021).
- Svenska.se = Svenska Akademiens ordboksportal. <<https://svenska.se/>> (april 2021).

Anden litteratur

- Haiman, John (1980): Dictionaries and Encyclopedias. I: *Lingua* 50, 329-357.
- Jónsdóttir, Halldóra & Þórdís Úlfarsdóttir (2011): ISLEX – en flersproget nordisk ordbog. I: Birgit Eaker, Lennart Larsson & Anki Mattisson (red.): *Nordiska studier i lexikografi* 11. Lund: Nordisk förening för lexikografi, 353–366.
- Lakoff, George & Mark Johnson (1980): *Metaphors we live by*. Chicago/London: The University of Chicago Press.
- Mugdan, Joachim (1985a): Grammatik im Wörterbuch: Wortbildung. I: Herbert Ernst Wiegand (Hrsg.): *Studien zur neuhochdeutschen Lexikographie IV*. Hildesheim/Zürich/New York: Olms, 237-308.
- Nikula, Kristina (2012): Samspelet mellan text och bild i enspråkigt svenska ordböcker. I: *LexicoNordica* 19 (dette bind).

- Nordenstorm, Leif (2017): Tro och tradition enligt Svenska Akademiens Ordlista. I: *Svensk kyrkotidning* 11/2017. <<https://svenskyrkotidning.se/recension/tro-och-tradition-enligt-svenska-akademins-ordlista/>> (april2021).
- NRG = Jan Terje Faarlund, Kjell Ivar Vannebo & Svein Lie (1997): *Norsk referansegrammatikk*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Zgusta, Ladislav (1971): *Manual of lexicography*. The Hague: Mouton.

10. LexicoNordica udkommer både som trykt tidsskrift og i en **internetudgave**. Ved indsendelse af et bidrag til redaktionen erklærer forfatterne sig derfor indforstået med både trykt og digital publicering.